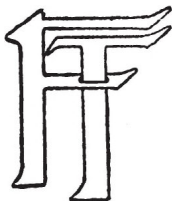

A
MAGYAR ALKOTMÁNY
TÖRTÉNELMI FEJLŐDÉSE

A NÉPSZERŰ FŐISKOLÁN (UNIVERSITY EXTENSION)
TARTOTT ELŐADÁSAI NYOMÁN

IRTA

FERDINANDY GÉZA dr.

BUDAPEST
FRANKLIN-TÁRSULAT
magyar irod. intézet és könyvnyomda

1906

**NÉPSZERŰ
FŐISKOLA KÖNYVTÁRA**

SZERKESZTIK:

**DE FÖLDES BÉLA
DE LÓCZY LAJOS, DE ALEXANDER BERNÁT**

IV.

NÉPSZERŰ
FŐISKOLA KÖNYVTÁRA

SZERKESZTIK :

DE FÖLDES BÉLA

DE LÓCZY LAJOS, DE ALEXANDER BERNÁT

IV.

A MAGYAR ALKOTMÁNY
TÖRTÉNELMI FEJLŐDÉSE

IRTA

FERDINANDY GÉZA dr.

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

magyar irod. intézet és könyvnyomda

1906

Franklin-Társulat nyomdája.

BEVEZETÉS.

Hölgyeim és uraim!

Nagyon szerencsésnek érezném magamat, ha jelen előadásaim alatt sikerülne nekem a tisztelt hallgatóság elé varázsolni a mult idők közéletének a képét, hogy kiki láthassa képzeletében a párduczos ősök eszmevilágát, vágyait, törekvéseit, láthassa azokat a gyűléseket, a melyekben ősünk tanácskoztak a királlyal, határoztak béke és háború felett, miként tartottak zajos országgyűléseket, választottak és koronáztak királyt, alkottak törvényeket, elrendelték a nemesi hadak fölülését, ítélkeztek a hűtlenség bűnébe esettek felett, politizáltak, praktikáltak és traktáltak, szóval, intézték az ország dolgait. De hogy ez nekem sikerüljön, ahhoz arra volna szükség, hogy történelmi képeket rajzoljak a tisztelt hallgatóság elé, a melyek megismertetik önökkel az akkori kort, annak társadalmi viszonyait és az akkori emberek érzelm- és gondolatvilágát, életmódját, vágyait, törekvéseit, jogéletét. Mert ha ezeket nem ismerjük, hajlandók vagyunk a régi kor intézményeit a mai kor szemüvegén nézni s akként magyarázni azokat, mintha a mai kor paragrafusrágó emberei agyából pattantak volna ki.

Hiszen még történettíróink egy igen nagy része is, kiknek módjukban áll saját szemeikkel látni, saját kezeikkel tapintani, abba a hibába esnek, hogy nem képesek magukat a régi korba beleképzelni, így nem képesek a régi kor emberének agyával gondolkozva magyarázni az emlékek szavait, tehát téves következtetéseket vonnak le azokból s helytelenül magyarázzák az intézményeket. Mennyivel inkább van hát kitéve a téves felfogás lehetőségének az, a ki soha sem foglalkozott a mult idők emberének és viszonyainak a tanulmányozásával, a ki nem ismeri még a mai kor primitív emberét sem, hanem még a vidékit is a főváros viszonyai alapján hajlandó megítélni?!

Sajnos, jelen előadásaim folyamán nem lesz arra időm, hogy önökkel, t. hallgatóim, rendszeresen megismer-tethessem a régi viszonyokat és embereket, mert a magyar alkotmány történeti fejlődésének az anyaga oly nagy, hogy pusztán ezzel az anyaggal is csak úgy birkózhatom meg, ha az alkotmányos elvek és intézmények legfontosabbjaira szorítkozom. De mégis szükségesnek tartom, hogy t. hallgatóimat figyelmeztessem néhány történeti körülményre, mely úgy-ahogy képet ad a régi kor emberének műveltségi állapota és testi és lelki szükségletei felől s ezzel némi tájékozást nyújt arra nézve is, hogy minő exigenciái lehettek a régibb kor alkotmányos életének.

★

Ma az a baj, hogy sok az ember és kevés a föld. Az Árpád-korban, de még később is az volt a baj,

hogy sok volt a föld, de nem volt, a ki megművelje s mindenféle kedvezményekkel kellett a királyoknak idegen országok népét csábítani arra, hogy a mi országunkban telepedjenek meg, pusztítsák ki a vadon erdőségeket és műveljék a földet, hogy azoknak, kik magukhoz méltatlannak tartják a szolgai munkát, a megélhetést biztosítsák.

És mégis, mivel a régi korban az emberek lelki-
leg durvák, testileg edzettek, kényelemhez nem szoktak; az egészségre és sok földi jóra, de különösen az emberéletre, mely ma oly becses, alig adnak valamit. Hiszen az élet nem sok örömet nyújt, nem is érdemes hát azt valami nagyon megbecsülni. A legtöbb ember máról holnapra él s nem gondol a jövővel. Az emberek nem csak a saját, hanem a gyermekeik életkorát sem tudják még az Árpád-kor vége felé is. Midőn 1276-ban Béla király leányának, Margitnak szentté avatása körül folyt a vizsgálat és körülbelül száz tanút hallgattak ki, mindenféle rangút, az egész társaságban csak egy ember akadt, egy gazdag nemes, Sándor, a dunántúli Kadarkalász nemzetség tagja, László király követe a szicíliai királynál, a ki latinul is tudott s a ki életkorát meg tudta mondani. 40 éves volt. De pl. Miklós, szabad gazdaember a saját korát nem tudta és gyermekfiának korát csak így határozta meg: «Gondolom hat éves, az anyja jobban tudja.» Egy másik szabad ember pedig, a kir. szakácsok nemzetségéből fia korára, ki Margit közbenjárására meggyógyult, csak annyit tudott mondani, hogy «már jól megüli a lovat». (Pauler. II).

419—21. 1.) A ki korát nem tudja, az vajmi keveset törődik egészségével is. Azt is Istenre bizza.

De még a királyok sem nagy elővigyázattal gondozták egészségüket és testi épségüket. Aversa ostrománál történt 1350-ben július 26-án, hogy Lajos király megsebesült. Szakállas nyilat lőtt valaki lábába, mely egészen bedagadt húsába. A király álmátlanul töltötte az éjszakát. Reggel jöttek hozzá Laczkfi István és Wolfart Ulrik, kik a helyett, hogy orvossal fölragadták volna a sebet, tizenkét rántással alig bfrták a nyilat kihúzni a húst szaggatva. János barát, a király gyóntatója tartotta a király fejét, kinek nagy fájdalmai lehettek, mert temetési helyéről rendelkezett a műtét alatt. De ez nem volt akadály a annak, hogy mihelyt fájdalma csillapult, lóra üljön s körüllovagolja a várat. (Pór Antal III. 218. 1.)

De mily gyarló volt az orvosi tudomány ebben a korban és minő gyógy módoknak voltak hajlandók magukat a királyok is alávetni? 1404 nyarán történt, hogy Zsigmond Csehországba hadat vezetett s ez alkalommal vérhasba esett. Az a gyanú támadt, hogy az ellenség megmérgezte a királyt s a segítségül hívott sváb orvos Zsigmondot lábainál fogva felakasztatta úgy, hogy feje és vállai vánkosen nyugodtak. 24 óráig függött így a király, hogy a méreg a száján kifolylyék. De oly kemény volt a szervezete, hogy még ezt is kibírta és 33 évvel túlélte. (Schönherr Gy. III. 468. 1.)

A műveltség a folyton háborúskodó nemzet körében még Mátyás uralkodása idejében is elég alacsony

fokon állott, hiszen még Mátyás híres hadvezére, Kinizsi Pál is frástudatlan volt s a Jagelló-kor szomorú emlékü nádora, a szánta Báthori sem tudott írni, pedig az ő korában már a könyvnyomtatás is fel volt találva.

Ehhez kell venni, hogy a közlekedés még 1848 előtt is, a mikor már a posta intézménye teljesen ki volt fejlődve, a lehető legrosszabb állapotban volt, az emberek érintkezése sok nehézséggel járt, az ország területét még az alföldön is nagy erdőségek borították s óriási mocsaras területek, járhatlan lápok, másutt terméketlen homokpuszták terültek el a sík földön, melyek a jó utak építését lehetetlenné tették. Mily nehézségekbe ütközött hát a mohácsi vész idején vagy még Mária Terézia korában is az országgyűlésre való utazás, mely az ország távolabbi vidékeiről hetekig is eltartott! S mily rosszak lehettek a letűnt korban a közbiztonsági állapotok?!

Ily viszonyok és műveltségi állapotok mellett bizony az embereknek is másoknak kellett lenniök, más világnézlettel, más felfogással a dolgok állása, más követelményekkel a mindennapi szükségletek iránt, mint a milyennekkel ma vagyunk s mindezekről némi képet csak az alkothat magának, a ki a múlt idők korával behatóan foglalkozik.

I.

A SZENT ISTVÁN-FÉLE KIRÁLYSÁG.

A honfoglalással kezdem. Sőt előbb, a magyar nemzet alakulásával, mely még az Etelközbe való beköltözés előtt ment végbe, akkor, mikor a hét rokon törzs, melyhez később nyolczadiknak a kabarok csatlakoztak, először gondolt arra, hogy nyugatnak vegye útját s Attila örökén magának állandó hazát alapítson. Itt kell kezdenem azért, mert a magyar alkotmány alapjait a rokon törzsek szoros szövetségbe lépése veti meg.

A magyar nemzet ugyanis a IX. században hét rokon törzs szövetségéből keletkezett, mely törzsek addig közös fő nélkül szűkölködtek. De a midőn a szomszéd népekkel és egymással való érintkezés az együttműködést tette szükségessé, hogy egységük, melyet eddig köztük csak a szomszédság és a fajrokonság létesített, szorosabbá váljék és együttműködésük sikeresebb legyen, egyező akarattal előbb főbírát, *Gyulát* választottak maguknak, a kinek bírói hatalma azonban igen korlátolt volt, mert ha igazságtalanul ítélte, a nép, a köz, mely felette állott, megdönthette ítéletét. Hogy a Gyula hatalma ily korlátolt volt, az természetes. Hiszen akár a törzsek főnökei, akár a

nép választotta, egyikről sem tételezhető fel, hogy korlátlan urat, zsarnokot akart volna a maga nyakára ültetni.

A Gyula bizonyára tekintélyben, tiszteletben megöregedett férfiú lehetett, ki aligha volt alkalmas a hadvezetésre. A mikor hát a gyakori háborúskodás az egységes vezetést — a mint ma mondanók, egységes vezérletet és vezényletet — tette szükségessé, helyettest választottak melléje, ki vezére és bírása legyen a seregnek, és ezt, mint a kozárok a bégnek a helyettesét, a kenderkagánt, kendének nevezték, valószínűleg ez a görögök karkháza, a ki azonban kisebb volt a Gyulánál, mint az arab frókból következtetni lehet, már csak azért is, mert csak a hadjárat alatt volt szerepe.

Az egyes törzsek élén megmaradtak az örökös hadnagyok, vajdák, kik azonban csak hadban voltak vezérek s kiknek csak tekintélyök lehetett nagyobb a többi nemzetségfőknél, de a törzsek, székek ügyeiket békében gyűléseiken maguk intézték. A törzsek ágakra, nemekre oszlottak s az egyes nemzetségeken belől minden valószínűség szerint a nemzetség feje, a család legöregebb tagja volt a legfőbb bíró és igazgató, a ki patriarchális hatalommal rendelkezett és intézkedett az ő vérei felett.

A IX. század vége felé a magyar törzseket már Etelközben látjuk letelepedve. Itt már egész határozottsággal ki lehetett bennök fejlődve a vágy, hogy a Duna völgyét és medencéjét, melyet a Kárpát hegyláncza vesz körül és véd idegen becsapások ellen,

hazájukká tegyék. De ehhez a nemzeti egység nagyobb biztosítására volt szükség, mint a mindőt a béke és a háború biráinak egysége nyújtott. Örökös fejedelem kellett ahhoz, hogy a szomszédos törzsek között a nemzeti egység állandósuljon. Ennek a nemzeti egységnek nagyobb biztosítására tehát a kazárok khakánjának tanácsára Árpád személyében örökös fejedelmet választottak maguknak, a kozárok szokása szerint paizsra emelve őt s kimondották, hogy a fejedelem mindig az Árpád nemzetségéből legyen.

Árpád megválasztása alkalmával vércsorgatási szerződés mellett a törzsek egymás közt és a fejedelemmel szerződéses megállapodásra jutottak, melynek tartalma a névtelen jegyző előadása alapján az volt: 1. hogy a fejedelem mindig Árpád nemzetségéből legyen; 2. hogy a mit közös erővel szereznek (zsákmányt, földet), abból mindnyájuknak jusson; 3. hogy a fejedelem a vajdákat és fiaikat tanácsából soha ki ne zárja; 4. hogy ha valaki utódaik közül hűtlenné lenne a fejedelem iránt és meghasonlást szítana a fejedelem és rokonai között, a vétkesnek vére ontassék, miképen az ő vérük omlott; 5. a ki pedig a fejedelem vagy a vajdák utódai közül megállapodásaikat meg akarná szegni, átok alatt legyen mindörökre.

Ez a vérszerződés, melynek létrejövetelét újabban sokan tagadják, a magyar alkotmány további fejlődésének az alapja. Sokan tagadják különböző okokból. De én elhiszem, mert arra, hogy ne higgyem, nincsen semmi okom. Véresküről a skytháknál Herodot is tesz

említést, a primitív tartalom pedig a mellett vall, hogy az valóban létrejött.

Etelközben tehát már három fejedelme volt a magyarnak: a békebíró Gyula, a hadvezér és bíró a Kende és az örökösén Árpád nemzetségből való fejedelem, a legfőbb hadi vezér és az összes törzsek legfőbb kormányzója.

Ez lévén a magyar nemzet keletkezésének alapja, ki volt zárva az, hogy a magyar a patriarchális absolutizmus járma alá kerülhessen, mint a hogy ezt németek újabban azon az alapon állítják, hogy más rokon népek is patriarchális absolutizmus alatt éltek és így a magyarnak sem lehetett szabadabb alkotmánya. A fajrokonság semmit sem bizonyít az intézmények rokonsága mellett, különösen nem a fejlettség bizonyos fokán. Az angol és a francia meg a német is rokonok, de azért már a XII. században más volt a jogfejlődés Angolországban, más Német- és Franciaországban. A magyar ethnos is más alapon keletkezett, mint akár a kozár, akár a bolgár, s a mit a magyar ezektől a szomszédság révén átvett, az legfeljebb egy-két méltóságnév vagy szertartási külsőség lehetett.

A krónikák, a nemzeti hagyományok a mellett szólnak, hogy a magyar szabad nép volt nemcsak abban az értelemben, hogy más népnek nem volt szolgája, de abban az értelemben is, hogy vezetői nem voltak egyúttal zsarnokai is.

A magyar nemzet alkotmánya tehát szövetséges törzsszervezet volt, és a midőn elhagyta Etelkőzt és

mai hazájában megtelepedett, az maradt jó ideig a honfoglalás után is. Werbőczy állítása szerint a főhatalom a közönség, a kommunitásnál volt s az volt a szokás, hogy Isten és a magyar nép nevében hívták össze a kikiáltók az embereket a nemzet közgyűlésére, hogy fegyveresen meghallgassák a köz parancsát, végzését, s az ily parancs áthágóit, hacsak helyes mentségét nem adták, kettévágták vagy szolgaságra taszították.

Ezek a gyűlések valószínűleg hadi vállalatok elhátározására jöttek össze s ilyenkor a törzsek közötti viták is eldöntettek. Törvényeket azonban aligha alkottak ilyenkor, hiszen a régi szokás szabályozta a jogot.

A míg a nemzet megtelepedve nem volt, ezek a gyűlések elég gyakoriak lehettek. De a megtelepedés után valószínűleg igen ritkán hívhatták össze azokat, hiszen a már letelepedett és a földet is művelő magyar nép nem volt oly mozgékony, mint a sátrak alatt élő és még otthonában is folyton vándorló lovas nép lehetett. A letelepedés után tehát a nemzeti gyűlések bizonyára feledékenységbe mentek.

Árpád hatalmas és tekintélyes fejedelem volt, de utódai aligha voltak azok. Erre vall, hogy az ő utódainak, Fálnak és Faliczinnak vagy Fajsznak még a neve is feledékenységbe ment, a mi krónikáink nem tudnak róluk, csak a görög császárfő Constantinos tartotta fenn nevüket. Mi sem természetesebb tehát, hogy méltóságuk ha meg is maradt, árnyékhatalomká lett s a nemzet igazi vezetői más tekintélyes vajdák,

mint Lehel, Bulcsú a kende vagy karkhász és Botond valának. Sem a gyula, sem a kendék (Bulcsún kívül) nem emelkednek ki a történelem színpadán, a mi azt mutatja, hogy voltak náluk jelesebb férfiak, kikre inkább hallgatott a nemzet. Ily viszonyok között a fejedelmek egyike sem válhatott igazi monarchává, annál kevésbbé abszolút hatalmú úrrá a nemzet felett. Hagymányos külső tisztelet környékezte őket, de a hatalom más népszerű vajdák kezében lehetett.

De a 971. évben Gejoza személyében hatalmas és valószínűleg igen népszerű egyéniség került a fejedelmi székbe, ki nem érte be a tiszteleti méltósággal, de vezér és parancsoló akart lenni. Zsarnoki eszközökkel ugyan, de hatalmi tartalmat öntött öröklött méltóságába s a fejedelemséget valóságos monarchiává változtatta. Ő maga is, családja is, ő maga aligha meggyőződésből, mint inkább hatalmi okokból, kereszténynyé lett és bebocsátotta a hittérítőket, kik bizonyára sokakat megtérítettek az igaz hitre.

De Gejza nem szervezte a magyar monarchiát, hanem az ősi szokás bolygatása nélkül csak megvalósította azt. Ez a munka már fiára, Istvánra maradt, ki 997-ben apja örökébe lépve, hozzáfogott annak a megvalósításához, hogy a magyar monarchia nyugati keresztény formát öltön magára.

Németországban azonban az ő korában már nem volt közhatalmi királyság. A hűbéri királyság pedig, mely a saját családi területére szorul s csak hűbéreseire támaszkodva lehet hatalmas, nem felelt meg sem az ő vágyainak, sem a nemzet közszellemének.

A hűbériség a germán eredetű népek körében fejlődött ki.

Alapja a személyes hűség, a melyre magát a hűbéres a neki adományozott hűbérbirtok vagy hivatal fejében kötelezi azzal szemben, a kitől a hűbérbirtokot, vagy a beneficiummal egybekötött hivatalt nyerte. A hűbéreseket, hogy hűbéruruknak szolgálhassanak, szinte osztogatnak hűbéreket azoknak, kik velők szemben kötelezik magukat személyes hűségre és szolgálatokra. Így azután a király és országának lakói között az alávetettségi viszony nem közvetlen, hanem a hűbéri viszonyok egész sorozata által van közvetítve, úgy hogy a király tulajdonképpen csak a hűbérül el nem adományozott családi birtokán igazi fejedelem, s az ország népe csak a hűbéreseket és hűbérurakat egymás közötti személyes hűségi kötelékeinek sorozatán keresztül jut a királysággal kapcsolatba. De a hatalmasabb főhűbéreseket olykor erősebbé válnak a királlynál s függetlenségök érzetében szembe is szállnak vele, úgy hogy a csak magánjogi alapon keletkezett alávetettségi rend helyébe idővel azután a hatalmaskodás és belső bomlás lép, melyet a királynak nincsen többé hatalmában megakadályozni.

István nem akart ilyen, alattvalói jóakarától függő király lenni.

Ő olyan király akart lenni, ki az egész országban mindenkinek egyaránt parancsol; így hát más mintát kellett keresnie, mint az akkori német királtság.

És ezt a mintát megtalálta Nagy Károlynak csak alig 160 év előtt megbomlott frank birodalmában, mely —

mint Hajnik mondja — éppen azért bukott meg saját honában, mert a germánság individualistikus szelleme fenmaradásának tápot nem nyújtott.

Ez az individualistikus szellem a német fajban a legújabb időkig megmaradt s onnan nyomult be a magyar felfogás átalakítására hazánkba is, de teljesen úrrá itt nem lett soha. «Az én házam és hadseregem» szállóige is ennek a megnyilatkozása. Németország még 1870 előtt csak egyes fejedelmi családok kisebb-nagyobb tartományaiból áll, a melyekben a főhatalom a fejedelmi család tulajdona, éppen úgy, mint egy föld-birtokos tulajdona az ő földje. Azt a tartományt, illetve az afeletti uralmat el lehet adni, hozománykép más-nak juttatni, gyermekek közt felosztani, a felosztást megtiltani, szóval úgy bánni vele, mint magán-vagyonnal.

Ez az individualistikus felfogás érvényesül a német politikai és jogbölcséleti irodalomban is és patrimonialis felfogás a neve.

Sőt a német költészetben is az individualistikus irány érvényesül. Goethe Faustja az egyén küzdelmeit, töprengését, bűnbeesését, örömet, bánatát tárja elénk, holott a Madách remeke a köz emberének vágyait, csalódásait, kétségbeesését és megvigasztalódását.

Nagy Károly germán létére is a köz embere volt, akár Bismarck. Szent István tehát az ő császárságát vette mintául, mert érezte, hogy az jobban megfelel a magyarság közszellemének, mint a hűbéres királyság, mely mellett számos kis uradalomra oszlik az ország s az egyes uradalmak közt csak a hűbéresek-

nek a királyhoz való személyes hűsége létesít laza kapcsolatot.

A magyar államiság tehát egész más alapon keletkezett, mint a nyugati népeké. Nyugaton a választott népkirályságot a hűbériség váltja fel s a közhatalmi királyság csak később fejlődik ki, vagy úgy, mint Angolországban, hogy a király nemcsak a főhűbéreseket, hanem ezek alhűbéreseit is közvetlenül hűségeskötre kötelezi önmaga iránt is és ezzel az összes birtokos-szabadok, kik fegyveresekkel rendelkeznek, a király közvetlen alattvalóivá lesznek; vagy úgy, mint Franciaországban, a hol a király lassankint magához váltja az összes hűbéres uradalmakat s így önmagának válna hűbérurává, az egész ország felett közvetlen uralmat nyer; vagy úgy, mint Németországban, hogy a hűbérek önálló államokká válnak, a melyekben a hűbéresekből lett független fejedelmek megdöntik vagy meggyöngítik a rendek hatalmát és az új korban abszolút fejedelmekké válnak, kik mint ilyenek, adnak a XIX. század folyamán alkotmányt a népnek és egyesülnek 1870-ben a német császár uralkodása alatt egy hatalmas szövetséges állammá, melyben bizonyos ügyekben a birodalom, más ügyekben az egyes államok a souverainek.

Magyarországon azonban a nemzet a törzsek szövetségéből fejlődik, az egyéni uralmak közvetítése nélkül s az egész nemzet felett álló, bár nagyon korlátolt hatalmú fejedelemség alakul át széles hatalmú királysággá, tehát az állam közvetlenül a törzsből nő ki és kezdetből fogva egységes és az is marad, a miért is

a királyi hatalom is mindenkire egyaránt kiterjedő köz hatalom, a melyet nem egyes hűbéresek egyéni szabadsága és magán hatalma, hanem az egész nemzet korlátol. Az összes nemesek szabadsága áll a király önkényének útjában.

A királyi hatalom korlátozása és a nemesség befolyása a közügyek intézésére természetesen nem következett be mindjárt a királyság megalapításával. Istvánt a királyi hatalomban nem korlátozhatta más, mint saját bölcsessége és mérséklete, a melylyel a maga hatalmát meg akarta kedveltetni a nemzettel és biztosítani a kereszténység fönmaradását és ezzel nemzetét.

Hiszen a keresztény királyság nem a nemzet közakaratóból, hanem annak ellenére, fegyveres erővel létesült, a midőn István a maga híveivel és külföldi segélylyel legyőzte a Kopány vezetése alatt ellene fölkelő pogány seregeket. Ekkor azután ő magához ragadta az állam egész hatalmát, a gyula és a kende hatalma s a törzsfők functiója megszűnt, nemzeti gyűléseket nem tartott, hanem ő maga, a király vált a nemzet legfőbb kormányzójává, bírójává és törvényhozójává, a ki minden államhatalmi functió székhelyévé a királyi udvart (kuriát) tette és saját udvarának tisztjeivel és az általa kiválasztott tanácsosokkal kormányozta az országot. Azokat a földeket pedig, a melyeket a honfoglaló nemzetségek meg nem szálltak, hanem a törzsek rendelkezése alatt állottak, valamint a várak fentartására rendelt szabad egyéneket a királyi hatalom alatt állóknak jelentette ki s ezeket a területeket várkerületekre osztva, saját főtisztjeinek, ispánjainak

hatósága alá adta. Ezek a várkerületek tehát királyi igazgatási kerületek, a melyek első sorban a királyság hadi céljait szolgálni hivatvák, katonasága a várkatonaság, mely a királyság saját hadi ereje, jövedelmei a várjövödelmek, mely a királyság jövedelme.

Mihelyt a királyság hatalma biztosítva volt a Kópány felett való győzelemmel, István királyságának elismerése végett koronát kért a pápától s azzal magát 1001-ben augusztus 17-én megkoronáztatta. A koronázásnak a germán-római császárságban az volt a jelentősége, hogy az egyház a világi fejedelmet a koronának, mint a világi hatalom jelvényének fejre tétele által Isten kegyelméből királylyá kente s ugyanakkor a király a neki nyújtott valláserkölcsi támogatás fejében magát az egyház védelmére esküvel kötelezte.

Kezdetben tehát nálunk sem lehetett a koronázásnak egyéb jelentősége s kezdetben arra súlyt csak a királyság helyez, a nemzet, mely erkölcsében nem keresztény, arra még alig ad valamit. Ezt bizonyítja az, hogy koronás királyokat, mint Péter, I. András és Salamon, elűznek.

A királyi hatalom teljességéből magyarázhatta István azt a jogát, hogy utódot ő rendeljen magának. De hogy az utód trónja biztosítva legyen, ehhez az udvar főembereit kellett neki az utód iránt hűségre kötelezni. Csakhogy ez a büszke nemzet, ha nem volt megelégedve királyával, elűzte azt és mást tett helyébe. Így hát utódai alatt a király kijelölési joga nem vált valósággá, örökösödési rendszer sem fejlődhetett ki, hanem az udvar főemberei egyeztek meg abban, hogy

Árpád ivadékai közül ki legyen a király s ha ez a nemzetnek tetszett, belenyugodott, ha nem, más jelölt mellett csoportosult s ezt emelte trónra. Innen a sok családi és trónviszály az Árpád-ház idejében és nem a választásból, mely ha formák közt ment volna végbe, csak rendet teremtett volna. A koronázás joga pápai felhatalmazás alapján az esztergomi érseket illette s ezzel az esztergomi érsek is nagy befolyást nyert a trónbetöltésre, különösen azóta, hogy a koronázásra a már érzelmeiben és erkölcsében is kereszténynyé vált nemzet is kezd súlyt helyezni, a mi népszerű királyoknak, mint I. Gejza, Szent László és Könyves Kálmán, uralkodása után következett be.

A király koronázáskor esküvel igérte az egyház védelmezését és azt, hogy a keresztény szeretet és béke szellemében fog uralkodni. De annak a sokak által emlegetett állításnak, hogy már Szent István esküt tett volna koronázáskor az alkotmányra, semmi alapja nincs. A koronázási eskü csak egyházi eskü volt, a nyugaton is szokásos iuramentum justitiae et pacis, az alkotmánybiztosító eskü csak későbbben, valószínűleg III. Béla óta jött szokásba s a koronázás ekkor kezd szert tenni közjogi jelentőségre.

Azt lehet tehát mondanunk, hogy ebben a korszakban még az egyház koronáz, noha a koronázás ünnepegyességének emelésére országgyűlés tartása is volt már szokásban, de sem rendes királyválasztási eljárás, sem trónöröklési rend még kifejlődve nincsen, hanem a királyi udvarban, olykor a csatamezőn dől el az, hogy ki legyen a király.

Szent István, mint mondtam, úgy a gyula és a kende, valamint a vajdák, a nemzetgyűlés és a törzsgyűlések hatalmát magához ragadta. A királynak saját hadserege volt a várkatonaság, saját uradalmai a várkerületek és a nemesek is az ő katonai hatalma alatt állottak, de csak zsákmányért önként, vagy az ország védelmére tartoztak katonáskodni. A jobbmódúak már ekkor csak a király zászlaja alá gyűltek, a szegényebbek a várkatonasághoz csatlakoztak. A király volt tehát a hadi erő főparancsnoka, béke és háború ura, ő hívja hadba a nemzet szabad tagjait, ő bünteti azokat, kik az ország védelmére fegyvert fogni vonakodnak s ő hadban a sereg fővezére. De a míg a várkatonaságot a király főtisztjei által is vezethette, a nemeseket személyesen kellett vezetnie, ezekre az ispánok hatásköre akaratuk ellen ki nem terjedt.

De a király volt az országban a legfőbb bíró is. A nép bírait a király biráskodása váltja fel, mert ő az igazság kútfeje és őre.

Lassankint a nemesség is elszokik választott bíráitól és a királyhoz fordul igazságért. De a míg a saját udvarába tartozók és a vár népe felett a király ispánjai által biráskodik, addig nemesek felett csak ő maga, vagy az ő közvetlen helyettese és ez is csak a királyi udvarban biráskodhatik. A királyi főtisztek biráskodását a nemesek maguk felett elismerni vonakodnak s csak később válnak ezek közül némelyek, mint a nádor és az országbíró a nemesek bíráivá, akkor, a mikor ezek a főtisztek megszűnnek udvari tisztek lenni és országos főméltóságokká válnak.

A jogszabály-alkotás jogát is magának vindikálja a királyi hatalom és saját tanácsosainak tanácsára ad ki jogalkotó rendeleteket. Törvényhozás czéljából a király országgyűléseket nem tart. Ha olykor hivatnak is össze ily országos gyűlések, ezek nem jogalkotás, hanem válságos időkben határozathozatal és azonnal való cselekvés végett összehívott fegyveres gyűlések, vagy a koronázás ünnepélyének emelésére szolgálnak.

A jogalkotás ebben a korban másként ment végbe, mint ma. A jogszabályok legnagyobb része a nép régi szokásán alapult.

A mennyiben ezek a szokások a kereszténységnek meg nem feleltek, a király betiltotta azokat és úgy ezen tilalmak áthágóira, mint más büntetésekre is büntetéseket szabott. Első királyaink törvényei tehát leginkább büntetéseket megállapító királyi rendeletek, a melyeket a király tanácsosainak meghallgatásával ad ki.

A másik módja a jogalkotásnak, a melylyel a jogviszonyok tulajdonképen rendeztetnek, a külön jogok adományozása, mely privilegiumokkal, királyi oklevelek adásával történik. Egyházak, monostorok privilegiumokkal alapíttatnak, az országba betelepített idegen népelemek szabadságai és kötelességei privilegiumokkal szabályoztatnak, egyes községek kir. privilegiummal kapnak vásártartási jogot, honnan vásárosoknak, ma városoknak neveztetnek s midőn mint ilyenek jelentőségre tesznek szert, privilegiummal kapnak szabadságokat és önálló joghatóságot. Egyesek is, kik a köz érdekében érdemeket szereztek, privilegiumok alak-

jában nyerne adományként földbirtokot, szóval egyesek és testületek jogai ezekben nyerne szabályozást.

A királyi udvar az ország kormányzatának központja. Itt határoz a király béke és háború kérdése, büntető határozatok hozatala, ispánságok betöltése és hazafiak megjutalmazása felett és itt ítélkezik az elébe kerülő perekben. A királyi udvar főtisztviselője az udvar nagy ispánja (*comes palatii* vagy *palatinus*), ki az udvarnokok, t. i. az udvarban szolgálók bírása s kinek helyettese a kisebb udvari ispán (*comes curialis minor*), később *iudex curiæ*, magyarul országbíró. A nádor már a XIII. században a nemesek rendes bírása, az országbíró pedig a királyi udvarban nemesek felett is ítél a király helyett és annak nevében. Ezenkívül nagy jelentőségre jut még a kir. kincsek őre, a tárnokok mestere (*magister tavernicorum*) és a király nótáriusa, a későbbi kanczellár, az iroda feje.

A többi főtisztek az egyes udvari foglalkozások vezetői, mint a főasztalnok (*dapiferorum regalium magister*), a főpohárnok (*pincernarum reg. mag.*), a főlovászmester (*agazonum reg. mag.*), a főkamrás (*cubiculariorum mag.*). Ezek az udvari tisztviselők bizonyára a nemzet előkelői közül vették és a király tanácsának is tagjai voltak, mert legnagyobb részben a kir. udvarban tartózkodtak. Mi sem természetesebb tehát, mint az, hogy akkor, a mikor a nemzet a királyság intézményével már megbarátkozott és a királyi udvart az országzász székhelyének tekintette, ezeket az udvari tisztviselőket most már országos főméltóságoknak tekintette s az ország báróinak nevezte.

Ezekből, a főpapokból és más az udvarban tartózkodó előkelőkből, kiket a király meghív, alakul azután a királyi tanács. Ezek a tanácsosok a királyt mindenben tanácsukkal segítik s a királylyal szemben a nemzet közkívánatait tolmácsolni első sorban hivatvák.

Szent Istvánnak hosszú, 40 éves uralkodása alatt új nemzedék nő fel, mely megszokja az új rendet. I. Endre trónralépésekor ez az új rend már nem kétséges többé.

De a nemzet közvetlenül is gyakorol befolyást a királyi kormányzatra, mert a vagyonosabb nemesek gyakran felkeresik a királyi udvart és ott folyton az ország dolgait tárgyalva, a királynak módjában van velök érintkezni, őket meghallgatni s kívánságait teljesíteni vagy azok ellen cselekedni.

III. Béla korában 12 ökör, 1000 kenyér és 22 hordó bor volt megszabva egy királyi ebédre. Ez is mutatja, hogy mily sok bejáró nyerhetett ott naponként ellátást.

A vidék hadi igazgatása és bíraskodása a várispánnak kezében van, kiket a király kezdetben valószínűleg a vár katonái közül nevez ki s a kiknek bírói hatóságát a nemesek éppen azért vonakodnak maguk és szolgálk felett elismerni. Ezek azonban később vagy nemesekké lesznek, vagy a nemesek közül vétetnek s akkor azután lassankint a nemesek felett való bíraskodásnál is jut szerepük a nádor mellett, ki beutazza az országot és az ú. n. proclamata congregatiókon (kikiáltott gyűléseken) ítél a nemesek pereiben.

Most még arról kell szólni, hogy kik voltak a nemesek.

Mint a szó maga mutatja, nemesek alatt azokat értették, kik a honfoglaló nemekből származtak. Ezek földbirtokaikat ősfoglalás alapján, tehát a saját jogukon birták és éppen azért nem tartoztak senkinek semmiféle szolgálattal, hanem teljesen szabadok voltak.

A királyság megalapításakor sem voltak tehát szolgálatra kötelezhetők s csak az ország védelmére tartoztak katonáskodni, különben pedig javaikkal és szolgálataikkal szabadon rendelkeztek.

Birtokaik a törzsszállások, illetve a nemzetségi szállások felosztásából származván, szállásnak (descensus) neveztettek. Szent István a felosztott szállásokat egyéni birtokoknak nyilvánította s így azután a magánszolgáltatásoktól mentes, a szabad egyéni birtok vált a teljes szabadság gazdasági alapjává.

Ezzel egyidejűleg a király úgy nemeseket, mint oly idegeneket is, kik a király és a haza szolgálatában érdemeket szereztek, saját birtokaiból teljesen szabad földbirtokkal adományozott meg. De a magyar nemes a neki adott birtokokért magát különös szolgálatokra kötelezve nem érezte, a midőn tehát a király nem nemeseket is ily birtokkal megadományozott vagy terhelte birtokukat szabaddá tette, ezek sem érezték magukat a király iránt különös szolgálatokra kötelezve, hanem szabadoknak érezték és tartották magukat, noha az adománybirtokok felett teljesen szabadon nem rendelkeztek s az adományok az adományozott fiágának kihalása után visszaszálltak a királyra, holott a szállásbirtok csak akkor, ha az egész nemzetség kihalt vagy hűtlenség esetén.

Ennek az volt a következménye, hogy később az adomány és a szállásbirtok között minden különbség megszűnt és mivel az adomány oklevélben volt biztosítva, a szállásbirtokra való jogcím pedig nehezen volt igazolható, mert a leszármazás igazolása elháríthatlan nehézségekbe ütközött, különösen a tatárjárás után a szállásbirtokosok is felajánlották birtokaikat a királynak s adománykép visszakérték, hogy arra való jogcímüket biztosabbá tegyék. Így vált a nemesség később királyi adomány következményévé és honfiúi érdemek jutalmává s így lett az adománybirtok túlnyomóvá a szállás felett. A ki pedig elvesztette szabad birtokát vagy a kinek birtoka osztály folytán oly csekély lett, hogy abból szabadon meg nem élhetett, másnak szolgáltatába állt s ezzel nemessége, szabadsága is elenyészett.

A nemes nem szolgálhatott mást, csak a királyt s hogy szabadságát megvédje, tiltakozott is minden másnak hatósága ellen. S mivel csak a királyt szolgálták s csak annak hatóságát ismerték el, királyi szolgáknak (servientes regis) nevezték magukat.

A Szent István korabeli alkotmány képét tehát a következőkben lehetne röviden összefoglalni:

Az államhatalom egészen a királynál volt, mert hiszen ő volt az országban a jogviszonyok rendezője, a jogszabályok alkotója, az igazság őre és forrása, élet és halál ura, a ki személyesen bíraskodik; ő volt a béke és háború ura, a hadak főparancsnoka; a király jövedelmei és a közjövelmek fogalma ebben a korban teljesen összeesett és a várakból és más ki-

rályi jogokból származó jövedelmek felett teljesen tetszése szerint rendelkezett s úgy a királyság javai-
ból, valamint a királyságra akár hűtlenség, akár mag-
szakadás folytán visszaháramlott jószágokból azt jutal-
mazta, a kit neki tetszett. Úgy az udvari hivatalokat,
mint a vidéki főtisztviselőket, az ispánságokat a ki-
rály tetszése szerint töltötte be és tetszése szerint
bocsátotta el.

Mindezekben a királyt sem egyesek, sem valamely
gyűlés vagy nemzeti képviselő nem korlátozta. Egye-
sek azért nem, mert senki sem volt az országban, a
kinek hatalma a királlyal mérkőzhetett volna, a nem-
zet gyűlései azért nem, mert ilyeneket csak kivétele-
sen tartottak. A királyi tanács a király önkénye sze-
rint összeállított testület volt, a melynek a királlyal
szemben semmiféle hatalma nem volt. A magyar ki-
rályság tehát a mai fogalmak szerint az ország kor-
mányzásában korlátozva nem volt s erőteljes központi
hatalom volt.

És mégis azt kell mondanunk, hogy a mai állam-
jogi és politikai felfogás kell hozzá, hogy a magyar
királyi hatalmat korlátlan hatalomnak tekintsük. Mert
igen is, a királyi hatalomnak voltak korlátai, noha ezek
nem valamely szervezett nemzeti képviselő jogkörében
voltak is feltalálhatók, hanem a nemesek eredeti sza-
badságában, és a nemzet is gyakorolt befolyást a ki-
rályi hatalomra, noha ez a befolyás nem is ökött még
jogi formát ebben a korban.

A király a honfoglaló nemesek utódainak és később
mindazoknak, kik magukat az ország nemeseinek vagy

királyi szolgáltnak nevezték, sem vagyona, sem köz-kötelessége, sem jogai felett nem rendelkezett, s a nemeseket nem vethette alá tisztjei hatóságának, birói hatalmát felettök csak személyesen gyakorolhatta. A nemest pedig semmiféle más kötelezettség nem terhelte, mint a katonáskodás, de csak az ország védelmére. A nemesek a régi szokások szerint éltek, a melyeken, a mennyiben ezek a kereszténységgel nem ellenkeztek, a király mit sem változtathatott. A ki pedig a királyok közül megpróbálta azt, hogy a nemesek felett is kénye-kedve szerint rendelkezék, az ellen feltámadt ez a nemesség, az akkori tulajdonképeni magyar nemzet és elűzte a trónról, mint tette azt két ízben Péterrel, azután I. Andrással és Salamonnal.

A királynak, midőn hadat izent, külföldi vállalatokba bocsátkozott, idegen fejedelmeknek engedményeket tett, mindig tájékoznia kellett magát a nemzeti közhangulatról, nehogy maga ellen ingerelje a nemzetet, mely büszke volt a maga szabadságára és önállására, s a királyi tanács, mely a nemzet legtekintélyesebb férfaiából alakult, sokkal hívebben juttatta kifejezésre ezt a közfelfogást, mint a mai választott parlamentek.

De e mellett a király az ország nemeseivel állandóan is érintkezett, hiszen ezeknek szabad bejáratuk volt a királyi udvarba és így eme állandó érintkezés útján is az országos közhangulat befolyása alatt állott.

A királyi hatalomnak tehát a nemesek szabadsága és a királyra gyakorolt befolyása a közdolgok intézé-

sében jelentékeny korlátokat szabott, csak hogy ezek a korlátok még nem öltöttek ebben a korban kellő jogi formákat.

De a magyar nemzet szabadságszeretete és a közdolgok iránt való érdeklődése ezeket a jogi formákat is mihamar kifejlesztette, mihelyt annak szüksége felmerült, mihelyt a királyok hatalmuk nagyságában elbizakodva, túllépték a régi szokás által eléjük szabott korlátokat és visszaéltek azzal a hatalommal, melyet a nemzetnek irántok mint a nemzeti eszme zászló-tartói iránt való határtalan tisztelete és szeretete juttatott kezökbe.

II.

AZ ARANYBULLÁTÓL AZ ÁRPÁD-HÁZ KIHALÁSÁIG.

A királyi hatalom az előző korban erőteljes központi hatalom volt, melynek korlátokat csak a régi magyar szokás és a nemzeti közhangulat szabott. Eme királyi hatalom mellett a magyar állam megszilárdult, sőt idegen országokat is a maga főnhatósága alá hajtott, mint Horvátországot, Dalmátiát, Rámát, Szerbiát, Galicziát és Lodomeriát, szóval nagyhatalmi állást foglalt el a keleten. De a magyar királyok ezzel a nagy hatalommal, a melyet a szent királyok és utódaik bölcs mértéklettel használtak, kezdtek visszaélni s idegenből ide került királynék idegen kegyencei keserítik el a magyar urakat és más nemeseket. II. István hatalmaskodásai és Imre erőszakoskodásai után II. András pazarlásai és mértéktelen birtokadományozásai következnek s épen alatta nyernek a királyi udvarban nagy befolyást a királyné idegen rokonai is. II. András nem csak a királyságra visszaháramlott javakat, hanem a várbirtokokat is kezdte eladományozni, a tett adományokat visszavenni és újra elosztogatni, mi által a királyi jövedelmeket jelentékenyen csökkentette és pazar udvartartásának

kiadási alapját is fogyasztotta, de egyúttal egyeseket nagy vagyonhoz és hatalomhoz juttatott. Ezzel karöltve járt, hogy a királyi jövedelmek meg nem engedhető módon szedettek be, a mennyiben azokat a kereskedelemmel foglalkozó izmaeliták és zsidók előlegezik a királynak s ellenszolgáltatásként ők lesznek azoknak beszedői s ezzel együtt az adózó nép zsarolói és fosztogatói. Végül az udvarban lévő idegen urak a hűbéri eszméket is átplántálják az országba s ezzel a magyar gondolkodás és felfogás ellenébe szegeznek a magukét és a királyét.

A magyarok elkeseredéssel látják a régi jó rend és magyaros gondolkodás bomlását s a királyság túlkapásainak és a kegyenczek gazdagodásának láttára a nemzet nem akarja többé sorsának intézését a királyra és az urakra bízni, de befolyást akar szerezni az ország dolgainak intézésére s írásban akarja biztosítani a maga jogait és szabadságait és meg akarja akasztani az idegen eszmék betolakodását a magyar közéletbe.

A midőn II. András jeruzsálemi útjából visszatért, üres kincstárt és teljes fejetlenséget talált. A kiknek hatalom volt a kezükben, egyháziak és világiak borzasztó gonoszságokat követtek el, a melyeket András elpanaszolt ugyan a pápának, de a bajok megszüntetésére semmit sem tett. Sőt önkényes rendelkezéseivel azokat még növelte. Így hát általános volt a hangulat, hogy a királyi hatalmat korlátok közé kell szorítani s úgy az urak, mint a többi nemesek és az egyháziak ebben megegyeztek, csak abban nem, hogy ezek a korlátok miben álljanak. De az új állapotok

a kisebb birtokú nemesek szabadságára voltak legveszélyesebbek és így természetes, hogy ők léptek fel a legnagyobb erélyvel és eredménnyel, követelve a királytól, hogy adjon ki oklevelet, mely az ország minden vagyonú és állapotú lakosainak jogállását biztosítja s a nemeseknek módot nyújt arra, hogy a királyi hatalomra befolyást nyerve, megakasszák a régi jó szokások felforgatását.

Így született meg az 1222. évben az a híres oklevél, mely úgy a nemeseknek, mint más lakosoknak szabadságait privilegium alakjában biztosítja és korlátokat szab a királyi hatalomnak, s mely okmány a róla lelógó arany bullapecsétről arany bullának nevezetik.

Vajjon az arany bulla országgyűlésen alkottatott-e vagy más alkalommal, azt nem tudjuk, de kétségtelen az, hogy a köznemesség kívánságait tartalmazza, s ez az első oklevél, a melyet a király a nemzet követelésére privilegium alakjában ad ki az ország közviszonyainak szabályozására, tehát az első alkotás, mely megfelel azoknak a követelményeknek, a melyeket ma a törvények alkotásához fűzünk.

A bevezetésben a király a bulla létrejövetelét és annak indító okait a következőkép adja elő:

«A szentháromság és oszthatlan egységének nevében. András, Isten kegyelméből Magyar-, Dalmát-, Horvátországok, Ráma, Szerbország, Galiczia, Lodomeria királya. Minekutána úgy országunk nemeseknek, mint másoknak is a Szent István király által létesített szabadsága némely királyok hatalmaskodása által, —

kik olykor saját haragjuk folytán állottak boszút, olykor a rosszindulatú vagy önhasznukat néző emberek hamis tanácsára hallgattak, — több tekintetben megkisebbsítették; maguk a mi nemeseink gyakorta ostromolták felségünket és elődeinknek, az ő királyaiknak füleit országunk helyreállítása iránt könyörgésükkel és kérésükkel. Mi tehát kérelmüknek mindenben, a mint tartozunk, eleget akarván tenni, különösen mivel ezen alkalommal köztünk és köztük gyakran már nem csekély keserőségek támadtak (ad amaritudines non modicas processum est), a mit, hogy a királyi tisztesség teljesebben fentartassék, illik elkerülni, mivel ez senki más által jobban nem eszközölhető, mint általuk, megadjuk úgy nekik, mint országunk más embereinek a szent király által megadott szabadságot, és más, a mi országunk állapotának helyreállítására tartozókat s üdvösen a következőket rendeljük.»

A mi a bulla tartalmát illeti, az főképen a köznemesség szabadságainak a biztosítására szolgál. Hiszen éppen ez a kisebb birtokú nemesség, mely legtöbbet veszthetett az új irányú fejlődés által, legnagyobbbrészt a teljes egyéni szabadsághoz szokott honfoglaló ősök büszke utódaiból állott, kik csak egy urat akartak ismerni maguk felett, — a királyt, egy köteleiséget, — a király és a haza szolgálatát. Ezek tehát nem engedték büszke nyakukat idegen országokból bevándorolt jövevények jármába hajtani.

Igen érthető tehát eme nemességnek nagyfokú fölháborodása, a mikor látta, hogy a magyar alkotmány eredeti alapjai, — melyeket a szent király, idegen

minta után ugyan, de azért mégis a magyar nemzet szellemének megfelelően vetett meg, — ingadoznak, s szabadsága és vagyonának épsége nemcsak a király, hanem az egyes urak, sőt a király cselédei részéről is komolyan fenyegetve van.

Ezért zúdultak fel tehát az ország nemesei s követelték az eredeti szabadságok visszaállítását, a személyes szabadság biztosítását, a királyi hatalom korlátozását és az ország közállapotainak rendezését.

Az arany bulla tehát először az ország szabad lakosainak személyes szabadságát akarja azon állapotban visszaállítani, a melyben az szent István idejében állott; másodsor az eme szabadság veszedelmére lábrakapott újabb szokásokat, melyek a hűbériség elveit kezdték alkotmányunkban meghonosítani, akarta megszüntetni; harmadsor a király jövedelmeit és közhatalmát biztosítani, de az összességgel szemben korlátozni; negyedsor az ország közviszonyait, különösen a törvénykezést és a közterhekben való részvételt kívánja rendezni s az e téren lábrakapott visszaéléseket megszüntetni.

Az arany bulla ezekhez képest különböző jogszabályokat tartalmaz, s nem csupán alkotmányjogokat, hanem közigazgatási és magánjogi szabályokat is, mert hiszen azon korban az alkotmányjog a közigazgatási és magánjoggal még teljesen össze volt forrva, nem úgy, mint manapság.

A személyes szabadságot biztosítja a 11. cikk, mondván: «Akarjuk, hogy sem mi, sem utódaink bármikor a nemeseket valamely hatalmasnak kedvéért el

ne fogják vagy tönkre ne tegyék, hacsak előbb idézve és bíróilag elmarasztalva nincsenek.»

A III. cikk tiltja, hogy a nemesek szolgáló népeitől adót szedjenek, hogy a király meghívás nélkül a nemesek házaiba megszálljon, a IV. cikk a nemesek öröklési jogáról, a VII. cikk a nemesek honvédelmi kötelezettségéről szól, a XVII. cikk tiltja, hogy a nemesek igaz szolgálatok fejében nyert adománybirtokaiktól megfosztassanak, a XXIV. cikk a kincstári, a pénz- és sóispánságokat a zsidók és izmaeliták kizárásával nemeseknek tartja fenn, és más czikkek is szólnak még a nemesek jogainak biztosításáról.

De a bulla a várjobbágyokat, a vendégeket, sőt a szegény népet is védi a hatalmasok elnyomása ellen s ebben felette áll az angol magna chartának, mely nem megy ily messzire.

A hűbériség elveit terjesztő új szokásokat akarja megszüntetni a XVI. cikk, mely tiltja, hogy egész ispánságok vagy bárminő méltóságok örökösen adományoztassanak; a XXVI. cikk, mely tiltja, hogy földbirtokok idegeneknek adassanak; a XXX. cikk, mely tiltja, hogy a nádoron, bánon, a király és a királyné udvarbiráin kívül valaki két méltóságot birjon; a XI. cikk, mely idegeneknek méltóságokra emelését az ország tanácsának hozzájárulásához köti.

A király jövedelmeit és közhatalmát törekszik biztosítani a már említett XVI. cikk, mely egész ispánságok örökös eladományozását tiltja; a XXIX. cikk, mely a várak ama jövedelmeit biztosítja a királynak, a mi őt illeti. Egyes czikkek a közviszonyokat, adó-

zást és a törvénykezést rendezik, mint a VIII. czikk, mely a nádort a nemesek rendes bírójává teszi, s a IX., mely az országbiró birói hatalmáról szól.

Végre vannak rendelkezések, melyek a királyi hatalom és a király közegeinek korlátozását czélozzák. Ilyenek az I. czikk, mely így szól: *«Rendeljük — bogy évenként a szent király ünnepét — bacsak terbes ügyek közbejövetele, vagy gyöngélkedés által akadályozva nem lennének — Februárt tartozunk megünnepelni. És ha mi jelen nem lehetünk, a nádor kétségkívül ott lesz helyettünk és a mi képünkben az ügyeket meg fogja hallgatni, és az összes nemesek (servientes), a kik akarnak, ott szabadon összejöbessenek.»*

Ez a czikk nem országgyűlésekre, hanem a székesfehérvári törvénynapokra czéloz, melyek évenként voltak tartandók, hogy a király, mint az igazság forrása, a panaszokat az összes nemesek jelenlétében meghallgassa, s mintegy azok nyomása alatt igazságosan ítéljen.

A XIV. czikk, mely kimondja: *«Hogy ha valamely ispán magát hivatalának minősége szerint tisztességesen nem viselné, vagy megrontaná várának népét, e miatt elmarasztalítván, az egész ország színe előtt, t. i. a törvénynapokon méltóságától csúfosan fosztassék meg s az okozott kárt tartozzék megtéríteni.»*

De különösen a törvény záradéka nevezetes, mely a nádort teszi az alkotmány őrévé s azután ezeket mondja:

«Hogy ha pedig mi, vagy bárki a mi utódaink közül bármikor ezen rendelkezéseink ellenére akarna

cselekedni, úgy a püspökök, mint a jobbágyság (értse nagy urak) és az ország nemesei összesen és egyenként a jelenben és a jövőben a hűtlenség bűne nélkül nekünk és utódainknak örökké ellenmondhassanak és ellenállhassanak.»

Az arany bulla tehát az első kísérlet arra, hogy a királyi hatalom korlátai jogilag megállapíttassanak és hogy a nemességnek befolyása az ország kormányzatára biztosíttassék. De ez csak kísérlet, mert a viszonyok lehetetlenné tették érvényben maradását. Az ez után következő idők emlékei azt bizonyítják, hogy a bulla megalkotása után rövid időre már nem volt érvényben s a nemesek ellenállási jogáról az egész Árpád-koron át említés sem történik. A törvényőrs szerepére a nádor nem is volt alkalmas, mert a király nevezte ki és bocsátotta el, így hát nem is lehetett független a királytól.

De a királyi hatalom korlátozása már megindult és azt az a körülmény, hogy az arany bulla hatályát veszítette, meg nem akaszthatta. 1231-ben András újra kiad egy oklevelet, mely a bullához hasonló tartalmú, de ezt nem a nemesek ellenállási joga biztosítja, hanem az, hogy a király és fiai arra esküt tesznek és az esztergomi érsek felhatalmaztatik, hogy ha intése hiába való, a királyt egyházi átokkal sújthassa. És később is a bullában foglalt elveket megvalósítani törekvő törvények szerint az érsek kiátkozási joga, nem pedig a nemesek ellenállási joga szerepel a törvények biztosítékaként (a mire még visszatérek), s az 1222. évi arany bulla és az ellenállási jog csak a

következő korban tesz szert arra a nagy jelentőségre, mely miatt azt annyit emlegetjük.

★

Ebben a korban a nemzet már erkölcsseiben is kereszténynyé vált és a koronázásban, mint keresztény egyházi szertartásban valóságos királylyá avató erőt kezdett látni. Hiszen már Imre korában oly nagy volt a koronás király iránti tisztelet, hogy mikor ellene II. András még mint herceg fellázadt s Imre látta, hogy az ő serege öcsce legyőzésére csekély, koronázott voltára hivatkozva, maga ment András táborába és fogta el öcscsét és neki ellene szegülni senki sem mert. De épen azért, mert ebben a korban a koronázásban már királylyá avató erőt láttak s a Szent István koronájában a magyar államhatalom symbolumát tisztelték, szokásba jött, hogy mielőtt a királyt megkoronázzák, esküt követeltek tőle a nemzet jogainak, a nemesek szabadságainak tiszteletben tartására és csak ennek megtörténte után engedték megejteni a koronázást. Ezt az esküt a király még nem külön tette le, mint ma, hanem az egyházi eskübe, a melyet már Szent István is tett koronázásakor, alkotmánybiztosító részeket is felvettek.

Legelső történeti nyoma annak, hogy a király koronázásakor az ország jogainak és szabadságainak a megtartására is megesküszik, épen II. Andrásnál található, de vannak okaim, hogy ezt az esküt III. Bélától származtassam. Őt ugyanis a görög udvarban nevelték s nem volt alaptalan a félelem, hogy III. Béla,

ha trónra lép, a görög udvar szokásait fogja meghonosítani és az ország koronáját a görög koronának fogja alárendelni. Nehogy ez történhessék, esküvel akarták biztosítani, hogy a király országának és koronájának jogait és fényét sértetlenül fenn fogja tartani és mivel ő ilyen esküt tett, utódaitól is hasonló esküt követeltek. Az András után következő királyoknál már majdnem valamennyiről van történelmi emlék, mely ehhez hasonló eskü letételéről tesz bizonyosságot.

II. Andrástól kezdve a trónbetöltés az elsőszülöttség szerinti örökösödés jellegét kezdi magára ölteni, mert utána elsőszülött fia, IV. Béla, ez után ennek első fia, V. István, majd ennek első fia, IV. László következik, s nem látjuk azt, a mit az előző korban, hogy az elsőszülött fiút a nagybátya, illetve a király testvére előzze meg. S a királyok magukat *de iure geniturae* uralkodóknak nevezik.

De ennek külső okai vannak. A királynak rendesen felnőtt fia van, mikor a trón jövődő betöltésére kell gondolni, és így a király még a maga életében a nemzet minden ellenállása nélkül gondoskodhat a trónnak fia számára való biztosításáról. A koronázás avat királylyá, tehát országgyűlést hív össze a király és fiát az alkotmánybiztosító eskü letétele mellett az országgyűlés és az urak megegyezésével koronáztatja meg még a maga életében és ezzel részére az uralkodás nyugalalmát és a trónralépést biztosítja.

De a nemzet a megkoronázott trónörökösben a koronázás folytán valóságos királyt lát, nem pedig csak trónörököst.

Ennek azután az a következménye, hogy ama országrész nemesei, melyben a kormányzat vitelével az öregebb király az ifjabb királyt megbízta, az ifjabb királyt tekintik az ország urának és az öregebb királylyal szemben az ifjabb királynak engedelmeskednek. Az ifjabb király azonban nem érte be a herczegség kormányzatával, a melyet az öregebb király jóvoltából kezére kapott, hanem az egész ország kormányzatába akart beavatkozni, a mit meg az öregebb király nem akart eltérni. A magyar közszellem ugyanis nem tűrte meg az országnak területi megosztását, mint a hogy a hűbéri királyság megtűrte volna, így hát öregebb és ifjabb király egyaránt az egész ország felett akart uralkodni s ez a két király viszályát, sőt egymás ellen való háborúját eredményezte, a melyben a királyok hívek szerzésével törekedtek a másik felett a túlsúlyt biztosítani. A hívek szerzésének a legbiztosabb módja pedig a birtokadomány volt, így hát mind a két király adományozgatta a maga híveinek a várbirtokokat, a királyság katonai és pénzügyi forrásainak eme legbiztosabb alapjait. Ennek azután két veszélyes következménye volt. Az egyik az, hogy a királyság a maga hatalmának alapjait tönkretévén, híveinek kegyelmére szorult; a másik az, hogy egyesek nagy birtokokat harácsoltak össze, nagy katonai erőre tettek szert s a királylyal és a szegényebb nemességgel szemben is erőszakoskodni, hatalmaskodni kezdtek.

Az ifjabb királyság intézménye tehát megrontotta, lesüllyesztette a királyi hatalmat és tekintélyt, egy ha-

talmas és hatalmaskodó oligarchiát nevelt, mely megbontotta az országban az eddigi rendet és elnyomta a kisbirtokú nemeseket, s a hűbéri elemeknek térfoglalását még inkább elősegítette. Ha ez az intézmény fenmarad, végképen tönkre tette volna az országot és szerencse, hogy V. István trónra lépése után külső okokból, a mennyiben neki felnőtt fia még nem volt, meg nem újlhatott.

De mint minden rossznak, úgy az ifjabb királyság intézményének is volt haszna. Megakadályozta a királyi hatalomnak abszolút hatalommá fejlődését s az alkotmányos irányú fejlődés alapjait vetette meg, mert a királyt függésbe hozta a nemzettől.

A nemesség nem szívesen nézte az urak hatalmának növekedését, mely az ő szabadságának sérjét jelentette. De a hatalmas urak ellen hiába folyamodott volna a királyi tekintélyhez, hiszen ez őt nem képes többé az urak ellen megvédeni. Új tekintélyhez fordul tehát és ezt a Szent István koronájában véli megtalálni, mely a hatalmas és a szent királyok homlokát övezte és ennek erkölcsi tekintélyében keres védelmet a rendbontók ellen.

A mily mértékben hanyatlik a királyi hatalom, oly mértékben nő a korona tisztelete, s IV. Béla korában a koronát már szentnek nevezik, III. András korában pedig már a koronában látják lakozni a királyság erejét, a mi kitűnik III. Andrásnak Theodor fejevári préposthoz intézett leveléből, melyben ezeket írja a király: «a mi uralkodásunk és megkoronáztatásunk ellenségei előbb titkon, majd nyíltan abban mester-

kedtek, hogy trónra léptünkör ne juthassunk a szent király koronájához, hogy a mi uralkodásunk tekintélye és az országlakók üdve kérdéssé váljék.»

III. Andrásnak nem ment könnyen a trónra jutása. Megkoronáztatását csak úgy sikerült biztosítani, hogy 1290-ben július havában az urakkal és főpapokkal, kik az ő pártján voltak és kik a köznemességgel együtt a rendet óhajtották, szerződéses megállapodásra jutott az uralkodás módját illetőleg s ezen megállapodásokat koronázása után az Ó-Budán tartott országgyűlésen kiadott decretumával be is váltotta. Ez volna tehát első példája a választási alkunak, mely később gyakrabban fordul elő és a melyből később a koronázási hitlevél fejlődött ki.

Említettem, hogy az előző kor országgyűlései nem voltak törvényhozó gyűlések, hanem válságos időkben határozás végett egybesereglett fegyveres gyűlések, melyek határozataikat azonnal végre is hajtották. Ilyen gyűlés lehetett, mely 1041 őszén Pétert trónjától megfosztotta, ilyen lehetett, mely 1046-ban I. Endrét hívta az országba, s az is, mely I. Gejza temetésére gyűlt össze és Lászlót tette királylyá.

Az előző korban szokásban volt az is, hogy az évnek valamely meghatározott napján a király országos törvénynapot tartott, a melyre mindenki, a kinek panasza volt, megjelenhetett és itt a király, vagy helyettese a nép nagy tömegének jelenlétében, tehát mintegy nyilvános ellenőrzés alatt ítélkezett. Az ilyen

gyűlések valószínűleg egyúttal nemcsak panaszokat, hanem közkívánatokat is terjesztettek a király elé, olykor veszedelmes zajongást csapva s valószínű, hogy az arany bulla is ilyen törvénytapon támadt zajongásnak köszöni keletkezését.

Az arany bulla I. cikke bizonyára azért követeli ily gyűlések tartását, mert — mint több emlék bizonyítja — a királyok épen a zajongások miatt nem szívesen tartottak ily törvénykező gyűléseket. Ezért kellett a Szent István napi törvénykező gyűlések megtartását 1231-ben is újra kötelezővé tenni és ezért rendeli el azoknak tartását IV. Béla 1267. évi törvényének, mely a nemesek jogait és szabadságait újra biztosítja, VIII. cikke is, hozzátevén, hogy ilyenkor ott minden megyéből két-három nemes is köteles jelen lenni.

A királyok temetése és koronázása is, utóbbi a XII. század óta állandóan, ily tömeges gyűléseken ment végbe, s mivel az ily gyűlések szervezete és hatásköre jogilag meghatározva nem volt, az egyik célból összejött gyűlés a másik feladatainak teljesítésébe is átcsapott, úgy hogy az arany bullát követő időben a törvénytapon időnként határozó gyűlésekké is fejlődtek s panaszaik anyagot adtak jogszabályok alkotására, fenyegető maguktartása pedig okot arra, hogy a király oly rendeleteket adjon ki, melyek az itt összegyűlt nemesek elégtelenségét lecsillapítják.

Így válnak a tömeges országos gyűlések törvényjavaslatokat tevő országgyűlésekké, a milyeneket azután a királyok kezdtek később önmaguktól is össze-

hívni, hogy az általános elégedetlenség lecsillapítására javaslatokat tegyenek. Ezek a tömeges gyűlések azután az Árpád-kor végén, IV. László és III. András alatt már törvényhozó gyűlések, a melyeknek határozatai frásba foglaltatnak s a király is megerősíti azokat.

A nemesség tehát az Árpád-kor végén az országgyűléseken mint a törvényhozás egyik tényezője lép fel.

★

De ezzel a nemesség meg nem elégszik. Módját keresi annak is, hogy a királyi kormányzatra is befolyást nyerjen.

Már az arany bulla XIV. cikke mondja: «hogy ha valamely ispán magát hivatalának minősége szerint tisztességesen nem viselné, vagy megrontaná várának népét, e miatt elmarasztaltatván, *az egész ország színe előtt* méltóságától csúfosan fosztassék meg s az okozott kárt tartozzék megtéríteni.»

A várispánok eme megszámloltatása azonban feltételezte volna, hogy az országgyűlés vagy a törvénynap minden évben meg is tartassék, a mit pedig a királyok elkerülni törekedtek. Feledékenységre is ment ez az arany bullával együtt. Sem IV. Béla, sem V. István, sem IV. László alatt nem találjuk nyomát annak, hogy a nemesség nagy tömegei befolyást követeltek volna a királyi kormányzatra. Annál nagyobb volt azonban ez a befolyás az urak részéről, kiknek tudta és hozzájárulása nélkül a király semmit sem tehetett, mert a várkatonaságban rejlő nagy hatalom

már nem állott rendelkezésére, az urak pedig elég hatalmasak voltak arra, hogy a király rendelkezéseinek fogantatását, ha az nekik nem tetszett, meghiúsítsák.

A köznemességnek azonban ez nem volt kedvére, mert az ő elnyomásukra vezetett. Nekik erőteljes királyi hatalom kellett, mely az urakat féken tartja, de a nemzet által van korlátolva. A mikor azután a belső zavarok és a fejtelenség már magas fokra hág-tak, a trónváltozást III. András trónralépésekor arra használta fel az országgyűlés, hogy a középponti kormányzatra biztosítsa a nemesség befolyását. III. Andrásnak 1290. évi törvénye, mely sok az arany bul-láéhoz hasonló rendelkezést tartalmaz, kimondotta, hogy *a nádort, tárnokmestert, alkanczellárt és országbíró-t a király* az ország nemeseinek tanácsára fogja meg-tenni, továbbá, hogy az ország bárói és nemesei min-den évben Fejérvárra tartoznak gyűlésre járni, hogy ott az ország ügyeiről tanácskozzanak és tájékozód-janak a bárók tettei felől, hogy kiki miként járt el megyéjében és óvta meg az ország jogait és hogy azon napon érdeme szerint jutalmát, vétke szerint büntetését elvegye a király s tanácsosainak ítélete szerint.

A nemesség tömeges megjelenése ezeken a gyűlé-seken arra való, hogy az urakat megfélemlítse és igazságos ítéletre kényszerítse.

Ezzel az ország főtisztviselői felelősségének elve a nemzettel szemben oly határozottan van kimondva, hogy a kor nem ismerője azt hiheti, hogy ezzel alkot-mányunk leghatályosabb intézménye létesült, a mely-

nek csak tovább kell fejlődnie, hogy a mai értelemben vett parlamentarizmus váljék belőle. Csakhogy ebben a korban az országgyűlés még nem állandó szerve az állami életnek, hanem csak ötletszerűen összejött fegyveres gyülekezet, mely a míg együtt van, diktál a királynak, az uraknak, törvényt hoz, ítél, határoz és végrehajt, de a mikor szétoszlott, határozatainak fogatatosításával senki sem törődik. Azt pedig, hogy az ország összes nemessége minden évben országgyűlésre utazzék, megvalósítani ebben a korban nem lehetett.

Az 1298. évben tartott országgyűlésen tehát más eszközhöz folyamodott a nemesség, hogy befolyását a királyi hatalomra érvényesítse. Kimondotta ez az országgyűlés, hogy *a király három hónaponként két-két püspököt tartson magánál és ugyanannyi nemesi, kiket az ország választott, s ha a király bármit tenne nélkülök adományok, méltóságok osztogatásában vagy más fontos ügyekben, az érvénytelen legyen.* A király tehát tanácsosainak meghallgatása nélkül semmit sem tehet, s ezek között a köznemesek választottjainak is ott kell ienni.

De vajjon hiszi-e valaki, hogy a királyi udvarban a gazdag urak mellett annak a két szegényebb nemesnek valami nagy súlya lehetett s hogy ezek nagy befolyással voltak a királyra?! A kísérlet mindenesetre legfényesebb tanúsága a nemzet politikai érzékének, de csak kísérlet, mely noha többször megújul később is, intézményileg megvalósulni most még nem bír, de a független Erdélyben később mégis életre kél.

A nemesség érezte is, hogy effélék kimondásával a törvény megtartását biztosítani még nem lehet. Más

eszközöket is fel akar hát használni arra, hogy a királyt az országgyűlésen alkotott törvény megtartására kényszerítse. Erre szolgál az, hogy a király a törvényt nem csak megerősíti, de annak megtartására esküt is tesz, a mint ez II. András 1231. évi, IV. Bélának 1267. évi és III. András 1290. évi rendeletének vagy törvényének kiadásánál történt. Ezenfelül a legtöbb törvényben, így az 1231-ikiben, az 1267. éviben és az 1298. éviben felhatalmaztatik az esztergomi, illetőleg a kalocsai érsek, hogy a királyt, ha megszegné a törvényt, megátkozhassa. Eme meghatalmazás következtében az egyházi rend a király országlási cselekményeinek bírójává válik, s eme helyzete következtében oly kimagasló állásra és hatalomra tesz szert, hogy méltán lehet az egyházi rendet ebben a korban az alkotmány egyik leghatalmasabb politikai tényezőjéül tekinteni. De az egyházi rend ezt a fényes állást és nagy hatalmat nem az ország alkotmányának fejlesztésére és a belső rend helyreállítására, hanem rendi érdekeinek megvalósítására és biztosítására használta fel, és így a köznemesség ezzel sem nyert semmit s jogainak és szabadságainak védelmét ezzel semmivel sem vitte előre.

Az előbbi korban a királyi tanács, a regalis senatus a királynak tanácsadó szerve volt s tagjai az udvar főtisztjei és azok a főpapok és előkelők voltak, a kiket a király oda meghívott. A király ezek meghallgatásával ad ki rendeleteket, privilegiumokat és tölti be az

országos főhivatalokat, ezek tanácsával él hadi ügyekben és ezek a király birótársai, a mikor személyesen bíraskodik.

Említettem azt is, hogy a nemesek — természetesen csak a jobbmódúak — bejárnak a királyi udvarba és az ország dolgait maguk közt is, a királlyal is megvitatják s ez által reá befolyást gyakorolnak.

A birtokadományok által meggazdagodott nemesek, a kiket a napi megélhetés gondja nem köt gazdaságukhoz, ebben a korban is bejárnak a királyi udvarba, de a már megszorodott és az egyenlő birtokosztály következtében el is szegényedett nemesek tömege onnét elmarad. Ennek azután az a következménye, hogy a királyi udvarba bejáró urak oda tanácskozás végett meg is hivatnak, a meg nem hívott nemesek pedig oda be nem járhatnak többé, úgy hogy a királyi udvarban az uraknak tagjaiban folyton változó, de állandó intézményi alakot öltő tágabb tanácsa keletkezik, mely nem meghatározott szervezetű testület, épen azért mint törvényszék nem is működik, de mert hatalmas urakból áll, kiket a király nem mellőzhet, befolyást nyer az ország ügyeinek az intézésére minden téren.

★

A míg az előző korban a nádor csak mint a király helyettese ítélhetett nemesek fölött, az arany bulla már a nádort a nemesek rendes bírójának ismeri el, kinek külön udvara, kuriája, törvényszéke van és a ki beutazza az országot, hogy nemesek pereiben bíraskodjék.

A királyi udvar másik nagy bírása, az országbíró pedig csak a király udvarában ítélt, de nemesek pereiben is, és a királyi udvarban megkezdett pert bárhol be is fejezheti és ítéletét végre is hajtathatja.

A várszervezet II. András mértéktelen birtokadományai folytán bomlásnak indult. Ezt a bomlást, mely egyúttal a királyi hatalom hanyatlását is jelentette, IV. Béla még megakadályozni törekedett az által, hogy az érdemtelen adományok visszavételén fáradozott. Ez azonban mindenkire nézve bizonytalanná tette birtokát s e miatt oly lehangoltság és ellenséges indulat fejlődött ki a király ellen az ország nemesei között, hogy a tatárok betörésének gyors sikere leginkább ennek volt tulajdonítható. A tatárjárás után Béla nem is iparkodott többé visszaállítani a várjavakat, hanem maga is eladományozta azokat s ezzel siettetette a várszervezet teljes felbomlását. Csakhogy eme adományok jótéteményeiben nem az ország összes nemessége, hanem leginkább csak a befolyásos urak részesedtek, és így egy hatalmas és hatalmaskodó birtokaristokratia keletkezett, mely a királyi hatalomra is veszélyessé vált és a szegényebb köznemességet is a maga szolgájává akarta tenni.

Az a nyomás, melynek a köznemesség a nagy urak részéről ki volt téve, már IV. Béla idejében arra kényszerítette a királyságot, hogy a nemesség számát növelje, a nemességet pedig, hogy helyi szervezeteket létesítsen.

Az arany bulla kiadása idejében a király a köz-nemességben még csak zajongó tömeget lát, Kún László pedig a szabadságnak, a királyi hatalomnak és az ország állami egységének támaszát. «Mióta — így szól az 1279. évi s a hodosi és csallóközi várnépet nemesítő oklevelében — Isten kegyelméből az örökség természetes rendje szerint, a királyi méltóság polczára jutottunk, annál inkább *törekszünk nemeseink számának növelésére, minél viharosabbaknak, vészszel teljesebbeknek látjuk az időkét.* Nem is remélhetjük, hogy a zivatarokból a csendes nyugalom kikötőjébe juthassunk valaha, ha Isten segítségével nem szolgál minket híveink őszinte hódolata az ő köteles megszokott tiszteletével.» A nemesség, mely a vármegye hatóságának reá való kiterjesztésében eddig szabadságának veszedelmét látta, most az urak ellen a vár katonáival, kiket szintén az urak szolgaságába jutásának veszélye fenyeget, és más szabad elemekkel szövetkezve bemegy a megyébe s a következő korban már a nemességé a megye, itt szervezi magát a nemesség önkormányzati alapon.

IV. Béla ugyanis megengedi, hogy a nemesek kisebb peres ügyeikben maguk válasszsanak maguknak bírakat, a kiknek birói hatásköre arra a területre terjedt, mely a vármegye ispánja alatt állott. Ez a közös terület fűzte össze egy megye szabad lakosait egy közönséggé, melyből később a nemeseknek önmagát kormányzó közönségei fejlődtek ki.

Ebben a korban, különösen annak vége felé az ispán nem várispán többé, hanem főispán, kinek helyettese nem az ő udvarbírája, hanem a nemesek bírāja

is, a miért is a nemesek azt követelik, hogy a főispán bírói helyettese, kit most már viceispánnak hívnak, a nemesek közül választassék. E mellett a nemesek, a királyi szolgák, a mint ők magukat nevezték, megyenként maguk választanak maguknak nemesi bírakat, kik innen a királyi szolgák bíráinak, később szolgabíráknak neveztetnek.

A megyék gyűlései most még csak törvénykező gyűlések, melyek az ítéleteket erőszakkal is végrehajtani hivatják, de a következő korban hatáskörük tetemesen bővül.

★

Ezen kor alkotmányi életének fejlődését tehát a következőkben foglalhatjuk össze:

Az egész korszak küzdelmei arra irányulnak, hogy az arany bullában lefektetett alapelvek érvényesíttessenek és a hűbéri irányú fejlődés feltartóztatassék, a királyi hatalom megerősíttessék, de jogi intézményekkel korlátoltassék.

Az elvek élnek az elmékben, előtörnek s érvényesülni törekszenek a törvényekben, de nem mennek át az életbe és így nem válhatnak az alkotmány intézményeivé.

Az örök törvénynek szánt 1222. évi arany bulla érvénye, valamint az ezt követő törvényeké is, mindig feledékenységre megy, de nem mennek feledékenységre azok az alkotmányjogi elvek, a melyek abban kifejezésre jutottak, hanem újabb törvényekben, új szöveggel bár, de mindig megújulnak, mert a hazáját és királyát odaadóan szerető és szabadságára féltékeny

köznemesség alkotmányjogi felfogásának következményei.

A nemzet helyre akarja állítani az állam egységét, megszilárdítani a királyi hatalmat, fölemelni a porba sújtott királyi tekintélyt, biztosítani a közszabadságot, megoltalmazni a személyes szabadságot, befolyást biztosítani a nemzet szabad tagjainak az országos ügyek intézésére s jogi korlátokat állítani a királyi hatalom túlkapásaival szemben.

És mit látunk az Árpád-kor utolsó éveiben?!

Az ország állapota épen ellenkező képet nyújt, mint a minőt a bulla és az ennek szellemében készült többi törvények alkotói festettek szemeik elé.

A királyi hatalom egyre gyöngül, vagyona és hadserege egyre fogy, tekintélye folyton hanyatlik. A közszabadság helyére a hatalmas urak önkényuralma lép, a személyes szabadságot senki sem tiszteli, a nemzet szabad tagjai csak ott érvényesíthetik akaratukat, a hol tömegesen és fegyverrel gyűlnek egybe, s a királyi hatalomnak jogi korlátai helyett a királyi hatalom gyöngeségével szemben a hatalmas urak legyőzhetlenné vált anyagi hatalmában rejlő tényleges korlátok emelkednek érvényre. A rend helyére a fejtelenség, a törvénytisztelet helyébe az ököljog lép, s a rablás és fosztogatás előkelő úri foglalkozássá válik.

Az ország egységét már csupán a királyi hatalom egységének történelmi emléke, az erkölcsök és a jogrendszer azonossága, a köznemesség nemesebb törekvései s a nemzeti büszkeség más népekkel szemben tartja össze, de nem az alkotmány jogtételei és intézményei.

Az ország egységét felbomlással fenyegető tények ellen a köznemesség szervezkedni kezd a megyében, törvényt hoz az országgyűlésen, de intézményeket, melyek a dissolutiót megakadályozzák, teremteni képtelen. Hiába a sok büntető határozat, ha nincs, a ki végrehajtsa; hiába a szabadság biztosítása, ha nincsen, a ki tiszteletben tartsa; hiába a királyi hatalom korlátozása, ha helyébe az urak önkénye lép.

Új kornak, új viszonyoknak kellett bekövetkezni, mindennek újra kellett alakulnia. Újra kellett születni a királyi hatalomnak, meg kellett e végett szűnni a köznemesség ama törekvésének, hogy az államügyek intézésére befolyást gyakoroljon, meg kellett törni az oligarchiának és szervezkedését be kellett fejezni a köznemességnek a megyékben a törvénykezés körül, hogy a bulla elvei valóban érvényesülhessenek, hogy azok termékeny talajra találva, az alkotmányt biztosító intézményeknek adjanak létet.

Ez az új kor az Anjouk hatalmának megszilárdulásával következik be, — a midőn az első Árpádok közjogi intézményei az utolsó Árpádok hűbéri viszonyaival a szent korona tanának érvényre emelkedése által összhangzásba jutnak s alapját vetik meg annak az alkotmánynak, melynek stilszerű szépségei még a rendi korszak minden nyomorúságai mellett is bámulatra ragadhatnak mindenkit, a ki azokat elfogulatlan szemmel nézi.

III.

A SZENT KORONA KORA.

Az előző korszakban bekövetkezett bajokat a birtok-aristokratia kifejlődése okozta, melynek alapját II. András mértéktelen birtokadományozásai vetették meg s melynek kifejlődését az ifjabb királysággal járó zavarok csak siettették. Egyes urak nagy uradalmakra, fegyveres csapatokra, várakra, szóval nagy hatalomra tettek szert és már kezdetét vette az is, hogy ezek a hatalmas urak a nemeseket is arra kényszerítették, hogy nekik szolgáljanak.

Az országot tehát mindazok a veszélyek fenyegették, a melyek a hűbériséggel együtt járnak, t. i. a királytól önálló uradalmak keletkezése, a királyi hatalom lehanyaglása, a közszabadság megsemmisülése, az urak önkénykedése és a belső rend felbomlása. Ezek a bajok a XII. században a szomszéd Németországban is mind kifejlődtek ugyan, hiszen ezek együtt jártak a hűbériséggel. De a míg ott ez a fennálló hűbéri jogrenddel összhangzásban volt és orvoslását is a hűbériséggel kapcsolatos intézmények keletkezésében, az egyforma életállásúak egyesülésében és a rendek kifejlődésében találta, addig nálunk teljes ellentétben állott a magyar jogrenddel, közfelfogással

és a magyar királyság közhatalmi természetével s magukban az intézményekben nem volt ellenszere. És most, ezt a veszedelmet, mely a hűbériséggel járó bajokból származott, még növelte az, hogy az Árpád-ház, melyhez a magyart négy évszázad kegyelele fűzte, fiágában kihalt.

Az ország nagyurai két pártra szakadtak. Az egyik Venczelt, a cseh király fiát akarta királylyá tenni, a másik hajlandó volt a pápa által királyul rendelt Károly Róbertet elfogadni. Mind a két király az Árpád leányági leszármazója volt s mind a kettő IV. Bélának vala szépunokája illetőleg dédunokája.

A köznemesség ezeknél a mozgalmaknál szóba sem jött, hisz a nagyurak, — eme hatalmas birtok-aristokraták, kik az utolsó Árpádok idejében annyira elhatalmasodottak — a birtokaik környékébe eső kisebb birtokú nemességet teljesen elnyomták, maguknak szolgálni kényszerítették és így a köznemesség eme mozgalmakban csak a vezetett tömegnek, az engedelmeskedő katonának, a harczok eszközének szerepét játszhatta.

Hogy ez tényleg így volt és másként nem lehetett, arra sok adatot szolgáltat a történelem.

Trencsényi Csák Máté, az ország leghatalmasabb főura, a Kárpátoktól a Dunáig tizenkét vármegye és harmincnál több vár fölött uralkodott, fejedelemhez méltó zsoldos hadat tartott s — a mint Pór Antal mondja — a neki szolgáló alsóbb nemességnek és népnek félistene volt, úgy ragaszkodott ez hozzá. Birtokai igen nagy részét erőszakos foglalással szerezhette, erre vall az az adománylevél, melyet részére

Venczel, vagy a mint magát az oklevélben nevezi, László király, érdemei elismeréséül 1302-ben márczius 1-én állított ki, s melyben a király az összes erősségeket, városokat, s királyi és királynői örökös javakat és jószágokat, bármi módon szerezte legyen azt a hatalmas főúr, vagy bármily czfmen tart azokra igényt, úgy, a mint azok tényleg birtokában vannak, neki és örököseinek örökös joggal adományozza.

És ez az eset nem az egyedüli arra, hogy egy-egy hatalmas dynasta előbb erőszakosan birtokba helyezi magát, azután, hogy jogtalan birtokainak jogszerű alapot adjon, kieszközli az adományt a királynál.

A Dunán túl a Németujváriak, Erdélyben László vajda a Keán nemzetségből, gyakoroltak hasonló hatalmat, a Tiszán innen Aba Amadé nádor, tőle délre a Tisza vidéken és a Mátrában Ákos István nádor, Horvátországban a Subicok, Tótországban a Babonicsok uralkodtak, váraikból tartván féken a vidéknek jog szerint velök egyenjogú, szabad nemességét, melyet szolgálatukra köteleztek.

Ha ezek a hatalmas urak és kisebb társaik, ezen valóságos zsarnokok, a királyi javakat lefoglalva tart-hatták, sőt a lefoglaltakra magoknak adománylevelet is szerezhettek, mi védelmezhetten ellenök a kisvagyonú nemes jószágát és személyét?

A köznemességnek nem maradt tehát egyéb hátra, mint eme nagyurak egyikének vagy másikának szolgálatába szegődni, pártfogását keresni, sőt a tehetősebbek is csak az által tarthatták fenn önállásukat, hogy egyik vagy másik hatalmasnak tolták a szekerét,

hogy az mintegy vizontszolgálatképen megvédje attól, hogy más úr éreztesse vele hatalmát. A hol tehát imitt-amott az okmányok ebben az időben a gyűléseken az urakon kívül a nemeseket is említik, ott azokat kell érteni, a kiket egyik-másik úr ily alkalomra maga körül csődített, hogy szavának követői számával is nagyobb súlyt adjon. Hasonló képet egyes vármegyék társadalmi élete ma is föltüntet, midőn egyes tehetősebb birtokosok körül a kisebb birtokúak, mint barátok sereglenek és pártfogoltatás és támogatás reményében vakon követik minden politikai actióban. Annál nagyobb lehetett ez a barátság mezébe bujtatott politikai függés akkor, mikor az egyes urak nemcsak pártfogást nyújthattak, de véres boszút is módjukban volt állani az úgynevezett hűteleneken.

Szerencséje volt azonban a köznemességnek, hogy igen nagy része atyafiságos összeköttetésben állott még a csak egy század óta keletkezett oligarchia tagjaival, s így a rokoni összeköttetés egyikben-másikban támaszt szerzett az elszegényedett vagy szegényekben maradt atyafiak részére, vagy atyjafia szolgálatába állván, az reá inkább a párthívtség, mint a szolgálat természetével birhatott.

De valamint a méreg egyes betegségeknek gyógyyszerül szolgálhat, akként a trónbetöltési pártviszály is javára szolgált a hatalmas urak által szétszaggatott, bomlásnak indult Magyarországnak.

A pártérdek, mely az egy-egy táborba került urak és főpapok között kifejlődött, tömörítőleg hatott a széthúzó elemekre, s ha nem is hozta létre azonnal

az ország egységének és a belső rendnek helyreállítását, mégis legalább eszmék zászlai közé csoportosította a nemzet nagyurait, az állapotok tarthatatlansága pedig a jobb érzelműek körében megérlelte a viszonyok megváltoztatásának, a törvényes rend helyreállításának vágyát.

Végre egy évtizeden át tartó küzdelmek és fejtelenség után Károly Róbert megválasztásával és a szent koronával való megkoronáztatásával a rend az ország legnagyobb részében helyreállt, mert Károlynak a jobb hazafiak és a köznemesség segítségével sikerült a békétlenkedőket megfékezni és a leghatalmasabb dinasztáknak, Csák Máténak és a Németújváriaknak egymás ellen való ellenségeskedését a maga javára kihasználni. Csakhogy a rend helyreállításának áldozatul esett az egész Árpádkori alkotmányfejlődés is.

Károly király nem volt magyar nevelésű s így nem csodálkozhatunk azon, hogy az Árpádkori magyar alkotmány tisztelete benne magas fokra nem emelkedett. Mihelyt királyi hatalma meg volt szilárdítva, azt még teljesebbé akarta tenni, nem pedig az ország teljes jogú szabad lakosaival, azaz a köznemességgel megosztani. Nem lehetett tehát inyére az, hogy az országgyűlésre egybesereglett nemesség zajos tömegei befolyást gyakoroljanak az államügyek intézésére, vagy akár csak a törvényhozásra is, bírálat tárgyává tegyék királyi intézkedéseit és korlátozzák hatalmának gyakorlásában. Ahhoz, hogy az egész országot a hatalmas urakkal együtt engedelmes szolgálivá tegye, nem volt

elég erős, de ahhoz igen, hogy az urakat magához láncolja s a köznemességet az ország ügyeinek intézésében teljesen mellőzze.

Ez utóbbi nem is volt oly nehéz. Hiszen a köznemesség csak akkor vegyült bele a politikai harcokba, a mikor szabadságát és a nemzet javát kocz-kán forogni látta, különben pedig saját magánügyeivel volt elfoglalva.

Minthogy azonban épen a köznemesség volt az, melynek Károly trónja és uralma megszilárdításában legtöbbet köszönhetett, ezen rend íránt sem lehetett hálátlan. Ő tehát úgy oldotta meg az ellentétek összeegyeztetését, hogy a tehetősebb köznemeselek jelesebbjeinek fölemelése által új, a nemzet véréből való főaristokratiát teremtett, az országos ügyek intézésében ezeknek tanácsával élt, a köznemeselek személyes szabadságát királyi hatalmával megóvta; de a köznemesség egészét az országos ügyek intézésének befolyásolásából kirekesztette, a törvényhozásban részvételét mellőzte s csupán a körülötte lévő előkelőket méltatta arra, hogy szavukat rendeleteinek kiadásánál figyelembe vegye.

A király tanácsában levő előkelőknek, kik a király kegyéből terjedelmes javaknak, előkelő méltóságoknak és jelentős hatalomnak is jutottak birtokába, a köznemesség mellőzése nem lehetett ellenére; a köznemesség pedig azzal is meg volt elégedve, ha személyes szabadságát senki sem sérti és jogtalan terhek viselésére nem kényszerítik. Hiszen a közelmúlt idők viszonyaihoz képest ez is nagy haladás vala. Meg-

elégedett tehát azzal, hogy a megyékben résztvevő a helyi ügyek intézésében és ugyanitt a törvénykezésben, a fiatalabbja pedig fegyverrel és hiven szolgálta hazáját és királyát; de a törvények hozatalának jogát nem vindikálta magának, hiszen a mi törvényt eddig alkotott, üdvös hatásában annak is csalódnia kellett.

Károly a nagybirtokhoz fűzte a nagyobb jogokat, hiszen ő a hatalmas urakat a király tanácsában nem mellőzhette. De a nagybirtokhoz nagyobb kötelezettségeket is fűzött, mert megkívánta, hogy a nagyobb birtokosok saját haderejükkel a királyt is támogassák s ezzel megvetette alapját a banderális hadi szervezetnek, melynek lényege az, hogy minden nemes nemcsak személyesen tartozik katonáskodni, hanem jobbagytelkei arányában, tehát földbirtokának nagyságához képest fegyvereseket is tartozik kiállítani. S a kik annyi lovaszt állítottak ki, hogy azt saját zászlajuk alatt vezethették hadba, azok előkelőbbek voltak a többinél és domini banderiáti (zászlós urak)-nak neveztettek. Egy teljes banderium 400 lovas volt, de még az 50 lovaszt kiállító is külön zászlójukkal vonultak hadba, a kevesebb lovaszt kiállító nemesek pedig és azok, kik csak saját személyükben katonáskodtak, a vármegye zászlaja alatt gyűltek hadba.

Ehhez járult az is, hogy már az Árpád korban egyesek királyi kiváltság alapján a birtokaikon tartózkodó szabad egyének felett is kizárólagos bíraskodási jogot nyertek, mely kiváltságot immunitásnak nevezték és mentességet a nádor és minden megyei bíróság hatósága és bíraskodása alól, mely kiváltságnak a

neve exemptio. Ekként egyes urak uradalmai önálló joghatósági területekké váltak, melyek felett a hatósági jogok a birtokkal együtt örökösen szálltak át az utódokra. Az ily örökös hatósággal azután együtt jártak a hatósághoz tartozó jövedelmek is, a melyek addig legalább részben a királyt, részben az ő tisztét illették. Úgy szintén a nemesek, kik eddig csak szolgálk felett gyakoroltak úri hatóságot, már az előző korban a szabad parasztok felett is bírói hatóságot nyernek és az úgynevezett kisebb királyi haszonvételeknek (regálékknak), melyek az előtt királyi jövedelmek voltak, mint a korcsma és malomtartás, birtokosaivá lesznek, s ezzel kapcsolatban az egyházak patronatusi joga és kötelessége is a birtokkal együtt száll át a nemesekre.

A földbirtokkal tehát pénzügyi és bíraskodási hatóság és katona kiállítási kötelezettség is jár, azaz a nagyobb birtokost nagyobb terjedelmű hatósági jogok illetik, melyek a nagyobb birtokost nagyobb köztevékenységre képesítik, de terhesebb honvédelmi kötelezettség is terheli, tehát az előző korban kifejlődött hűbériség az Anjouk trónra jutása alatt és után jogi formát ölt az alkotmányban.

Már az előző korban a nemzet a koronában látja az államhatalmat és a közfelfogás szerint abban lakozik a királyság ereje. Ebben a korban ez a felfogás még erőteljesebben fejlődik ki.

Ennélfogva a szent koronát, a melylyel való meg-

koronázás után nyeri a király a maga hatalmát, nem pedig a király személyét kezdték tekinteni az ország területe főtulajdonosának, minden birtokjog forrásának (*radix omnium possessionum*). A király pedig csak azért bírt birtok és nemességadományozási joggal, mert a koronázással rászállt a szent koronában lakozó birtokadományozásnak és nemesítésnek a hatalma is.

Az oly koronázást, mely nem a szent koronával ment végbe, nem tekintették érvényesnek. Így Károly Róbert 1308-ban nem a szent koronával koronáztatván meg, ut *opinionem tamen Gentis Hungarice* satisfierit, 1310-ben a mikor a korona vissza került László erdélyi vajdától, újból megkoronáztatott.

V. Lászlónak gyermekkorában a szent koronával történt megkoronáztatása nem volt érvényes, mert nem az ország akaratából történt, de utólag érvényessé vált 1453-ban, a mikor az ország hozzájárult.

1. Ulászló a szent koronával nem volt megkoronázható, mert a koronát V. László anyja, Erzsébet magával vitte. És így, bár 1440-ben az ország akaratából koronáztatott meg, 1444-ben bekövetkezett halála után privilegiumai mégis érvénytelenekké váltak, mert a koronázást törvényesnek mégsem tekintették.

Mátyás háborút visel Frigyes ellen a korona visszaszerzéséért és hátrányos békét köt, csak hogy visszakapja, s addig, míg vissza nem kapta, meg sem kísérti a koronázást, hiszen úgyis hiába való. S a mikor a szent korona visszakerül, nehogy ismét ellop-hassák azt, megveti a koronaöri intézmény alapjait, s

alatta és utána törvényeket alkot az ország, a melyek a korona őrzéséről és a koronöröknek, kiket az ország választ, felelősségéről gondoskodnak.

Ebben a korban tehát már kifejlődött az a vallásos ragaszkodás a szent koronához, a melyből az a jogszabály vonódott le, hogy érvényesen koronázni csak az ország szent koronájával lehet és semmi mással, mert a koronáé az ország s abban lakozik a királyság ereje.

Az ország területe felett a szent koronát megillető főtulajdonjoggal együtt azonban mindazt a hatalmat a szent koronában kezdték látni, a mi a középkori befogás és gazdasági viszonyok következtében a földbirtokkal összefüggött, tehát a földbirtokon élők föllött való biráskodási és igazgatási, valamint a jogalkotási hatalmat is és az államhatalom teljessége a szent koronában lakozónak tekintetett, mely a koronázással együtt száll át a király személyére.

De mivel az egyes nemesek birták az ország területének kisebb-nagyobb részét, ennél fogva részeseivé váltak azután azoknak a jogoknak, annak a hatalomnak is, mely a szent koronát az ország területének egyetemére megillette és így tagjai, azaz részei magának a szent koronának is, mint a részeket, tagokat magában foglaló egésznek, a szent koronát pedig nem a király, hanem az ország, azaz az ország lakó nemesesség összességének tulajdonául tekintették s a királyt annak csak birtokosául.

Károly-Róbert megválasztásával a nemzet királyválasztási joga is elismerést nyer és a választás is

határozott formák közt megy végbe és ezek a formák a gyakori dinasztiaaváltozások következtében jogszabály jellegét öltik. Kifejlődik tehát az a felfogás, hogy a király a nemzet, a nemesek akaratából, tőlük nyert átruházás folytán bírja a maga hatalmát. Ez legpregnansabb kifejezését I. Ulászló választásánál 1440-ben nyeri, a mikor az ország kiad egy manifestumot, a melyben a szent koronát, mely ismeretlen helyre elvitetett (Erzsébet, Albert leánya, V. László anyja lopta el) érvénytelennek nyilvánítja és mivel a királyok koronázása mindig az országlakók akaratától függött és a korona hatálya és ereje azoknak jóváhagyásában rejlik, elmondják, hogy Ulászlót a szent István sirjáról levett koronával koronázták meg, kijelentve, hogy ez a korona érvényes és a most megkoronázott királynak oly hatalmat adnak, mint a milyennel a régi királyok is bírtak. Ez nem egyéb, mint a királyi hatalomnak a nemzetet képviselő országgyűlés részéről a király személyére való átruházása.

A megválasztás feltételei nem mindig foglaltatnak írásba, hanem gyakran beérik azzal is, különösen eleinte, hogy az egyházi eskübe vesznek be, mint az előző korban II. András óta, alkotmánybiztosító részeket. Így történt ez Károly Róbert, Nagy Lajos és Mária megválasztásánál is, kik nem adtak ki a koronázás előtt oklevelet, melyben a megválasztás feltételeit elfogadják, hanem csak esküt tettek a nemzet kívánságához képest. V. László óta azonban a király a koronázás után szabad ég alatt külön alkotmánybiztosító esküt tesz le, a melyben az ország jogainak

és szabadságainak, törvényeinek és szokásainak megtartását igéri. De minden koronázáskor az országgyűlésen jelenlevők is hűséget esküsznek a királynak s ezzel őt törvényes királyokul elismerik.

De a királyok nem csak a koronázási országgyűlésen erősítik meg, illetőleg írják át saját törvényükbe elődeik törvényeit, különösen az arany bullát. Már 1318-ban egy Kalocsán tartott nemzeti zsinaton kívánják a főpapok, hogy Károly erősítse meg az arany bullát, de Károly ezt megtagadta. Nagy Lajos azonban 1351-ben, hogy a nemesség iránt való háláját a nápolyi hadjáratokban tanusított áldozatkészségeért kimutassa, megerősíti az arany bullát, s ugyanezt teszi Mária 1384-ben, Zsigmond pedig átrja az arany bulla legtöbb rendelkezését 1397-ben. Az arany bulla tehát ebben a korban tesz szert különös fontosságra.

De arra is fordul elő eset, hogy az ország és a koronás király koronázáson kívül lép formális szerződésre a nemzettel, és ez 1439-ben történik, a mikor az országgyűlésen alkotott czikkelyeket a király is kiállítja decretum alakjában, az országgyűlés pedig manifestum alakjában, a melyben kijelentik, hogy ki vannak elégtve és az itt engedélyezett jogokon kívül semmiféle új találmányú jogokkal sem azoknak kérésével a királyt soha többé zaklatni nem fogják.

Ebben a korban tehát a király és az ország nem csak mint a szent korona egyenlő jogú tényezői szerepelnek egymás mellett, hanem mint külön jogalanyok, szerződő felek is kezdenek fellépni egymással szem-

ben, a mi azt mutatja, hogy még a szent koronához fűződő közjogi felfogás teljesen ki sincs fejlődve, már is romlik, mert az idegen dinasztiák az idegen patrimoniális felfogást hozzák be magukkal az országba. De a nemzet ebben még nem lát veszedelmet, sőt ellenkezőleg szabadságának biztosítását keresi benne, mert az alkotmányt a király esküje mellett a királlyal kötött szerződés is biztosítja.

Zsigmond már alkura lép néhány úrral, az ő megválasztására alakult ligával s ezt frásba is foglalja. De annak első példája, hogy az országgyűlés által a megválasztás alapjául megszabott feltételeket a király frásban is kiadja, I. Ulászlónál fordul elő és ugyanez II. Ulászlónál és II. Lajosnál is ismétlődik.

A választási alku tehát frásba foglalt szerződés az ország és az újonnan választott király illetve dynastiája között, mellyel a megválasztott személy illetve családja az országgal a szent koronában egyesül. De ebben a korban a választási alkulevelet még nem szokás törvénybe iktatni, ez csak a következő korszakban válik szokássá. E helyett a király beváltja a koronázás után a választási alkuban tett ígéreteit, és pedig akként, a mint azt már III. Andrásnál is láttuk, hogy t. i. a választáskor tett ígéretének megfelelő törvényeket alkot, vagy akként, hogy azokat a törvényeket, a melyeknek megerősítését ígérte, koronázása után valóban meg is erősíti illetőleg újból kiadja.

Ebben a korban ugyanis a királyok csak azon régibb törvényeknek a megtartására érezték magukat kötelezve, a melyeket ők maguk is megerősítettek. Épen

azért minden királyválasztás alkalmával az országgyűlés a politikai helyzet szükségességéhez képest a régi királyok törvényei közül kiszemelt egyeseket, a melyeknek megerősítését kívánta a királytól s a ki ezeket koronázásakor meg is erősítette.

A nemzet e korban tényleg szabadon és országgyűléseken választotta királyait. Eme jogához erősen is ragaszkodott. De bármennyire ragaszkodott is a nemzet a királyválasztás jogához, a királyok mégis kötnek örökösödési szerződéseket idegen fejedelmekkel, mert az idegen dynastiák a maguk patrimonialis felfogását akarják érvényesíteni, azt a felfogást, mely Németországban már teljesen ki volt akkor fejlődve s mely szerint a fejedelmek az országokat magánbirtokuknak tekintették, mely magánbirtokon az ország szabadságai a reálteher természetével bírnak.

Az örökösödési szerződések sorát Zsigmond nyitja meg 1396-ban bátyjával Venczel cseh királlyal, majd 1399-ben Józsa morva őrgróffal, 1402-ben pedig Albert osztrák herczeggel arra az esetre, ha fiutódai nem lennének s Albert fia az ő leányát, Erzsébetet venné nőül. Eme szerződés szerint Magyarország a hozzá tartozó minden herczegségeivel, megyéivel, tartományaival, váraival, városaival, hűbéri javadalmaival, nemkülönben hasznaival, méltóságaival, tisztségeivel, szabadságaival és szokásaival és más minden tartozékaival Albertre szálljon, s ezt a szerződését 110 úr és nemes és két város fogadja el, esküvel ígérve, hogy Albertet királyokúl fogják fogadni. De a midőn az ország nemessége ennek hírére vette, lázongani kezdett és

Nápolyi Lászlót kiáltotta ki királyául. Zsigmondnak sikerült a lázongás elnyomása, úgy szintén sikerült kivinni azt is, hogy leányát illetőleg férjét az ország királyául válassza, de a nemzet királyválasztási joga és annak formái sérelmet nem szenvedtek.

Eme korszak felfogása szerint a trónbetöltés annyira a nemzet joga, hogy annak kérdésében még akkor is az ország egymaga határoz, a mikor a trón be van töltve. Ezt igazolja az az eset, hogy a midőn 1463-ban Mátyás Frigyes császárral a szent koronának, mely a császár kezében volt, kiadatása iránt szerződött, a békét közvetítő oratorok, követek az ország és nem a király nevében traktáltak a császár oratoraival, mert a béke egyik feltételéül a császár az ő utódainak a magyar trónra való igényének elismerését tűzte ki.

Mátyás halála után Frigyes is igényt tart a magyar trónra, még pedig a most említett békeszerződésben elismert jog alapján, de az ország még sem őt vagy fiát, hanem II. Ulászlót választja meg. Ebből háború lesz, a mely azzal ér véget, hogy Ulászló az 1491. évi pozsonyi békekötés alkalmával elismeri Frigyes, illetve Miksa utódainak a magyar trónra való igényét, sőt az ő orátorai ebben a békeokmányban mint az ország orátorai is szerepelnek. De az országgyűlés ezt a békét nem ratifikálja, mert az orátoroknak arra, hogy ezt a békét megkösse, megbízatást nem adott, sőt oly vihar támad az országgyűlésen, hogy a béke követei csak fegyveres csapat fedezete alatt menekülhettek a királyi udvarba s a nemesek ingerültsége oly nagy volt, hogy éjjelenként a tereken és a templomok be-

járatain táblákat akasztottak ki — tehát az izgató plakátok már akkor is divatban voltak, — melyen kijelentették, hogy inkább meghalnak, semhogy ily csúfos békét jóváhagyjanak.

De a király ha nem az országgal, hát az urakkal és a főpapokkal fogadtatta el a békét. Egyenként magához hivatta és így puhította meg őket rábírva arra, hogy saját személyükre fogadják el a béke feltételéül az ő családja kihalása esetére a Habsburgok trónra következői jogát. Tehát már itt veszi kezdetét a magyar politikai erkölcsök romlása, a midőn azok, kik mint országgyűlési tagok, a nemzet jogait védik, a kulisszák mögött feladják azokat.

II. Ulászló ezzel a kérdéssel többé nem mer az országgyűlés elé menni, sőt megerősíti az 1498. évi 45. t.-cz.-et, mely kimondja, hogy ha a király örökös nélkül halna el, a királyválasztó országgyűlésre idegen fejedelmek követei, kik a választók között pártokat kelthetnének, be se bocsáttassanak, a nemzet tudni fogja érdekét s oly királyt fog választani, ki a trónon becsülettel megülhessen. Az 1505. évi rákosi országgyűlés pedig azt határozta, hogy ha Ulászló örökös nélkül halna el, csak magyar nemzetbeli választható királlyá.

De mindez nem akadályozza Ulászlót abban, hogy 1506-ban Miksával szerződésre lépjen, mely szerint Ferdinand, Miksa unokája Ulászló leányát, Annát, az Ulászló esetleg születendő fia pedig Ferdinand nővérét, Máriát veszi nőül s Miksa utódainak a magyar trón a Jagellók kihalása esetére biztosítva marad.

Mindezekből látható, hogy ebben a korban a magyar korona felett az ország szabadon rendelkezik, a királyi hatalom a nemzettől átruházás útján származik a királlyá választott személyére. A nemzet az előző király családjából választja királyait, de megtörténik, hogy a király fiát is mellőzi. A választás törvényessége formákhoz van kötve, a választás országgyűlésen történik s befejezetté, kétségtelenné, törvényessé akkor lesz, ha az ország a megválasztottat a szent koronával meg is koronázza. Tehát már nem többé a katolikus egyház, hanem az ország koronáz, de az egyház közreműködésével, mert annak szertartásai szerint, mise közben megy végbe a koronázás és a koronát főpap, rend szerint az ország primása, V. László óta a nádorral együtt teszi a király fejére. A király pedig koronázáskor V. László óta szabad ég alatt, tehát az egyházi eskütől külön tesz esküt az ország jogainak és törvényeinek megtartására.

Természetes, hogy a nemzet királyválasztási jogának ez a kifejlődése maga után vonta azt is, hogy a nemzet visszaszerezte azt a részvételt a törvényhozásban, a mellyel az utolsó Árpádok alatt bírt. Mert ha a korona az országé és a nemesek a korona tagjai, a törvényalkotás joga pedig a szent korona joga, a szent korona csak ott alkothat törvényt, a hol annak nem csak birtokosa a király, hanem tagjai, a nemesek, tehát a szent korona egész teste is jelen van, t. i. az országgyűlésen és azzal együtt. Ez az elv sem egyszerre érvényesül.

Említettem már, hogy Károly Róbert alatt a nemesség

összessége nem alkot törvényeket, de Zsigmondnak 1435. évi II. decretuma óta csak azt tekintik Magyarországon törvénynek, a mit a király az országgyűlésen és annak hozzájárulásával adott ki.

De a törvénynek az az alakja, hogy az országgyűlésen alkotott czikkeket a király a maga levelébe átrja és bevezetéssel és megerősítő záradékkal látja el, tehát nem maga rendelkezik, hanem az ország rendeleteit megerősíti, Albert óta jelenik meg és ezzel válik befejezetté az a fejlődés, hogy a törvényt az ország alkotja, a király pedig szentesíti és kihirdeteti. Minthogy pedig a törvény a szent korona parancsa, a király csak akkor szentesítheti a törvényt, ha már meg van koronázva és így a korona törvényalkotó joga reá szállt.

De a sok interregnum arra vezetett, hogy oly esetben, a mikor nem volt király vagy távol volt a király, az országgyűlés király nélkül is alkothat törvényt, mert ilyenkor a korona egész hatalma visszaszállt az országgyűlésre.

A midőn már az országgyűlés a törvényhozás egyik tényezőjévé vált, a királynak megszűnt az a joga, hogy a jogviszonyokat privilegiumok által rendezhesse. Ezen időtől fogva a király csak már meglevő privilegiumokat adományozhat új jogalanyoknak.

A XV. században a perek számának szaporodása azt eredményezte, hogy a kir. kuriában állandó bíróság keletkezett, melyben már kirendelt ülnökök is részt vettek, kik fizetést húztak, s kiket II. Ulászló korában már az országgyűlés választott. Ezt az állandó bír-

ságot királyi táblának nevezték. E mellett azonban nem szűnt meg a királyi tanács birói működése sem s hűtlenségi perekben egyedül a főpapok és főurak tanácsa volt illetékes. Az 1495. évi 3. t.-cz. azonban a hűtlenségi perekben való biráskodást már az országgyűlésnek tartotta fenn. Az országgyűlés tehát nem csak törvényt alkotott, de a királyi tábla ülnökeit is választotta és biráskodott is.

A rendes királyi tanácsról, mely a királyi főhivatalnokok gyülekezetéből fejlődött ki s mely a királynak az úgynevezett folyó ügyek intézésére hivatott tanácsa volt, már tettem említést. Ez a tanács volt az, melyet szűkebb tanácsnak lehet nevezni s mely a törvénykezéssel is kapcsolatban volt.

De tettem említést arról a királyi tanácsról is, mely nem volt állandó testület, nem is pusztán hivatalos közegekből állott, hanem a gazdag urakból, kik épen ezen tulajdonságuk miatt hivattak meg és voltak állandóan bejáratosak a királyi udvarba. Ebben a korszakban már ez a tágabb tanács — bár határozatlan szervezetű, de intézményi jelleget ölt és a tulajdonképeni országos kormányzatban döntő részvételt és befolyást nyer. Ez a tanács volt az, mely minden fontos ügyben döntő szerepet játszott és az alkotmánynak oligarchicus színezetet adott. A mikor pedig a királyi szék nem volt betöltve, az egész királyi hatalmat ez a tanács igyekezett magához ragadni, országgyűlések idejében pedig külön tanácskozott a nemesektől és előkészítő munkájával irányította az országgyűlés működését.

A Jagelló korban a királyi hatalom már egészen a tágabb tanács kezébe jutott, mely ellen a köznemesség szervezkedni kezd és a királyt arra akarja kötelezni, hogy a szűkebb tanácsot vegye a fontos kérdéseknél igénybe s arra törekszik, hogy ebben a kirendelt tanácsban a nemesség választottjainak biztosítsa a számbeli túlsúlyt, továbbá hogy a király tanácsosai felelőssé tétessenek az országgyűléssel szemben.

Ezek a törekvések már Zsigmond alatt veszik kezdetüket. Az 1386. évi 3. t.-cz. a király tanácsából csúfosan kizárni rendeli azt, a ki a királynak rossz tanácsot adna. I. Ulászló megerősíti III. András 1298. évi törvényét, mely szerint a király mellé az ország választ nemeseket, kik közül kettő a tanácsban legyen s a mit a király a tanácsosok tanácsa nélkül tenne, az érvénytelen legyen. Az 1495. évi 8. t.-cz. 14 nemest választ a kirendelt tanácsba, az 1498. évi törvény az eme tanácsba választott nemesek számát 16-ra emeli, kik közül 8 a fontosabb ügyek tárgyalásánál mindig bebocsátandó, tehát a király köteles az ő tanácsukkal élni. Az 1507. évi törvény már ismét arra az álláspontra helyezkedik, mint III. András tanácstörvénye, s kötelezi a királyt, hogy a választott tanácsosok és egyéb tanácsosai tanácsával éljen, a mit tudtokon kívül tenne, az érvénytelen legyen, s ha a királyi tanácsban valaki az ország közjáva, szabadsága és törvénye ellen tenne valamit, azt a többi tanácsosok jelentsék fel az országgyűlésen, kit azután, mint az ország szabadságának árulóját, meg lehessen büntetni.

Ehhez hasonló törvények alkottattak II. Lajos alatt

is, de miként az előzők, úgy azok is eredménytelenek maradtak, mert a köznemesség a politikai praktikákban nála sokkal járatosabb nagy urakkal szemben nem tudott eléggé érvényesülni. Az ország dolgai a nagy urak kezében maradtak s az oligarchia mindig tudta módját ejteni annak, hogy a tanácsosok felelőssége irott malaszt maradjon. Hiszen az országgyűlések csak rövid ideig tartottak, és csak hosszabb időközökben jöttek össze, a nemesség tehát nem volt képes az urakat állandóan ellenőrizni. De azért mégis megtörtént, hogy az országgyűlésen a köznemesség győzött és megbüntette a bűnös közegeket. Így az 1496. évi országgyűlés a pécsi püspököt, a kincstárnokot, az 1525. évi rákosi gyűlés Szerencsés Imre alkincstárnokot sikkasztónak találván, fogságra vetette, az 1525. évi hatvani gyűlés pedig Báthorit fosztotta meg nádori méltóságától.

De az igazi büntetés, a törvényes elítélés és annak végrehajtása elmaradt és így ha a nemesség zajos magatartása időnként meg is félemlítette az urakat, azok mihamar módját ejtették annak, hogy traktáikkal és praktikáikkal a hatalmat visszaszerezzék. A magyar mindig szerette a zajongást, de ha cselekvésre került a sor, gyakorta meghátrált és hamar lefegyvereztette magát szép szavakkal.

★

Ebben a korban veszi kezdetét és nyeri betetőzését a nádori méltóságnak oly irányú fejlődése, hogy a nádor a többi főméltóságok fölé emelkedik, a király-

tól függetlenné lesz és képessé válik alkotmányőri szerepét, melyet neki az arany bulla juttatott, betölteni.

Az Árpád korban még a király nevezi ki a nádort és bocsátja el, a mikor akarja. Az 1290. évi törvény, mely választását rendeli el, nem megy át az életbe. Az 1439. évi törvény szerint, mivel a nádor a király és az országlakók közötti perekben ítél, a király és az ország megegyezésével választandó. De még ezután is előfordul, hogy a király nevezi ki. A szokás a bírói hatáskörön kívül már egyébként is széles hatáskörrel ruházta fel, az 1485. évi törvény pedig a következőkben határozza meg a nádor állását: a királyválasztásnál őt illeti az első szavazat, a kiskorú király gyámja és az ország gyámkormányzója, a király törvény szerinti helyettese, a hadsereg főkapitánya, közbenjáró a nemzet és a király közt, a törvény őre, az ország főbirája.

De ez a széles hatáskör még nem tette függetlenné a királytól. A hatvani gyűlésen Báthorit megfosztják méltóságától, de az 1526. évi rákosi gyűlés visszahelyezi és az ő érdekében kimondja, hogy ezután a hivatal a nádortól ne vétessék el sem zajongás útján, sem önkényűleg, hanem csak törvényesen és oly bűnért, mely halálos büntetést von maga után. A nádori hivatal a választottnak haláláig tartson, erről ő Felsége külön írást is adjon, mely írás a koronával együtt őrzendő. Ezzel a nádorság teljesen függetlenítté van a király önkényétől, mert csakis a kijelölésnél van a királynak befolyása biztosítva a nádor személyére, de az utód az előd nádorát pusztá önkényből állásától meg nem

foszthatja, helyébe mást nem tehet, és így a nádor képessé is válik ama kiterjedt hatáskört, melyet az 1485. évi törvények neki biztosítottak, s azt az ellenőri szerepet, melyet reá a bulla XXXI. cikke ruház, teljesen betölteni.

Így hát a mit a törvény egyéni érdekekben mondott ki, az a következő szomorú korban a nemzet javára vált, mert a nádort tette a magyar politikai élet tengelyévé.

Említettem már, hogy az arany bullát ebben a korban több ízben megerősítik királyaink, a nélkül azonban, hogy ez által a hűbéri elemek térfoglalását sikerült volna megakasztani. Egy érdeme mégis volt az arany bullának, hogy megóvta a nemesség külső, jogi egységét, ha abban a társadalmi egységet nem is sikerült fentartani. A nemesek között jogilag teljes jogegyenlőségnek kellett uralkodni, a mit az 1351. évi törvény így fejezi ki: az ország határai közt lakó valódi nemesek (*veri nobiles regni*) még az országunk határai közt fekvő hercegi tartományokban levők is (azaz, a kik nem az anyaországban tartózkodnak), egy és ugyanazon szabadsággal éljenek. Az *una eademque nobilitas* elvét hangsúlyozza a Werbőczy hármaskönyve is, mondván, hogy: «nincs is valamely úrnak nagyobb és valamely nemesnek kisebb szabadsága. A főpapok és urak nem szabadságuk, hanem méltóságuk okáért előkelőbbek, a miért is közelebb állnak vagy ülnek a királyhoz, legelőbb szólnak a tanácsban, a közjó előmozdításában és a haza védelmében előbb állanak a többi nemeseknél és méltóságuknál fogva méltán azok fölé emelkednek.»

A nemesek sarkalatos jogai, melyek a Werbőczy hármaskönyvében foglaltak; 1. hogy előzetes idézés és perbehívás s elmarasztalás nélkül le nem tartóztathatók; 2. hogy csakis a koronás király hatalma alatt állanak; 3. hogy javaikkal szabadon élhetnek s minden adótól mentesek; 4. hogy a törvénysértő királynak hűtlenség bűne nélkül ellenállhatnak.

A nemesség egysége jut abban is kifejezésre, hogy az országgyűlésen személyesen megjelenhetnek, sőt tartoznak is megjelenni, noha ebben a korban előfordul, hogy olykor csak az urak hivatnak meg személyesen, a többieknek pedig megengedik, hogy meggyénként választott és utasítással ellátott követekkel jelenjenek meg az országgyűléseken. A Jagellók alatt azonban a tömeges megjelenés válik ismét rendessé, mert a nagy belső bajok a nemesség érdeklődését keltik fel az országos politika iránt.

De már ebben a korban veszi kezdetét a nemesség ketté válása.

A nemesség zöme ugyanis a folytonos egyenlő osztály következtében elszegényedett és így hatalmi súlyában alászállott, egy kis része pedig nagy birtokokat halmozott össze és azt, hogy a király tanácsában állandóan részt vett, arra használta fel, hogy birtokait növelje. Hogy a köznemesség egésze vagyoniilag el nem pusztult, az csak az ósiségnek köszönhető, mely szerint a birtok egy ág kihaltával a nemzetség többi tagjaira szállt és így csak a nemzetség többi tagjainak beleegyezésével volt elidegeníthető.

Az elszegényedett nemesek járatlanok voltak a közügyekben, a gazdagok, az urak ellenben mindig azokkal foglalkoztak és a közérdek helyett az önérdeket mozdították elő. Így hát az urak és a köznemesek között egyre nőtt az űr és a Jagelló-korban már éles társadalmi és politikai ellentét keletkezett közöttük. Az országos főméltóságokat az urak foglalták le, a királyi tanácsban ezeké volt a döntő szó, az országgyűléseken az urak külön is tanácskoznak és így az urak a köznemességtől mindinkább elzárkóznak s kezdetét veszi az örökös főrendűség kifejlődése.

A nemesség társadalmi hanyatlásának legpregnansabb jelzője, hogy Zsigmond óta nem csak birtokadománynyal, hanem ármális levéllel is nemesít a király, mi a birtoktalan vagy a jobbágytelken élő nemesség keletkezésének veti meg alapját.

Ezzel majdnem egyidejűleg, szintén Zsigmond korától kezdve a szabad kir. városok is nemes személyeknek kezdenek tekintetni s meghivatnak az országgyűlésre.

Eme korszak alkotmányfejlődésének eredményeit tehát a következőkben lehet összefoglalni:

Az államhatalom alanya az ország szent koronája, az ország a szent korona területe, a szent korona radix omnium possessionum, benne lakozik a királyság ereje, és úgy a törvényhozásnak, mint a birtokadományozásnak, nemesítésnek és bíraskodásnak minden hatalma és joga, az uralkodással és kormányzással

együtt a szent korona joghatóságához tartozik, mely a koronával koronázáskor száll át, illetve ruháztatik a királyra.

A nemesek az ország területének birtokosai, a szent koronának tagjai (*membra sacrae Regni Coronæ*), kik együtt, azaz az országgyűlésen alkotják az ország egész testét (*totum corpus Regni*), a királylyal együtt a szent korona egész testét (*totum corpus sacrae Regni Coronæ*), mely az országgyűlésen van együtt. Ennélfogva a nemesség önmagát röviden országnak, az egyes nemeseket országlakóknak (*regnicolæ*) nevezi.

A királyt az ország nemesei választják és az országgyűlésen koronázzák, vagyis a koronában rejlő hatalmat a megválasztottra ruházzák, de ennek a hatalomnak azért részese minden nemes is, ennélfogva a korona csak ott fejtheti ki teljes hatalmát, a hol annak egész teste jelen van, tehát csak az országgyűlésen alkotható törvény és törvényt csak a koronás király szentesíthet, privilegiumot csak az adhat ki.

A míg tehát az egyes nemes a szent korona jogán bírja birtokát és gyakorol köztevékenységet, addig a király a nemesek összességének akaratából bírja és gyakorolja a nemesség és a birtokadományozásnak, az országlásnak, a bíráskodásnak és a törvényhozásnak hatalmát. «E két dolog — mondja Werbőczy — mintegy a viszonos átruházásnál és kölcsönösségnél fogva annyira szorosan függ egymástól mindenha, hogy egyiket a másiktól elválasztani és elszakítani nem lehet és egyik a másik nélkül nem történhetik.

Mert a fejedelmet is csak a nemesek választják és a nemeseket is a fejedelem teszi azokká és ékesíti nemesi méltósággal.»

E szerint tehát az egyes egyéneket illető souverain jogok, melyeket az egyes nemes úgy a maga birtokán saját alattvalói és jövedelmei felett, mint az országgyűlésen és a királyi tanácsban kifejtett köztevékenység által az ország sorsa felett gyakorolt, a szent koronától származtak, azaz az egyénnek a hűbériségre emlékeztető souverain jogai közjogi eredetűek. De viszont a király személyét a szent korona jogán megillető közjogi természetű közhatalmi jogosítványok az egyének összességétől, az országgyűlésen egybesereglett nemesektől erednek, kik magukat a királyválasztás és koronázás alkalmával a királylyá választott egyén személyének és fiörököseinek alávetik és egyéni szabadságuknak és jogaiknak eskü által történt biztosítása után hűségüket szintén esküvel ígérik.

A nemzet és a király tehát a szent koronában hűbéri formák mellett egyesül egy közjogi egészbe, a miért is ezt a kort méltán nevezhetjük a szent korona korának.

IV.

A FÜGGETLEN ERDÉLYORSZÁG ALKOTMÁNYA.

A mohácsi csatavesztés 1526 aug. 29-én épen akkor éri az országot, a mikor az a belső politikai pártviszályoktól fel van dűlva, a mikor a köznemesség és az oligarchia azt az élet-halál harczot vívja, a mit mult előadásomban is érintettem. A köznemesség Zápolyai János erdélyi vajdában nemzetbelit választ királyává, de az oligarchia ezzel majdnem egyidejűleg az elhalt király sógorát, Ferdinand osztrák főherceget, tehát idegent juttat az ország trónjára.

A körülmények úgy alakulnak, hogy mind a két király a választásra nézve megállapodott szokások megtartásával választatik meg s mind a kettő az ország szent koronájával a régi szokás által megállapított szertartások szerint megkoronáztatik, a mi azután mind a kettőnek élete fogytáig biztosítja a királyságot.

A nagyváradi békében, 1541-ben a két király formalisan elismeri egymást törvényes királynak s mind a kettő elismeri a másiknak országrészét törvényes birtokának. Ferdinand az északnyugati, János a keleti részeknek és Erdélynek maradt birtokában azzal a kikötéssel, hogy János halála után az egész ország

Ferdinándra szálland. Az ország tehát testületileg is kettészakadt, de a nemzet egysége megmaradt a nemesség egységében s nem szűntek meg azok a törekvések, a melyek az ország újra egyesülésére irányultak.

De Jánosnak 1440-ben bekövetkezett halála után az egyesülés nem jött létre. A János pártján volt keleti rész szabadságának több biztosítékát látta a törökkel való szövetségben, mint a Ferdinand idegen országokbeli erejében s Jánosnak fiát, János Zsigmondot választotta királyává, ki a török védnöksége alatt tényleg át is veszi itt az országlást, de meg nem koronáztatik, és így az ország törvényes királya nem volt. A keleti rész, melynek zöme épen Erdély vala, mert alig néhány magyarországi megye tartozott hozzá, János Zsigmond halála után sem egyesült a török hódításaitól is megfogyott királyi Magyarországgal, hanem 1571-ben somlai Báthori Istvánt választotta Erdély fejedelmévé, a mely időtől kezdve tehát Erdély mint ország, azaz Erdélyország szerepel s szabadon választja fejedelmeit, kiket a török szultán mint János Zsigmondot a királyságban, ethnaméval, azaz szerződéssel erősített meg.

Erdélyországban azután a régi magyar alkotmány alapjain oly alkotmány fejlődik ki, melyben a régi magyar alkotmány szabad intézményeinek további fejlődését, a Magyarországon valósággá nem vált, de törvényekben kifejezésre jutott elveknek intézményekben történt megvalósulását lehetetlen fel nem találni.

Mielőtt azonban ennek az alkotmánynak főbb vo-

násaiban való ismertetéséhez fognék, szükséges az erdélyi jogfejlődésről is, mely még az előző korokban itt végbement s mely eltérővé tette az erdélyi viszonyokat a magyarországiaktól, néhány szót szólni. Mert ez a jogfejlődés magyarázza meg azokat az eltéréseket, a melyek az erdélyi alkotmányoknak más irányú fejlődést adtak.

Erdély területén, az úgynevezett magyar földön Töbötöm vajda törzse telepedett le és Szent István a midőn 1002-ben Gyula vezért legyőzte, mindama intézményeket, melyeket Magyarországon is behozott, Erdélyre is kiterjesztette. Ezen időtől királyaink vajdakkal kormányoztatták a távol eső erdélyi megyéket s a vajdák, mint itt a nádor, tartottak törvényszékeket és az ország bírái közé számíttattak.

Erdély keleti részén a XI. század óta a székelyekkel találkozunk, kik magyarok ugyan, de a kiknek szervezete különbözik azokétól, a kik Töbötöm vajda törzséből származtak s kik magukat erdélyi nemeseknek nevezték. A székelyek legfőbb királyi bírása a székely ispán volt, kit, miként a vajdát, a király nevezett ki.

A délkeleti Kárpátok északi oldalára II. Gejza a XII. században leginkább Flandriából bevándorolt vendégeket telepített, kik a szászok gyűjtőneve alatt összefoglalva, II. András 1224. évi kiváltságlevelével, melyet közönségesen Andreanumnak neveznek, kikerkéltett fölterületet kaptak a szebeni ispán hatósága alatt, ki azóta a szászok grófjának (*comes saxorum*) szokott nevezetni.

A három népelem, a magyar, a székely és a szász, tehát egymástól külön területen, földön (terra) lakik, mely földek egymástól közigazgatási és igazságügyi szempontból épen úgy különálltak, mint a hogy a népelemek is, melyek e három földet (magyarok-, székelyek földje és királyföld, vagy szászok földje) lakták, egymástól szervezetileg is különböztek.

A magyarok földje a magyarországi vármegyékhez hasonló hét vármegyére oszlott, s az eme megyékben lakó nemesek csak abban különböztek a magyarországi többi nemesektől, hogy nem a nádornak, hanem a vajdának bírósága alatt állottak, a Meszes hegységen innen perbe idézni őket nem lehetett, hogy Zsigmond óta az országgyűlésekre nem személyesen, sem megyéenként küldött követekkel megjelenni nem voltak kötelesek, hanem a hét megye együttesen tartott közgyűléséből küldött orátorokat, miként a székelyek és a szászok is az ő nemzeti közgyűlésekből, végre hogy Mátyás óta vérdíjuk nem 200 forint volt, mint a magyarországi nemeseké, hanem csak 66 forint. A nemességnek egyébkénti teljes azonosága következtében az erdélyi magyar megyék is ugyanoly autonóm nemesi közösségekké alakultak, mint a magyarországi megyék, azzal az eltéréssel, hogy több ügyet, mint a vajdai törvényszékek tartását, az országgyűlési követek választását és utasítását, adók kivetését, felkelés szervezését, törvények kihirdetését, nem a megye, hanem a nemesek összességének közgyűlése (congregatio generalis vel diæta universitatis nobilium) intézte el. A magyarok földjén

keletkezett szabad királyi városok is azonos jogállásúak voltak a magyarországiakkal. A magyarok földjén tehát csak a magyar nemesség volt a kiváltságos népelem s ezeknek a nemeseknek országos állásuk volt, azaz kiváltságaik nem voltak területhez kötve.

A székelyek földje székekre oszlott s a székelység megtartotta eredeti nemzetségi és birtokszervezetét. A birtokos család kihalása vagy hűtlenség esetében a székely birtok nem szállott a koronára, hanem a szomszédokra, tehát nem került királyi adomány alá és így itt csak székelyek szerezhettek és birhattak birtokot, mi által a székelység megtartotta kizárólagos törzsi, azaz nemzetségi karakterét ősi népszervezetével együtt.

A székelyek kiváltságos nemesek voltak, a mennyiben a közkötelezettségek tekintetében az országos nemesekéhez hasonló jogállásuk volt és kiváltságaik is megközelítették a nemesekét, mivel a honfoglaló ősök utódai voltak. (Pauler szerint eszegel bolgárok, kik a magyarokkal egy nyelvet beszéltek s együtt foglalták el az országot). Később a szent korona tagjainak tekintettek. Mindazonáltal nem voltak országos nemesek, azaz székely kiváltságuk a székely földhöz volt kötve és saját külön szokásaik szerint ú. n. székely joggal éltek, terhesebb, mert határőri katonai kötelezettséget teljesítettek és a királynak bizonyos alkalmakkor ökörsütéssel tartoztak.

A székelység vagyonához képest három rendre oszlott, ú. m. a primoresekre vagy főnemesekre, kik legalább három lovast állíthattak ki, a primipilusokra,

vagy lófőkre, kik lóháton és a darabontokra vagy pixidariusokra, kik gyalog teljesítettek katonai szolgálatot. De ez a rendi tagoltság nem leszármazáson, hanem vagyonosságon alapult s a hadi szemlék, lus-trumok alkalmával változásnak volt alávetve. A primorok azonban országos nemeseknek tekintettek.

A székely föld székekre oszlott, a melyek közt első volt Udvarhelyszék, hol a székely nemzeti gyűlések is tartattak s a régibb székek mellett keletkezett új székek fiúszékeknek neveztettek. A székek élén hadi tekintetben a főhadnagy (major exercitus, capitaneus), bírói tekintetben a főkirálybíró állott, kik épen úgy, mint a hadnagyk és alkirálybírák és más tisztviselők, az egyes nemek és ágak szerint váltakozva, választás által nyerték hivatalukat.

A székelység a székek közgyűlésein kívül nemzeti gyűléseket is tartott a székely ispán elnöklete alatt, mely törvénykező gyűlés volt s a mellett a székely jogok védelmével, statutumok alkotásával és a magyar nemzeti közgyűlésekhez tartozó egyéb ügyekkel is foglalkozott.

A szászok földje, vagy a királyföld hét székre oszlott, melyhez később két szék és két vidék járult. A székek középpontjai egyes városok, mint Szeben, Segesvar, Medgyes stb. voltak s ezeknek magistratusai egyúttal az egész szék magistratusai voltak. Az egyes székek élén kezdetben a király által kinevezett, később, Mátyás óta a székek által választott királybírák (iudex regalis) állottak, a kik mellett a választott székbírák (iudex terrestris, stulrichter) állottak. A királybíró és a székbíró egyúttal a szék katonai elől-

járdói is, úgyszintén a magistratus tagjai, a tanácsosok a hadnagyok. A tulajdonképeni városi igazgatás első tisztviselője pedig a polgármester (magister civium) volt. A székek fontosabb törvénykezési és egyéb ügyei a székgyűlés elé tartoztak, melyeken minden polgár, városi, falusi egyaránt megjelenhetett, de a bírák, a senatorok és az öregek tartoztak megjelenni.

A szászok nem voltak országos nemesek, de saját területükön a nemesekéhez hasonló kiváltságos állással bírtak, fegyveres szolgálatot is teljesítettek s már III. András 1290. évi törvényének 1291-ben történt erdélyi kiadásában említetnek a nemesi módra élő vitézlk szászok s egy 1510. évi oklevélben az ország tagjainak neveztetnek. De azért, hacsak magyar földön nemesi birtokot vagy ármális levelet nem kaptak, országos állásuk, mint a nemeseknek, nem volt. A királyföldön csak szász lakhatott, ott csak szász jog érvényesült, mely a régi szokásokon és statutumokon alapult, a melyeket nemzeti közgyűlésükön alkottak. A király zászlaja alá az ország határain belől 500, azokon kívül 100 katonát tartoztak állítani, főúr zászlaja alá csak 50-et, meghatározott összegű adót fizettek a királynak és neki szállásadással is tartoztak, tehát a nemeseknél nagyobb terhet viseltek.

Ez a három külön terület, t. i. a magyarok, székeltek földje és a Királyföld az Árpádkorban okmányainkban mint erdőntúli részek, erdőelve (partes Ultrasylvanæ vagy Transylvanæ) említetnek, hiszen politikai egésszet nem alkottak s Erdély a királyi czímben még a mohácsi vész idejében sem fordul elő.

Mindazonáltal ezek a területek a szomszédság viszonyánál fogva hadügyi tekintetben egymásra voltak utalva s mivel a három népelem közül országos állással a magyar nemesség birt, a vajdák mint a legfőbb királyi tisztek voltak az erdélyi hadak vezetői és a három népelem honvédelmi ügyekben együttes gyűléseket is tartott, továbbá egyházi tekintetben is Erdély egy terület, egyházmegye volt.

Az 1437. évben parasztlázadás támadt, melynek veszélyes volta arra bírta a nemességet, a székelyeket és szászokat, hogy a kápolnai gyűlésen véd- és dacszövetségre lépjenek mindenki ellen, kivéve a királyt s ez a véd- és dacszövetség, amely 1438-ban Tordán, majd 1459-ben Medgyesen megújított és szabatosabban szövegeztetett, eredményezte a három nemzet unióját és azt, hogy Erdély egy politikai egységként kezdett szerepelni és még ebben a században kezdett országnak, *Regnum Transylvaniae*-nak neveztetni.

Ezen időtől kezdve az erdélyi vajda egyúttal a székely ispáni hivatalt is viseli s hadi tekintetben egész Erdélyben a legfőbb királyi tisztviselő, ki a szász hadaknak is parancsnoka.

A mikor azután Erdélyország mint ilyen, önálló választófejedelemséggé lesz és török patronatus alatt, mint a magyar szent korona egy elszakadt darabja, a hozzátartozó magyarországi részekkel együtt önálló államként lép fel a történelem színpadán; a három nemzet uniója, melyhez most a négy vallásnak, t. i. az evang. reformatus, a római katolikus, ágostai

evangelikus és unitárius vallásoknak az uniója is járult, alkotta az erdélyi alkotmány alapjait. A három nemzet és a négy vallás uniója azt jelenti, hogy Erdélyországban csak a három nemzethez, az úgynevezett egyesült nemzetekhez való tartozás alapján lehet politikai jogokat és teljes szabadságot élvezni s kinek-kinek vallását szabadon gyakorolni, de csak azoknak kik az említett négy egyesült vagy bevett vallás valamelyikét követik.

★

Lássuk már most magát ezt az alkotmányt, úgy a mint az a nemzeti fejedelmek uralkodása alatt ki volt fejlődve.

Az országnak feje volt a fejedelem, a ki kezdetben, egész 1593-ig magát még csak Erdély vajdájának és székelyek ispánjának, 1593 óta pedig Erdély fejedelmének (*Princeps Transylvaniæ*) czímezi, a melyhez azután a magyarországi részek urának (*Partiumque Hungariæ dominus*) czíme járult.

A fejedelmet az ország (*Regnum*) a magyar nemesek közül, az ország által megállapított conditiók megállapítása mellett mind a három nemzet szavazatával az országgyűlésen szabadon választotta, azaz a választás nem volt valamely családhoz kötve. De azért előszeretettel viseltettek a Báthory-családhoz, majd ennek kihalása után a Rákócziak közül választanak több fejedelmet. A megválasztott fejedelmet a török császár erősítette meg, athnamét küldve neki.

A fejedelem az ország által elébe szabott condi-

tiókban a vallásszabadságnak, a törökkel, a császárral, a szomszédokkal való békeségnek, a szabad fejedelemsválasztásnak, a három nemzet szabadságainak, a törvényeknek, az országgyűlésen a szólásszabadságnak fentartását ígérte és ünnepélyes beiktatása (inauguratiója) alkalmával, mely miként a koronázás, országgyűlésen ment végbe, arra letette az esküt.

A mint a fejedelem az alkotmányra az esküt letette, az országgyűlésen jelenlevő «minden nemes vitézlő és városi rendek» tartoztak letenni a fejedelemnek a szokott forma szerint a hűségi esküt (homagiumot), a kik pedig jelen lenni nem találhatnának, mondja az Approbáták II. része, II. czíme, azok a legközelebbi megyei, szék- vagy városi közgyűlésen a fejedelem comissariusainak jelenlétében tartoztak letenni a homagiumot s a kik elmulasztották, javaik elvesztésével büntetettek.

Itt tehát fenmaradtak azok a hűbéri formák, a melyek a mohácsi vész előtt a magyar király koronázásánál is megtartattak, a melyek azonban Mohács után Magyarországon megszűntek, itt tehát fenmaradt az elv is, hogy a fejedelem az országlakókkal egy közjogi egészsze szerződési alapon és kölcsönös jogok és kötelezettségek megállapítása és elfogadása útján egyesül.

A fejedelem személye is, miként a magyar királyé, szent és sérthetetlen: a mennyiben a fejedelem megsértése, bántalmazása vagy életének veszélyeztetése, avagy a fejedelem megölése mint hűtlenség, halállal és javak elvesztésével büntetetik, továbbá a mennyi-

ben a fejedelem országglási cselekményeiért senkinek sem felelős. De hatalma sokkal korlátozottabb, mint a magyar királyé, mert az ő intézkedéseit, ha az ország törvénybe ütközőnek találja, megsemmisítheti.

A fejedelem az országot a tanácsrenddel kormányozza, kiket a fejedelem «maga mellé mind az három nemzetből választson, törvény, igazság, békesség-szerető, jó lelkiismeretű embereket: kiknek tanácsadásokhoz oly köteles legyen, hogy belső és külső országos dolgokat, a két császárhoz vagy több szomszéd országokhoz való confœderatiókat, derekas donatiókat és főtiszteket ezeknek híruk nélkül ne cselekedjék, se oszszon» (Approb. 11. r. 1. czfm, 111. art.). «A tanácsrend azért szokott a fejedelmek mellé adhibeáltatni és kötelességek is azt tartja, hogy minden jó és közönséges haszonra nézendő tanácsokat adjanak. Valakik annak okaért törvénytelen, ok nélkül való dolgokra tanácslanak, comperta rei veritate (azaz az igazság kiderülvén) legitimeque citati et convicti (és törvényesen idéztetvén és elítéltetvén) in notam perpetuæ infidelitatis incurráljanak (az örökös hűtlenség bűnében marasztaltassanak)» mondja az Appr. 11. r. 111. czfm, 1. art.). «A tanácsosoknak tanácsokhoz oly köteles legyen ő Nagysága, hogy azoknak megegyezett akaratjok nélkül derekas dolgokat ne igazgasson, azokkal együtt is az ország articulusa kívül ne (azaz törvény ellenére ne cselekedjék), különben az ország semmivé tegye» (Comp. 11. r. 11. cz. 4. art.).

A fejedelem tehát nem csak a tanácsrend meghallgatásához, de tanácsainak követéséhez is kötve

volt és a tanácsosok felelősek voltak adott tanácsaikért az országgyűlésnek hűtlenség bűnének büntetése alatt.

A tanácsosokat a fejedelem nem tetszése szerint választotta, hanem az országgyűlés a fejedelemmel együtt, szám szerint 12-öt mind a három nemzetből összesen, a fejedelem pedig csak megerősítette őket.

Ha pedig a fejedelem mások tanácsát hallgatta meg, ezeknek rossz tanácsát a tanácsrendnek be kellett jelentenie s ezek épen úgy felelősek voltak tanácsukért, mint a tanácsrend tagjai.

A felelőtlen fejedelem és felelős tanácsosok intézménye tehát igen közel hozta az erdélyi alkotmányt ahhoz, a mit ma parlamentáris alkotmánynak nevezünk, mert az országgyűlésnek a végrehajtó hatalom gyakorlásánál nagy befolyást biztosított s a fejedelem minden cselekményét végeredményében az országgyűlés jogosítva volt felülbírálni, esetleg mint törvényelleneseket az ő személyének sérelme nélkül megsemmisíteni, mert hiszen nem mint a fejedelem, hanem mint a tanácsosok cselekményei kerülhettek azok az országgyűlés elé.

Az országos és vidéki főtisztviselők is legnagyobb-részt nem fejedelmi kinevezés útján, mint Magyarországon, hanem választás által nyerték hivatalaikat s a fejedelmet legtöbbször csak a confirmálás joga illette meg.

A kincstárnokot, az ország generálisát, a főkancelárt, az országgyűlés választotta a fejedelemmel együtt.

A főispánokat, a végvárok kapitányait a fejedelem

nevezte ki a székely generálisokkal és kapitányokkal együtt, de a tanács nagyobb részének tetszéséből; de már a székely főkirálybírakat, azaz a székely székek legfőbb tisztviselőit a székelyek választották s ugyancsak a szászok királybírát és egyéb tisztjeit is, «a szász nátió is e hazának becsületes tagja lévén», magok a szászok választották, csupán a szebeni királybírót, mivel az Comes Universitatis Saxonicae, azaz a szászok grófja, kellett a fejedelemnek is megerősítenie.

A vármegyék, a székely és a szász székek önkormányzata következtében a törvényhatósági összes tisztek is választás útján nyerték hivatalukat, miként Magyarországon is, így hát az erdélyi hivatali szervezet, fel a fejedelemig, mind a választás rendszerére volt alapítva, akár csak köztársaságban.

A fejedelem hatalma külügyekben is elég korlátozott volt, mert a fejedelemnek hitlevelében ígérnie kellett, hogy az ország megegyezése nélkül offenzíve hadat nem indít, követtségeket a tanács nélkül meg nem hallgat, se idegenekhez nem küld, szövetséget idegen országokkal az ország beleegyezése nélkül nem köt, az ország határait pedig el nem idegeníti.

Az az alkotmányfejlődés tehát, mely Magyarországon a szent koronához fűződő közjogi felfogás alapján megindult, tulajdonképpen Erdélyország alkotmányában folytatódik tovább, mert annak szabad fejlődését itt nem gátolta az idegen kézben lévő királyi hatalom, miként Magyarországon, a török patronatus pedig nem lehetett befolyással a szabad institúciók

fejlődésére egyszerűen azért, mert a török Erdélynek csak külügyi magatartásával törődött és csak az adó megfizetését követelte, de belső dolgaiba nem avatkozott, miként a német Magyarországon s olykor, ha tehette, Erdélyben is.

Erdély abban a tekintetben is szerencsésebb volt, hogy ott nem fejlődhetett ki oly hatalmas oligarchia, mint Magyarországon a Jagellók alatt. A székely- és a Királyföldön a király nem tehetett adományokat, csak a magyarok földjén. De a magyar föld sem nagyon csábította az urakat arra, hogy itt szerezzenek nagyobb uradalmakat és várakat, mert Erdély távol esett a királyi udvartól és a nagyobb politikai események alig érintették addig, a műg Magyarországnak volt kiegészítő része. Erdély leghatalmasabb szerepvivő családjai is, mint a Báthoriak, Rákócziak, tulajdonképen Magyarországon bírták birtokaik legnagyobb részét és így az elszakadás előtt Erdélyben nem is sokat időztek.

Ennek következtében az erdélyi magyar nemesség körében ha ki is fejlődött egy hatalmas birtokaristokratia, mely az állam ügyeit intézte, ez még sem volt oly gazdag és hatalmas, hogy az a nagy társadalmi és politikai ellentét fejlődhessen ki a kisebb birtokú nemesek és a hatalmas birtokaristokratia között, mint Magyarországon és így a nemesség is megmaradt a maga politikai és közjogi egységében, azaz a főrend nem vált ki a közrendből, mint a hogy ez Magyarországon történt. Itt is voltak nemesi családok, a melyeknek tagjai örökös grófi és bárói cím-

mel éltek, de ezek az örökös főrendi czímek nem eredményezték azt, hogy ezek megkülönböztetett közjogi állásra tegyenek szert, hogy eme czímüknél fogva személyesen hívassanak meg az országgyűlésre és így az előkelőség alapja Erdélyben mindig a vagyoni tehetőség és a közügyekben való részvétel maradt.

De a míg Magyarországon kizárólag a nemesség volt a politikai nemzet, Erdélyben a magyar nemesség mellett a székelység és a szászság is, mint politikai rend szerepelt s mind a két rend mint külön nemzet külön területen egymástól eltérő nemzeti szervezet mellett fejlődött s szigorúan leszármazási, azaz nemzetiségi különállását megtartotta a legújabb időkig.

Ehhez képest alakult azután az erdélyi országgyűlés is, a mennyiben ez nem volt egyéb, mint a három nemzet külön nemzeti gyűléseinek egyesülése.

Az erdélyi országgyűlésen tehát egyházi és örökös világi főrend hiányában nem volt főrendi tábla, hanem az országgyűlésen egy táblánál jöttek össze a kiváltságos rendek, vagy mint ők mondták, az egyesült nemzetek és itt egy közjogi egészbe olvadtak össze s két nemzet határozata a harmadik nemzetet is kötelezte.

Minthogy pedig a három rend közt a magyar nemesség volt a legtehetősebb és számra nézve is legnagyobb és a székelyek is arra törekedtek, hogy mint magyarok, neméseknek tekintessenek, sőt a szászok előkelői is nyertek magyar nemességet; a három nemzet közül egyetemes állása a magyar nemesség-

nek volt, ez volt ott az államalkotó nemzet, a székely és a szász pedig a szeparatiztikus kiváltságok fenntartására törekedett.

Az erdélyi országgyűlés szervezete a választott fejedelmek korában is nagyjából az volt, a mi később az 1791. évi törvények szerint. Választott elnökök elnöklete alatt ülésezett, jegyzői az ítélő mesterek voltak, tagjai pedig a tanácsrend, a királyi tábla, a magyar megyék főispánjai, a vidékek főkapitányai, a székely székek főkirálybírái és a regalisták, azaz azok, a kiket a fejedelem mint jó vagyonú nemeseket személy szerint hívott meg az országgyűlésre, azután a magyar vármegyék és vidékek, a székely székek, a szász székek két-két követe és a szabad királyi és kiváltságolt mezővárosok követei.

Az országgyűlések minden évben eleinte kétszer, úgy mint Szent György és Szent Mihály napjától kezdve tartattak, de később a szentmihálynap i országgyűlések elhagyattak.

Az országgyűlés minden országos ügyet tárgyalhatott és abban határozatot hozhatott, de főfeladata az artikulások, azaz a törvények alkotása volt és különösen hűtlenségi perekben mint törvényszék is működött. Továbbá a fejedelmek választása és beiktatása is az országgyűlésen történt.

Az országgyűlésen alkotott artikulások a fejedelem által megerősítve váltak törvényekké, de ezekből az artikulásokból II. Rákóczi György alatt 1653-ban az Approbata Constitutióknak, az 1669. évben pedig Apafi Mihály alatt a Compilata Constitutióknak neve-

zett törvénykönyvek készíttettek, a melyeket az említett fejedelmek erősítettek meg.

★

Az erdélyi alkotmány képe tehát röviden összefoglalva a következő volt a nemzeti fejedelmek alatt.

Erdélyország magát a szent korona elszakadt darabjának tekintette, mely épen azért folytat külön életet választott fejedelmei alatt, mert a magyar szent korona idegen dinasztia tagjainak fejére került. Az erdélyi nemesek mindazonáltal a szent korona tagjainak tekintik magukat, az arany bullában és Werbőczy István hármaskönyvében látják jogrendszerük alapjait és szabadságaik biztosítékát s azokat a szabad intézményeket és jogelveket, a melyek a magyar alkotmányban a Mohácsi vést közvetlenül megelőzőleg fennállottak, nemcsak fentartják, de még tovább is fejlesztik.

A választott fejedelem itt is a szent korona tagjaitól az ünnepélyes beiktatás alkalmával kölcsönös eskütétel mellett átruházás által nyeri a birtokadományozás és nemesítés, az országglás, bíraskodás és törvényhozás hatalmát s itt is csak ott alkotható törvény, a hol az egész ország jelen van, t. i. az országgyűlésen és azzal együtt. A fejedelem hatalma azonban sokkal korlátozottabb, mint a királyé, mert az ország által mellé rendelt és mind a három nemzetből választott tanácsosok többségének megegyezése nélkül semmit sem tehet, ha törvények ellenére rendel el valamit, az ország ezt megsemmisítheti és a

tanácsosok, a kik által a fejedelem országol, az országgyűlésnek a fejedelem rendelkezéseiért felelősek.

Az alkotmány a három nemzet és a négy vallás unióján alapszik, melynek értelmében minden nemzet köteles a másikat támogatni, ha valamelyiken vagy annak valamely tagján sérelem esett. a sérelem orvoslását a másik két nemzet is köteles sürgetni s a négy vallás között a teljes egyenlőséget és ezen vallások szabad gyakorlatát s a vallási türelmességet törvények biztosítják. A vallások és a nemzetek saját külön érdekeiket és ügyeiket autonómiájuk segélyével valósítják meg, illetőleg intézik, de a magyar és székely nemzet ezt mint az államalkotó fajhoz tartozó, egyetemes állásánál fogva az országgyűlésen is elérheti, ennél fogva külön nemzeti gyűléseket többé nem tart. De a szász nemzet, melynek az egész országtól külön érdekei is vannak, a szász universitás gyűlésén intézi a saját nemzeti ügyeit.

A vármegyék, a székely és szász székek helyi ügyeiket saját közgyűléseiken intézik, önmaguk által választott tisztviselők igazgatása mellett, szóval itt is, miként Magyarországon, erőteljes törvényhatósági autonomia fejlődik ki. De mivel az országgyűlésen a nemesség és a másik két nemzet nem személyesen, hanem az önkormányzati közönségek által választott követek által jelenik meg, követeiket az országgyűlésen utasítással látják el, mint Magyarországon és így a törvényhatóságok itt is foglalkoznak országos ügyekkel s nem csak a helyi igazgatás ügyeivel és a törvénykezéssel.

Az erdélyi alkotmány tehát tulajdonképen aristokratikus és szövetséges köztársaság s csak annyiban monarchia, a mennyiben a fejedelem életfogytiglan választatik, felelőtlen és az ország rendei vele szemben hűségi esküvel vannak hűségre kötelezve. De hatalma törvény szerint sokkal korlátozottabb, mint akár az Észak-amerikai unió, akár a mai francia köztársaság elnökéé. Ez a korlátolt hatalom azonban ellensúlyozódik az által, hogy az erdélyi fejedelem a mellett, hogy vagyonosabb nemes, kinek saját várai és zsoldos katonái is vannak, egyúttal a magyarországi részek ura s Magyarország azon részeiben, a melyek nem a királynak, hanem a fejedelemnek engedelmeskednek, terjedelmes javakkal, a hajdúságban harczedzett katonasággal rendelkezik és így befelé saját anyagi hatalmánál fogva oly súlylyal tud fellépni, mely részére a befolyást és a vezetést az országgyűlésen feltétlenül biztosítja.

Ezért képesek az erdélyi fejedelmek jelesebbjei, mint Bocskay, Bethlen, I. és II. Rákóczi György fellettek korlátolt hatalmuk mellett is nevezetes nemzetközi szerepet játszani, az európai eseményekbe fegyverrel is beavatkozni és a magyar nemzeti eszmefáklyáját fennen lobogtatva a magyar szabadság bajnokaiként fellépni és a szétdarabolt, idegen hadakkal megszállott, elnyomott Magyarországból az alkotmányhoz, az állami függetlenséghez és a nemzeti eszméhez való ragaszkodást és a nemzeti ellenállás képességét másfél századon át fenntartani.

De Erdély Európa két leghatalmasabb császárnak

birodalma közé ékelve a folytonos harcokban kimerül és elbubik. II. Rákóczi György többre vállalkozik, mint a mit Erdélyország megbírt és a mit ügyes politikával és bölcs mérséklettel elődei megvédték, azt ő vakmerőségével, erőszakosságával és kapzsiságával eljátsza, Erdélyre zúdítja a törököt és a német császár torkába kergeti nemzetét. Apafi Mihály fejedelemsége már csak árnyékfejedelemség, mely az ő halálával külsőleg is véget ér.

Az 1687. évben ugyanis Lipót császár és magyar király Erdélyországot német hadakkal szállotta meg s Apafi Mihály fejedelem a török védnökséget a magyar király oltalmával cserélte fel. Erdély tehát visszatért volna a szent koronához, a melyről a viszonyok elszakították, ha attól a *divide et impera* elvét követő császári politika hosszú időre el nem szakította volna.

Apafi halála után Erdély formaliter is meghódolt a magyar királynak, a ki 1691-ben a róla nevezett diploma Leopoldianumban biztosította Erdély külön alkotmányát, miután az erdélyi országgyűlés a magyar királyoknak erdélyi fejedelmességét elismerte. A II. Rákóczi Ferencz fejedelemsége valósággal rövid ideig tartott s ő ott inkább csak névleg, mint tényleg uralkodott, mert már 1707-ben császári hadak szállották meg Erdélyt, a szatmári béke idején, 1711-ben Erdély tényleg a császárnak hódolt.

A szatmári béke után Erdély alkotmánya rendi kiváltságokká zsugorodik össze. Az 1722-ik évben Erdély is elismeri az ausztriai ház nőágának trónöröklé-

sét s az 1744. évi 3. t.-cz. azt az ország törvényei közé iktatja.

Ez után is tartanak még Erdélyben országgyűléseket, de ezek nem képesek az udvari politika ellenében ellenállást kifejteni, mert az ország demoralizálva van, mert az országgyűlésre mint regalistákat azokat hívja meg a fejedelem, a kiket akar és oly számban, a milyenben akarja, ezek tehát a hivatalviselőkkel és a szászokkal mindig majorizálták a nemzeti politika hiveit.

A míg tehát Magyarországon a nemzeti egység a nemességet a rendi korszakban is erőteljesebb felépítésre képesítette az országgyűlésen, addig Erdély tehetetlen volt, mert országgyűlésein hiányzott a nemzeti egység és alkotmánya már csak írott malaszt volt.

De a Magyarországgal való egyesülés sem következett be. A bécsi udvarnak könnyebb volt Erdélyt külön ausztriai tartományként kormányozni külön alkotmánya és országgyűlése mellett, mint lett volna akkor, ha Magyarországgal egyesül. Abban az egyben tehát szigorúan megtartották Erdély alkotmányát, hogy külön országgyűlést tartottak Erdélyben, külön kormányshékei voltak a magyarországiaktól és a magyar királyok nem mint ilyenek, hanem mint örökös fejedelmek uralkodtak Erdély felett.

Ennek kidomborítására Mária Terézia nagyfejedelemséggé tette s Erdély nagyfejedelme és székelyek ispánja czimét azóta a magyar királyok a mai napig viselik. De ez nem jelentette Erdély alkotmányi életének fejlődését vagy Erdélynek a császártól való

függetlenségét, sőt ellenkezőleg annak az elhomályosítására szolgált, hogy Erdély a szent koronához tartozik és hogy ott a magyar király mint ilyen uralkodik.

Másfél százados elnyomatás tapasztalására volt ahhoz szükség, hogy Erdély magyar elemei belássák, miszerint a Magyarországgal való egyesülés az alkotmánynak és a szabadságának nem kárára, hanem hasznára volna. Ez az egyesülés végre 1848-ban közakarattal megtörtént s áldjuk a gondviselést, hogy a mint a szétválást a magyar nemzeti eszme javára rendelte annak idejében, épen úgy az egyesülést ennek javára engedte végbemenni.

V.

A RENDI ALKOTMÁNY KORA A KIRÁLYI MAGYARORSZÁGBAN.

Az a kétségbeesett harcz, a melyet a Jagellók korának a végén a köznemesség vívott azért, hogy az államhatalmat az oligarchia kezéből kiragadj, a köznemességnek nagy anyagi megterhelésével járt és a kisebb birtokosokat szinte a vagyoni tönkrementetés szélére juttatta.

Tessék elgondolni, hogy mily súlyos teher lehetett az, évenként olykor két ízben is, akkor, a mikor még utak alig voltak s az ország legnagyobb részében csak lóháton lehetett utazni, Sáros- vagy Beregmegyéből a Rákos mezejéig, de olykor messzebb, Tolnáig, Bácsig is lovagolni, az országgyűlés színhelyén sátort útni, hetekig a családtól, a házi tűzhelytől távol lenni, a gazdaságot az asszonyra hagyni, kinek-kinek magát saját költségén élelmezni és túrni az időjárás minden viszontagságait. Hiszen még ma is sok költséggel jár az, ha valakinek rendes háztartásától távol külön kell magát fenntartani, pedig ma a vendéglő legfeljebb kétszeresébe jön a házi élelmezésnek és készpénzben van jövedelmünk. Hát még akkor, a mikor a nagy csődület megdrágította az élelmi szereket, mennyi va-

gyont emészthetett fel egy országgyűlési táborozás, abban a pénzsűk világban, mikor a nemes jövedelme nem vált pénzzé, hanem gyümölcsben, borban, búzában és marhában maradt, a melyet otthon magának kellett felélnie, az országgyűlésre meg magával nem vihetett.

Igen természetes tehát, hogy a köznemesség ettől a súlyos tehertől szabadulni igyekezett s mihelyt a mohácsi vész után a királyválasztással járó izgalmak lecsillapodtak, a köznemesség nem akart többé fejenként megjelenni az országgyűlésen. A Habsburg-királyok megkísértik ugyan, hogy a koronázó országgyűlésekre a nemességet fejenként való megjelenésre bírják, de a nemesség ennek mindenütt ellene mond és csak megyéenként választott és utasítással ellátott követeket küld az országgyűlésre.

Az 1572. év után már a királyok sem hívnak össze többé oly országgyűlést, a melyre az összes nemeseket meghívnák és így a nemesek nemcsak nem jelennek meg személyesen, hanem meg sem hívatnak és így meg sem jelenhetnek többé személyesen az országgyűlésen, hanem csak választott követeik által.

De a főpapok és az ország bárói, kiket most már zászlósuraknak kezdenek nevezni, továbbá azok, a kik az előző korban, mint gazdag urak, tagjai voltak a tágabb királyi tanácsnak, azután is személyesen hívatnak meg az országgyűlésre. Ezeknek az uraknak nagy része már az előző korban is főnemesi címet viselt, mely ivadékaikra is örökösen szállott át, noha azoknak a név mellett való állandó használata nem is volt divatban. Most azonban a német befolyás

hatása alatt ezek az urak nevök mellett kezdték használni a főnemesi címeket is, majd a kiknek nem volt, azok is szert tettek ilyenre, mert a cím és rangkór-ság terjesztése Magyarországon az udvar érdekében állott, hiszen ez igen czélszerű és olcsó módja volt a gazdag urak lekenyerezésének.

Ezzel kapcsolatban szokássá vált azután, hogy a méltóságviselőkn kívül csak azokat hívták meg a királyok személyesen az országgyűlésre, a kiknek örökös főrendi címük volt. Így hát az örökös főrend jogintézményileg is elvált a köznemességtől, külön renddé vált, mely személy szerint jelenik meg az országgyűlésen, holott a többi nemesek, akár vagyonosak, akár nem; csak megyéenként választott követeik útján. Miután most már az országgyűlések — hiszen nem tömeges gyűlések — termekben tartatnak, de a főrend és a közrend egy teremben el nem fér, két táblára válik szét az országgyűlés, t. i. főrendi táblára, a hol a főpapok, főméltóság viselők és örökös főrendűek, szóval az előző kor tágabb királyi tanácsa azaz a személy szerint meghívottak jelennek meg és a követek vagy karok és rendek táblájára, a hol a követek által képviselt köznemesség, alsó papság és a szab kir. városok követei jelennek meg.

Az 1608. évi k. u. 1. t.-cz. a szokás által kifejlesztett két táblás intézményt már mint fennállót ismeri s minden kétség eloszlatása okáért meghatározza, hogy kik foglaljanak helyet a főrendi táblán és kik a rendek tábláján. Ezzel a törvénnyel tehát a nemességnek rendekre válása befejezést nyer s a ne-

mességnek ez a rendi szervezete változatlanul fennmarad egészen 1848-ig.

A főrendi táblán a nádor vagy más nagyzászlósnak, kivéve a bánt, elnöklete alatt a főpapok mint egyházi főrend, azután a nagy és kisszászlósok, t. i. az ország bárói, a pozsonyi gróf, a két koronaőr, az örökös és kinevezett főispánok, tehát a hivataluknál fogva mágánások, végre a született hercegek, grófok és bárók foglaltak helyet.

A rendek tábláján pedig a királyi tábla elnöklése, illetőleg a királyi személynök elnöklete és az ítéző mesterek és ülnökök jegyzősége mellett, a kisebb praelatusok, a káptalanok követei, a vármegyék követei és a szabad kir. városok s a távollevő főurak követei foglaltak helyet.

A főrendi táblán a szavazatok nem számláltattak, hanem mérlegeltettek, a *pars potior et sanior* döntött, a rendek tábláján pedig a vármegyék szavazatai egyenként számláltattak, a városi követek szavazatai pedig összesen csak egy szavazatnak vétettek.

Elv az volt, hogy a szavazást kerülni kell s hacsak lehet, egyértelmű megállapodásra kell jutni. A két tábla pedig üzenetváltás útján érintkezett. A miben a két tábla megegyezett, az országos határozat volt.

A magyar nemesség tehát a mohácsi vész után rendekre szakad s rendek szerint szervezve jelenik meg az országgyűlésen. Nem is nevezte magát többé az országgyűlés az ország egész testének (*totum corpus Regni*), mint az előző korban, hanem az ország karai és rendjeinek (*Status et Ordines Regni Hungariæ*).

A négy országos rend, mely az országgyűlésen részt vesz, a következő: 1. a főpapok rendje (praelati), 2. a főurak rendje (magnates), 3. a nemesek rendje (nobiles) és 4. a sz. kir. városok rendje, melyhez később a szab. kerületek járulnak.

A főpapok és főurak rendjéről már szólottam. A nemesek és a sz. kir. városok és szab. kerületek rendjéről kell még szólani.

A nemesek, t. i. az országos nemesek, a kik bárhol az országban ugyanazt a jogállást élvezték s szabadság tekintetében a mánásokkal egyenlő jogúak voltak, a demokratikus elemet képviselték az alkotmányban; mert különösen azóta, hogy a nemesség földbirtok nélkül is volt alkotmányozható, sok birtoktalan elem került a nemesség soraiba és sok nemesi család vesztette el birtokát, de megtartotta nemességét.

Egy része a nemeseknek, még pedig legnagyobb része falusi birtokain élt és gazdálkodott, néhány jobbággyával s mint ilyen, szerény igényei mellett könnyen élt, mert az 50 holdas birtoka is, adómentes lévén, nyújtott neki annyit, hogy néhány jobbágy munkájának segélyével gond nélkül megélhetett. Így hát üres idejét ez a nemesség, mint anyagilag független elem, a közügyekkel foglalkozva töltötte. Azok, a kik közöttük vagyonosabbak voltak, vagyon dolgában a mánásokat is megközelítették, de a szegényebbek sem kértek senkitől.

A nemességnek egy másik része igen elszegényedett, kénytelen volt jobbágytelkekre menni, hogy magát és családját eltarthassa. Ezek a nemesek, kik gúnynéven

bocskorosoknak neveztettek, személyükre teljesen olyanok voltak, mint a nemesi birtokon élők, de köztevékenységük gazdasági alapja, a nemesi birtok hiányozván nekik, közügyekkel nem foglalkoztak.

De a mellett elég nagy számmal voltak olyanok is, kik minden birtok hiányában más, részben szellemi foglalkozást űztek, különösen prókátorkodtak, részben ipari vagy kereskedői foglalkozást űztek s leginkább városokban laktak.

Ezeken kívül foglalkozásuknál fogva tekintettek nemeseznek a római és görög katolikus papok, a kik épen úgy részesei voltak a nemesi szabadságoknak, mint a nemzetségi nemesek.

A nemesi családok száma a XVIII. század végén már meghaladta a 30 ezret és körülbelül 300,000 tagot számlált, tehát az összes, hét milliónyi lakosságnak 23-ad részét tette.

Hogy milyen elemekből állhatott a rendi korszak magyar nemessége, azt a nemesi összeírások jegyzékei illusztrálják. Pest vármegye 1836. évi nemesi összeírásában pl. a K betű alatt olvassuk: Kováts József ügyvéd, Kováts Zsigmond táblabíró, Kalauer János báró sómázsa, Kováts János irnok, Kovács Mátyás oktató, Károlyi István gróf, Károlyi Lajos gróf, Kováts Mihály orvos, Klobusitzky Pál sajtkereskedő, Keresztes János gombkötő, Kállay István szatócs, és így tovább. És még is vannak, a kik a nemességet arisztokráciának mondották, holott az bizony elég demokrata elemekből állott.

A negyedik országos rend volt a sz. kir. városok

és szabad kerületek rendje, melyhez a városok és szabad kerületek mint önkormányzati testületek, de nem a városi polgárok maguk tartoztak. Ezek valamennyien együtt csak egy szavazatot tettek az országgyűlésen.

Ez volt hát a négy országos rend. A rendi kiváltság minden országos rendnek egyaránt biztosította a nemesi szabadságot és a részvételt az országgyűlésen és így a rendi kiváltság akadálya volt annak, hogy az idegen királyok Magyarországot az örökös osztrák tartományokkal egy birodalomba olvaszszák össze. A mint tehát az örökös tartományokban is a rendi kiváltságokat támadták meg és azoknak megdöntése után sikerült nekik az abszolút fejedelmi hatalmat megvalósítani és ezeket az országokat egyforma törvények alatt egy államba összeolvasztani; úgy Magyarországon is a rendi kiváltságok ellen támadtak.

De a magyar nemesség nemzeti alapon volt szervezve és így a rendi kiváltságok ellen intézett támadások a nemzeti lét ellen intézett támadások voltak. Ennek következtében a négy országos rend a királyi hatalom támadásai ellen egy testté tömörült az országgyűlésen s azokban a küzdelmekben, a melyeket a nemzet a rendi kiváltságok bástyái mögé vonulva vívott a magyar alkotmányért, megszűntek azok a politikai ellentétek a főrend és a közrend között, a melyek a Jagelló korban, a mikor még a rendek jogilag szét nem váltak, fennállottak.

A köznemesi rend vezérei ebben a korban már a főrendűek közül kerülnek ki, kiknek magyarságuk és

magyar szabadságuk épen úgy veszélyben forgott, mint az utolsó köznemesé. Bocskay, Bethlen, a Rákócziak és Bercsényiek és mások, a köznemességre támaszkodva vívják szabadságharcukat a nemzet- és jogtipró idegen hatalom ellen, a pártok az országgyűlésen nem többé rendek szerint, mint még Mohács előtt, hanem vallási és nemzeti alapon keletkeznek, a katolikusok és a protestánsok, később a labanczok és a kuruczok, majd a pecsovicso és a liberálisok szállnak egymással szembe.

A rendi korszak politikai élete tehát sokkal kevésbé rendi, mint a közjogilag egységes nemességnek, a szent koronának a korában volt s most csak az alkotmányos formák válnak rendiekké, holott a szent korona korában nem rendiek, de hűbériek voltak. És mert a formák rendiek, a melyekben az alkotmány érvényesül, azért nevezzük ezt a kort a rendi alkotmány korának. Hiszen forma dat esse rei azaz a dolgok lényege a formában rejlik.

★

A királyválasztás formailag a rendi korban is fennmaradt egészen 1687-ig, de a nemzetnek folytonos küzdelmeket kellett vívnia, hogy a Habsburg-házból származott királyok a nemzet királyválasztási jogát elismerjék. Ferdinand épen úgy a szabad királyválasztás által jutott a magyar trónhoz, mint János és az ő személyében a nemzet épen úgy dynastiát is választott, mint a hogy ez a mohácsi vész előtt is szokásos vala. Az 1547. évi 5. t.-cz.-ben az ország karai és rendei

kijelentették, hogy nem csak Ő Felségének, hanem egyszersmind minden időre az ő fiörököseinek is uralma és hatalma alá vetették magukat. De ezzel azt a jogot, hogy a király fiutódai közül az ország szabadon választ, fel nem adták s minden alkalommal kifejezésre akarták ezt juttatni.

De ezzel szemben már maga I. Ferdinand, mihelyt biztosnak érezte magát a trónon, mert már meg volt koronázva, kétségbe vonta a királyválasztás jogát s azt állította, hogy őt a magyar korona a Miksa és II. Ulászló közt létrejött 1491. évi pozsonyi béke és többi örökösödési szerződés alapján illeti.

Ferdinand 1561-ben Bécsbe conferentiát hívott egybe s ott azt kívánta, hogy az egybegyűlt urak fiát Miksát királyokul ismerjék el. Ekkor Nádasdy Tamás, a nádor kijelentette, hogy a szent korona a király három fia közül azt illeti, a kit a nemesség nyilvános szavazattal királyúl választ. Ez az ellentét compromissumban nyert kiegyenlítést, mely szerint a választásról szóló okmányba ezen szavak helyett: «*regem electus est*» (királylyá választatott), ezen szavak tétettek: «*regem nominatus est*» (királylyá neveztetett).

Ugyanily compromissum jött létre 1572-ben Rudolf megválasztásánál is, a mikor az erről szóló törvénybe ezt tették: «*unanimi omnium Ordinum consensu in Regem Ungariæ expostulaverant*» (az összes rendek egyhangú megegyezésével Magyarország királyául kívánták).

Ámbár a királyok azt állították, hogy őket a magyar szent korona örökösödési joga ön illeti, mégis szükség-

nek látták, hogy kiki elsőszülött utódját még a maga életében megkoronáztassa. De II. Mátyás 1608-ban történt megválasztásánál már kénytelen volt elismerni, hogy egyhangúlag királylyá választatott. És így az ő utódai is kénytelenek voltak elismerni, hogy választás útján nyerték el a trónt, noha ez a választás csak formalitás volt, mert mindig kénytelen volt a nemzet az elsőszülöttet, a kit az ausztriai tartományok trónja is illetett s a kire a császári korona is várt, királylyá választani.

De az 1687. évi országgyűlésen a király kierőszkolta, hogy a nemzet addig, a míg a Habsburg-dynastia fiörökösei élnek, ezek javára függeszsze fel a szabad királyválasztás jogát és állapítsa meg az elsőszülöttség szerint való trónöröklési rendet.

Ez azonban nem ment oly könnyen s Lipótnak meg kellett abban nyugodni, hogy a trónöröklés feltételeiül még így is megállapíttassék a hitlevélnek a kiadása, a régi szokás szerinti koronázás és azt követőleg a hitlevélre az eskü letétele.

I. Ferdinand és utódai koronázásuk alkalmával valamennyien tettek alkotmánybiztosító esküt, a mely még ma is mintája a koronázási alkotmánybiztosító eskünek. De választási alkulevelet nem birunk egyiktől sem s valószínű, hogy ilyet az országgyűléssel nem is kötöttek. II. Mátyás megválasztásának feltételei az 1608. évi koronázás előtti törvényekben foglaltattak, a melyeket ő koronázása után szentesített is. De már II. és III. Ferdinandnak és I. Lipótnak 17 pontból álló conditiókat, azaz választási feltételeket szabtak megválasztása előtt, a

kik azokat ünnepélyesen elfogadták a koronázás előtt és törvénybe iktatva szentesítettek koronázásuk után. Ettől az időtől kezdve a választási alkuk felavatási hitlevélnek (diploma inaugurale) kezdetnek neveztetni. A hitlevelek tehát 1687 előtt még szerződések a nemzet és a megválasztott király között.

Az 1687. évi trónörökösödési törvény következtében azonban a hitlevél természete megváltozik, mert az ország I. Józsefnek és utódainak trónöröklési jogát ama hitlevél kiadásának feltétele mellett ismerte el, a melyet I. József adott ki. És így a hitlevél többé nem szabad egyezkedésen alapuló szerződés, hanem csak alkotmánybiztosító okmány, a melynek szövege felett lehet ugyan tárgyalni az országgyűlésnek a királlyal, de a melyen csak oly változtatásokat lehet tenni, a melyeneket a változott viszonyok megkívánnak.

De a királyválasztás jogát, a melynek felfüggesztésével egyidejűleg az arany bulla ellenállási záradékának eltörlése is kimondatott, a nemzet oly elidegeníthetlen jogának tekintette, hogy alig mondotta ki ezt a törvény, II. Rákóczi Ferencz vezetése alatt felkelés tört ki, mely a béke feltételéül a királyválasztás jogának elismerését tűzte ki.

Hiszen azon kor felfogása szerint a királyválasztási jogban az ország szabadságát, a királyi méltóság közhatalmi természetét és átruházott jellegét, az örökösödésben pedig a patrimonialis felfogás érvényesülését látták.

I. József, az első örökös király Magyarországon tényleg nem is uralkodott s a nemzet csak a szatmári

béke után nyugodott meg abban, hogy az ausztriai ház fiivadékait az elsőszülöttség rendje szerint illesse a trón.

III. Károlynak nem voltak fiivadékai s benne az ausztriai ház fiága kihalt. Az ő halála után tehát a szabad királyválasztási jog visszaszállt volna a rendekre. Az 1515. évi 3. t.-cz.-ben még maga III. Károly is elismeri ezt, hiszen akkor még bízott abban, hogy lesznek fiutódai. Miért ne hagyta volna hát az országot abban a hitben, hogy nem messze az idő, a mikor királyt fog ismét választhatni! Pedig már akkor el volt határozva Bécsben, hogy ennek bekövetkezése a bizonytalan messze jövőbe fog halasztatni.

A király, a ki mint császár, VI. Károlynak nevezetik, már az 1713. évben április 19-én megtette az addigi családi örökösödési szerződések alapján 24 belső titkos tanácsosa jelenlétében, kik között három magyar is volt, azt a családi rendelkezést, mely a trón betöltéséről szól arra az esetre, ha neki fiutódai nem volnának s mely családi rendelkezés pragmatika sanctiónak szokott neveztetni. Ezen rendelkezés szerint az ausztriai ház összes országai, tehát a család összes birtokai hitbizományyá tételnek, azaz a családtagok közt fel nem oszthatók, hanem az első szülöttség rendje szerint az ő fiivadékainak magvaszakadtával az ő leányaira, illetve ezek fi- és leányörökseire, ezeknek hihaltával I. József leányaira és mindkét nemű utódaira, ezek kihalása után I. Lipót leányaira és mindkét nemű utódaira, ezek kihaltával az ausztriai ház többi örökösseire fognak szállani. Ez a pragmatika sanctió az ausztriai ház családi szabályainak leg-

fontosabb része s az örökös osztrák tartományokban, a hol a patrimoniális elv uralkodott, a trónöröklési törvény erejével bfr, miután az ott a tartományi rendeknek ki is hirdettetett.

Ez a családi rendelkezés azonban Magyarországra jogérvénnyel nem bfrt, mert Magyarország szent koronája felett nem a király vagy a királyi család, hanem az ország rendelkezett. Megindult hát a korteskedés a nőági öröklés elfogadása érdekében s az ország rendei elég bölcsek voltak, hogy a mikor a király összehívta 1722-ben az országgyűlést, meg sem várva a királyi előterjesztést, az ausztriai háznak első sorban III. Károlytól, azután I. Józseftől, végre I. Lipóttól származó nőágait a magyar trónra kikiáltották s abban az első szülöttség rendje szerinti trónrakövetkezési rendet megállapították, de az örökösödési jog feltételéül az 1687. évi feltételeket, t. i. a koronázást, ezt megelőzőleg a hitlevél kiadását és koronázáskor arra az eskü letételét, valamint az ország alkotmányának fentartását kötötték ki.

Ezzel az ország rendei elejét vették a nemzet és az ausztriai uralkodóház között való összeütközésnek, mert feleslegessé vált, hogy a császár ezt az országot a maga részére esetleg fegyverrel hódítsa meg, továbbá megmentették a szabad királyválasztás elvét, a melyet az ausztriai ház nőágainak kihalása esetére minden hitlevél biztosít; megmentették a magyar szent korona souverainitását és végre feltételekhez kötötték a trónörökösödést és ezzel biztosították az alkotmányt és az ország függetlenségét.

És így az ország rendének bölcs maguktartásával és óvatos előrelátásukkal sikerült megmenteni azt az elvet, hogy Magyarország maga rendelkezik koronája felett. Hiszen az ausztriai ház nőágainak trónörökösödési joga nem a dynasztia valamely jogszerző tényén, hódításon vagy örökösödési szerződésen, hanem királyválasztási actuson és a magyar nemzettel létrejött szerződést tartalmazó magyar törvényen alapszik, a melyet maga a dynastia feje, III. Károly is mint magyar király szentesített s a melynek megtartására minden királynak koronázásakor, tehát azon ünnepélyes közjogi actus alkalmával, a mikor az örökös király és a nemzet között a kapocs felbonthatatlanná válik és az örökös király törvényes királylyá lesz, — le kell tennie az esküt.

A trónörökösödési törvények tehát a koronázás közjogi jelentőségét meg nem szüntették, hanem csak módosították, a mennyiben a szabad királyválasztás idejében a koronázás a választás törvényességének a szentesítése volt és így annak megejtését a királyok sürgették; holott most az örökös az öröklés jogán az előd halála pillanatában jut a királyság tényleges birtokába és így a koronázásnak alkotmánybiztosító jelentősége lép előtérbe, tehát annak minél előbb való megejtése a nemzet érdeke.

II. József császár volt az első, a ki ezt észrevette. Épen azért nem is koronáztatta meg magát, hogy ne legyen kénytelen mint alkotmányos magyar király uralkodni. De halála előtt belátta, hogy törekvése öszlaltan s elhatározta, hogy megkoronáztatja magát.

De ebben megakadályozta a sors. Halála után okulva, kimondották tehát az 1790. évi III. t.-cz.-ben, hogy az utód az előd halála után hat hó alatt magát mulhatatlanul megkoronáztatni tartozik, de eme idő alatt is él azokkal a királyi jogokkal, a melyek az ország kormányzatára tartoznak, de nem illeti őt megkoronáztatása előtt a privilegium adományozás és a törvény-szentesítés joga.

★

A mohácsi vész után a királyok nem laknak többé az országban, hanem Bécsből, idegenek tanácsa szerint kormányozzák az országot. Ennek következtében a magyar urak, kikből a király tágabb tanácsa állott, úgyszintén az a szűkebb királyi tanács is, a melyben az ország főtisztviselői mellett a nemesi kirendelt tanácsosok, a törvényszék ülnökei is helyt foglalhattak, elvesztik befolyásukat az ország ügyeire és a királyi kormányzatra.

A király állandó távollétéből a nádorságról szóló törvények értelmében az következett volna, hogy a középponti kormányzatot a magyar tanácscsal állandóan a nádor vigye a király helyett.

De Ferdinand 1529-ben a magyar kancelláriát Bécsbe vitte és sem a nádorral, sem a magyar tanácscsal a király közvetlenül nem érintkezett, hanem a kancellária útján írásban kiadott rendeletekkel, és így a nádor és a tanács egyszerű végrehajtó közegévé vált a kancelláriának, mely így a nádor és a tanács fölé emelkedett, a tágabb tanács mint ilyen megszűnt és

csak mint főrendi tábla maradt fenn, a szűkebb tanács pedig mint helytartótanács szerveztetett.

Ferdinand 1531-ben a magyar kincstartói állást is megszüntette és helyébe a kir. udvari kamarát szervezte, a melyet az 1542. évi 16. t.-cz. is elismert.

Ezek voltak alapjai a magyar kormányzéseknek, a melyek azonban a bécsi ausztriai udvari hatóságoknak rendeltettek alá és így az ország idegenből tartomány módjára kormányoztatott.

Az 1608. évi k. e. 9. és 10. t.-cz. a régi kormányzati szervezet visszaállítását és az ausztriai kormányzésektől való függetlenségét kívánta, de úgy ezek a törvények, mint a későbbi hasonló irányúak is eredménytelenek maradtak.

A kormányzések, t. i. a kir. helytartó tanács, a kanczellária és a magy. kir. udvari kamara azt a szervezetet, a melyben 1848-ig fenmaradtak, az 1723. évben nyerték. Az ez évi törvények szerint legfőbb hatóság lett volna a nádor elnöklete alatt álló helytartó tanács, de tényleg ezután is a király mellett lévő kanczellária maradt a legfőbb kormányzó, mert a király ez által adta ki rendeleteit a helytartó tanácshoz.

Az a közvetlen összeköttetés tehát, mely a mohácsi vész előtt a király és a nemzet között a szűkebb és a tágabb tanács révén fennállott, végképen megszűnt, mert az országgyűlés és a kormányzések között nem volt semmi szervezeti kapocs, a kormányzések egyedül a királytól, illetőleg az ő bécsi középponti hatóságaitól függtek, az országgyűlésnek pedig felelősök nem voltak.

Ennek azután az volt a következménye, hogy az országgyűlés politikai jelentősége alászállt, befolyását az ország kormányzatára elvesztette, kérvényező, sérelememelő, panaszkodó testületté vált, melynek nincs egyéb fegyvere, mint az adó- és az ujonczmegtagadással való fenyegetőzés, a melyet azonban beváltani soha sem mer. Még a törvényeket is óhajtasok alakjában szövegezik.

A királyok a magyar ügyeket idegenek tanácsa szerint, a hadi ügyeket a Hofkriegsrathal, a jövedelmek felhasználását a bécsi udvari kamarával, a külügyeket a geheimer Rathban intézték, az ország kormányzatának legfőbb vezetése pedig a Reichshofkanzlei, a birodalmi kanczellária kezében volt minden jog és hazai törvények ellenére. II. József halála után felbuzdul a nemzeti akarat, s noha intézményeket nem is képes alkotni, a melyek az ország függetlenségét és a nemzeti akaratnak érvényesülését valóvá tegyék, megtörténik mégis, hogy nevezetes törvények alkottatnak; mint az 1791. évi 10. t.-cz., melyben Ő Felsége elismeri: hogy Magyarország független és szabad ország, mely semmi más népnek vagy országnak alávetve nincsen; mint az 1791:12. t.-cz., melyben kimondatik, hogy Magyarországon a törvények hozatalának, magyarázatának és megszüntetésének joga a koronás király és az országgyűlésre egybesereglett karok és rendek közös joga lévén, országgyűlésen kívül nem gyakorolható, hogy az ország saját törvényei és szokásai, nem pedig ú. n. patensek által kormányozandó és hogy a bíróságok törvényes rendjén csak törvény

változtathat; s az ez évi 19. t.-cz., mely szerint az adó- és ujonczmegajánlás joga az országgyűlést illeti.

De mindezek positiv eredményre alig vezetnek. Magyarországon a XIX. század elején kormány alatt már nem is a magyar kormányzókat, hanem a bécsi kormányt értették.

Szomorú korszak volt ez, különösen a szathmári béke óta, a mikor a nemzet a fegyveres ellenállásra többé sem jogilag, sem tényleg képesítve nem volt, s a költő nemcsak az emberekre, de az alkotmányra is méltán elmondhatta: «mi a magyar most, rút sibarita váz.» Hiszen az ország magyar lakossága alig volt az összes lakosság egy negyed része.

Az 1715. évi VIII. t.-cz. az állandó katonaságot szükségesnek látja az ország védelmére, de mivel erre a királylyal az országgyűlés megegyezni nem tud, szervezetét meg nem állapítja, hanem csak az ehhez szükséges adó- és ujonczmegajánlási jogot tartja fenn magának. Az eme törvény alapján felállított magyar ezredek kezdetben magyar parancsnokok és tisztek vezetése alatt állottak, de már a bécsi hadi tanács rendelkezett velők. A Mária Terézia idegen országai védelmére 1741-ben szervezett hadsereg magyar törvényben nyerte szervezetét és magyar hadseregnek volt szervezve, hiszen az ekkor elrendelt nemesi fölkeléssel volt kapcsolatos. De az osztrák örökösödési háború lezajlása után, de különösen II. József alatt a megmaradt magyar ezredek már német kommandó alá kerültek, német tisztekkel töltek meg s szervezetükben magyar jellegüket el-

vesztették, csak ruházatukban és legénységükben maradtak magyarok. Így hát az állandó hadsereg behozatala, mely a banderialis hadrendszer és a nemesi fölkelés csöndes kimúlását eredményezte, nemcsak hogy nem kedvezett a nemzeti eszmének, hanem a nemzetet minden katonai erejétől is teljesen megfosztotta, pedig ez a szatmári béke előtt még oly számottevő volt, hogy a nemzet több ízben fegyveresen szembe szállhatott elnyomóival.

Az ember szinte azt kérdi magától, a mikor a szatmári béke utáni kort tanulmányozza, hogy hova lett hát a nemzet, a nemzeti állam és hová tűnt a magyar alkotmány? Mi tartotta fenn annak elveit nekünk utódoknak.

A felelet rá ez: a törvény, a nádor és a megye.

A mohácsi vész után a nemzet elhagyja a szokásingatag talaját és az frott jog biztosabb alapjára helyezkedik. Magánosok összegyűjtik a törvényeket, megkésztik a Corpus Jurist, mely mihamar közhitelre tesz szert.

Ebben az írni-olvasni tudás terjedése is segédkezik s bátran mondhatjuk, hogy nincs nemzet, mely annyit köszönhetne Guttenbergnek, mint épen a magyar. Hiszen a Werbőczy hármaskönyve is feledékenységbe merült volna, ha 1517-ben ki nem nyomtatja.

A nádort ebben a korban az országgyűlés a király által kijelölt két katolikus és két protestans főúr közül választja, tehát a nádor a nemzet bizalmának letéteményese, a ki az 1526. évi rákosi törvény értelmében elmozdíthatlan. A nádor a helytartó tanács-

nak, az országgyűlésnek, jelesen a főrendi táblának és a kir. kúriának elnöke, az országos hadaknak, — t. i. a mfg ilyenek voltak — a főparancsnoka, mert az ország főkapitánya, a király első tanácsadója, az alkotmány őre, a király törvény szerinti helytartója, és mint ilyen, széles hatásköre folytán tekintély a nemzettel szemben és tényező a királylyal szemben, szóval az alkotmány tengelye. Ezért szerették a királyok a nádori széket betöltetlenül hagyni s ezért sürgette az ország mindig a nádorválasztást, hiszen ez volt az egyetlen tényező, a ki a nemzet jogait úgy, a hogy megvédhette. A nádori méltóság 1791 óta, a mióta főherczégek választattak nádorrá, távolodott ugyan a nemzettől, de tekintélyben és hatalmi súlyban emelkedett és így a nemzetnek javára volt, mert ennek a méltóságnak nemzeti és történelmi fénye még az ausztriai főherczégekből is nemzeti alakokat tudott formálni.

A másik megmentő intézménye a magyar alkotmánynak a vármegye volt, melynek nemesi önkormányzati közönséggé való átalakulása az Anjouk korában megy végbe, de a mely mint ilyen, a mohácsi vész után tesz szert nagy jelentőségre.

A vármegye királyi kormányzója, a főispán lassanként elveszti minden befolyását a megye ügyeinek intézésére és csak a közgyűléseken való elnöklés és a megye tisztviselőinek jelölése marad az ő feladata, 1552 óta hivatalos esküjét már a vármegye közgyűlése előtt teszi le s abban magát a törvények és a megyei jogok védelmére kötelezi.

A megye tulajdonképeni igazgatása ekkor már egészen az alispán kezébe jutott, a kit a főispán által jelölt nemesek közül a vármegye közönsége választ, épen úgy, mint a szolgabírákat és ezek esküdtjeit és a vármegye többi tisztviselőit.

A vármegye tehát önmagát kormányzó nemesi közönség, melynek első tisztviselője az alispán, s a királynak rendeletei végrehajtásánál nincsen más vidéki közege, csak a megye. A nemzet tehát önmagát részeire bomolva a vármegyében szervezi.

De a megye nem csak végrehajtója a törvényeknek és a királyi rendeleteknek, hanem mivel a nemesség követeit az országgyűlésre a megye gyűlésén választja és látja el utasítással, egyúttal a törvényhozásnak is tényezője, mert állandó politikai viták színhelye. Ha a követ nem tartja meg az utasítást, a megye visszahívhatja s mást küldhet helyébe. A megye gyűlésén csak a birtokos nemesek szoktak megjelenni, s a szatmári béke után igen megcsappan az érdeklődés a közügyek iránt, de olykor mégis felbuzdul s ilyenkor a megye nagy dolgokat művel. A király a megyét rendeleteinek végrehajtásánál nem nélkülözheti. Ha törvénybe ütköző rendeletet ad ki, akadnak megyék, a melyek azt tisztelettel félre teszik, de végre nem hajtják. A király ilyenkor királyi biztost küld a megye nyakára s így hajtja végre rendeleteit, de ebből országos botrány lesz és így a megye éleszti a közügyek iránt való érdeklődést, tárgyalja sérelmét s ez a fő érdeme. Mert ha ez nincsen, ha a kormány nem ütközik össze időnként a megyével, ebből a nem-

zetből kihalt volna minden erő s csendes álomban múlt volna ki az élő népek sorából.

Eme korszak alkotmánytörténetének eredményeit tehát a következőkben foglalhatjuk össze.

A királyi hatalom idegen országainak erejére támaszkodva megerősödik, majdnem abszolút hatalommá válik, a nemzet pedig elgyöngül és elveszti minden befolyását a középponti kormányzatra. A trónöröklés törvényben nyer szabályozást, de feltételekhez kötik. A királyi hatalom az országot idegen országaival egy birodalomná akarja egybeolvasztani s a nemzet minden ereje az ez ellen való védekezésben merül ki. A szent korona fogalmához fűződő közjogi fel fogás meggyöngül, az egyetemes nemzet rendekre szakadva jelenik meg az országgyűlésen s a nemzeti jogok csak mint rendi kiváltságok védhetők meg.

A nádorság az egyetlen méltóság, mely a nemzet akaratával töltetik be s mely a nemzet érdekeit képes is képviselni az idegen nyomás ellen. A kapcsolatot a királyi kormányzervei és az országgyűlés közt megszakad, az országgyűlés sérelememelő, panaszkodó testületté válik és Magyarország megcsorbult nemzeti államisága a vármegyékben húzódik meg, csakis itt érvényesül a nemzeti akarat, a szent korona tagjainak eme önkormányzati közönségeiben s az ország alkormányát csak a megyék passiv ellenállása menti meg.

Magyarország tehát úgy a műveltségben, mint az intézményekben is elmarad a haladó világtól, minden

ereje az ausztriai birodalmi eszme ellen való küzdelemben merülvén ki, úgy, hogy egész 1848-ig Magyarország még a középkorban él s intézményei nem fejlődnek, hanem hanyatlanak.

Az alkotmány bástyái a rendi jogok, a melyeket a nemesség makacsul védelmez, mert érzi, hogy a rendi jogok megdöntése egyet jelent a magyar állam minden nemzeti maradványainak elpusztításával. A nemesség tehát a rendi jogok védelmével nagy nemzeti hivatást teljesít, mert ezek keretében menti meg ebben a szomorú korban a hazát a magyaroknak és a jövőnek.

Elmondhatjuk tehát Kossuth Lajossal, a ki, midőn az 1848. évi pesti országgyűlésen valaki gúny tárgyává akarta tenni a táblabíró világot, azt felelte: «Ne gúnyoljuk mindig a táblabíró világot, mert fine fináli ezek a táblabírák tartogatták 300 éven át a hazát.»

VI.

A NÉPKÉPVISELETI ALKOTMÁNY KORA.

Már a XIX. század 30-as éveiben erős reformmozgalmak szele csapta meg a közel egy század óta aluvó nemzetet. Fellendült az irodalom, a nemzeti nyelv művelésének, a magyar nemzeti tulajdonságok minden irányban való kifejlesztésének szükségessége ragadta meg az embereket s minden szélesebb szemhatárú politikus átlátta, hogy a magyarnak nem lehet továbbra is keleti nemtörődéssel nézni a külföld haladását és belenyugodni abba, hogy itt maradjon minden a régiben. Átlátták, hogy úgy a társadalmi és a gazdasági életnek, mint az alkotmánynak is újra kell születnie, ha ez a nemzet élni akar. Nem kisebb emberek mint Széchenyi István, Kölcsey Ferencz, Deák Ferencz, Kossuth Lajos, Batthyány Lajos a nemzet vezérei ebben a korban s általános az a nézet, hogy a rendi érdek megszűnt nemzeti érdek lenni, az alkotmányt szélesebb alapokra kell fektetni s a nem-nemes népelemeket is be kell venni az alkotmány sánczaiba.

A 40-es években már felébredt a nemzet százados álmából s az a nemesség, mely addig oly makacsúl

védelmezte a rendi kiváltságokat, most már szinte egyértelműen követeli a demokratikus reformokat s ezzel kapcsolatban a nemzeti létnek, az állami függetlenségnek biztosítására szolgáló intézményeket. A reformok megvalósításának szükségességére, az el-érendő célra nézve alig van különbség, csak a körül folyik a harcz ezen kor két legnagyobb alakja, Széchenyi István és Kossuth Lajos között, hogy mi a helyes egymásután és minő módot kell követni a nagy nemzeti cél elérése érdekében.

Azok a nagy férfiak azonban, a kik a nemzeti újjászületés nagy munkáját kezdőkbe veszik, nem a régi magyar alkotmány tanulmányozásába merülnek el, nem annak elveit és intézményeit kutatják, hanem külföldi forrásokból merítenek, idegen eszméktől és intézményektől vannak szaturálva, hiszen a nyugat nagy államaiban készen találják azokat az intézményeket, a melyek a XIX. század uralkodó eszméinek, az egyenlőség, testvériség, szabadság és nemzetiség jelszavainak hatása alatt létesültek.

Az 1836. évi országgyűlésen már nevezetes reformok létesültek különösen a magyar nyelv érdekében s az 1844. évi országgyűlésen alkotott törvények a magyar nyelvet már államnyelvvé tették a holt latin nyelv helyébe, a nem-nemes honfiak birtokképesége és hivatalviselési képessége kimondatott és nem hiányoztak vármegyék, a melyek a nem-nemes honoratiorokat, azaz a szellemi foglalkozást űző honfiakat — noha erre az alkotmány értelmében joguk nem volt, a nemesekkel egyenlő jogokkal ruházták fel.

Ennek a nagy korszaknak reformerjei két egymással a gyakorlatban élesen ellenkező célzt akartak egyszerre elérni, t. i. az állami lét alapjait teljesen magyar nemzetivé tenni és a demokratikus elveket, az egyenlőséget és a honpolgári szabadságot megvalósítani. Ők nem látták, hogy a nemzeti lét csak a régi intézmények kifejlesztése alapján lett volna viszály nélkül biztosítható, mert hiszen a magyar elem csak a kiváltságos osztályok körében volt túlnyomó és ez az ország még 1848-ban is inkább intézményeiben és történelmében volt magyar, semmint népességében. A demokrata elveknek intézményekben való megvalósítása tehát magában kellett hogy rejtse azt a veszélyt, hogy mihelyt a nemmagyar népelemek is belépnek az alkotmányba, idegen nemzeti öntudatok és törekvések fognak érvényesülni és veszélyeztetni fogják a magyar állam nemzeti létét. Ezt a veszélyt csak Széchenyi István és Wesselényi Miklós látták előre, a többi bizott a szabadság hódító erejében és abban, hogy az idegen népelemek a szabadságot a magyarnak köszönhetvén, annak barátai és nem ellenségei lesznek. Sajnos, az események ezeknek nem adtak igazat.

De a reformok fokozatos életbeléptetését az események lehetetlenné tették. A rohamos haladás zászlóvivője, Kossuth Lajos került a nemzeti közvélemény élére és Széchenyi István háttérbe szorult. Az 1848. évi februáriusi párizsi forradalom szele a gyors cselekvés terére ragadta a nemzetet s a pesti márcziusi napok arra készítették a pozsonyi országgyűlést, hogy a reformtörvényeket gyorsan megalkossa.

A pozsonyi országgyűlés, mely még az országos rendek gyűlése volt, a III. t.-cz.-kel eltörülte a kormányzések és azoknak törvény szerinti hatáskörét a független magyar felelős ministeriumra ruházta, kimondva azt, hogy a végrehajtó hatalmat Ő felsége és az ő távollétében a nádor mint királyi helytartó csakis a magyar felelős ministerium által gyakorolhatja, és minden parancsolataik, kinevezéseik és határozataik csakis úgy érvényesek, ha azok a Budapesten székelő ministerek egyike által is aláíratnak. Ezzel az országkormányzata függetlenné vált az ausztriai császári hatóságoktól s az országgyűlésnek a ministeri felelősség révén befolyás biztosított a királyi kormányzatra, mert most már a ministerium kormányon maradásának alapjává az országgyűlés, a parlament bizalma vált, és így a magyar kormányzati rendszer is megszűnt dikasztériális lenni, mint a milyen addig volt és úgynevezett parlamentarizmus rendszerű kormányzattá alakult át.

Az ezen évi IV. t. cz. az országgyűlések évenkénti tartását rendelte el s a királynak azt a jogát, hogy az országgyűlést bármikor feloszlatja, jelentékenyen korlátozta, az V. t. cz. pedig az eddig rendi alapon álló országgyűlést népképviselői alapon újra szervezte, az eddigi megyei követek helyett választókerületenként választandó képviselők választását rendelve el, és a választói jogot a nemeseken kívül a haza összes polgáraitra, a kik a törvényben megállapított feltételeknek megfelelnek, kiterjesztette.

A VIII. t. cz. kimondotta a közteherviselés elvét, tehát a nemesek azon kiváltságát, hogy adót fizetni

nem kötelesek, megszüntette; a IX. t. cz. a jobbágyságot az úri hatóság alól felszabadította, s a jobbágyszolgáltatásokat megszüntette, a XV. t. cz. az ősiséget eltörölte, a XX. t. cz. a törvényesen bevett válásfelekezetek között a tökéletes egyenlőség és viszonyosság elvét mondotta ki, a XXII. t. cikk pedig a nemesek honvédelmi kötelezettsége helyébe az általános honvédelmi kötelezettség elvét léptette, végre az 1848. évi VII. t. cz. egybehangzóan a kolozsvári országgyűlésen hozott I. t. cz.-kel Erdélynek Magyarországgal való egyesülését mondotta ki.

Ezeket a korszakalkotó törvényeket még a rendi országgyűlés alkotta meg s V. Ferdinánd király azokat április 11-én szentesítette.

Az a nemesség tehát, mely addig, a míg a nemzeti érdekeket csak a rendi érdekek keretében védelmezhetette, a rendi kiváltságokhoz oly szívesen ragaszkodott; most, hogy a rendi érdekeket ellentétben állóknak látta a nemzeti érdekekkel, maga alkotta meg azokat a korszakalkotó törvényeket, a melyek az összes honfiak jogegyenlőségének megvalósítását célozták. Mert meg volt győződve arról, hogy a hazát a népek milliói sokkal inkább tehetik nagygyá, mint a kiváltságos osztályok. Ez a magyar nemesség örök dicsósége.

Az 1848. évi törvények következtében tehát a rendi válaszfalak a honfiak között ledőltek, a földbirtok elvesztette közjogi jelentőségét, a jobbágyság megszűnt, a nem nemes népelemek politikai jogokat nyertek, a nemesi kiváltságok értéktelenné váltak, hiszen az

összes honfiak ugyanazon szabadságnak lettek részeivé és bevétettek az alkotmány sánczaiba, azaz minden honfi a szent korona tagjává vált s az ma is, nem csak a nemes.

Ezzel kapcsolatban Magyarország Erdélylyel egyesül és így a magyarság az erdélyi magyarokkal gyarapodva erősebbé, Magyarország pedig kifelé hatalmasabbá válik, a nádor királyi helytartói hatáskörének és a ministeri felelősség elvének életbe léptetése pedig intézményekkel biztosítja az ország függetlenségét és a nemzet befolyását az ország kormányzatára.

De az 1848. évi törvények nem vetettek számot háromszáz év történeti fejlődésével és azzal a kapcsolattal, mely ezen történeti fejlődés következtében Magyarország és a magyar királynak uralkodása alatt álló idegen országok között keletkezett s mely kapcsolatot a nőági trónöröklésről szóló 1723. évi törvények jogi kapcsolattá tettek.

Az 1723. évi trónörökösödési törvények ugyanis kimondották, hogy mindaddig, a míg az ausztriai ház három nőága ki nem hal, mindig ugyanaz a személy viselje Magyarország koronáját, a ki a többi, Németországban és azon kívül fekvő s feloszthatatlanul és elválaszthatatlanul birtoklandó örökös országokban és tartományokban uralkodik. Magyarország 1723-ban éppen azért állapította meg az ausztriai ház nőági utódaira nézve ugyanazt a trónrakövetkezési rendet, a melyet a pragmática sanctióban a császár az osztrák örökös tartományokra nézve már 1713-ban megállapított, hogy ezzel a fejedelem személyének a közössé-

gét Magyarország és az örökös osztrák tartományok között hosszú időre biztosítsa és ezzel azt a célt is elérje, hogy valamint az ország az ő királyának idegen országait idegen támadások ellen kész megvédeni, úgy másrésről a magyar királynak legyen módja Magyarországot ezen idegen országokban rejlő hatalmával, erejével is minden külső támadás, de különösen a török ellen megvédeni.

A királyok azonban a fejedelem személyének ezt a közösségét, melyet a trónrakövetkezési rend egyformasága biztosított, arra akarták felhasználni, hogy Magyarországot és a hozzá tartozó részeket azokkal az idegen országokkal egy birodalomná olvaszassák egybe. És mivel származásuk őket az osztrák-német tartományokhoz kötötte, de meg azért is, mert az osztrák tartományok népesebbek is és a kulturában is előhaladottabbak voltak, mint a töröktől, némettől és belső háborúi miatt is sokat szenvedett Magyarország; igen természetes, hogy Magyarországot akarták németté tenni, nem pedig az osztrák tartományokat magyarrá.

Addig, a míg az ausztriai tartományok állami egysége nem volt teljes, mert hiszen osztrák uralkodó jogilag nem is létezett, hanem csak Csehország és Galiczia királya, Ausztria főhercege, Morvaország őrgrófja, Tirol grófja stb. uralkodott oda át, a ki egyúttal német-római császár is, meg Magyarország királya is volt; a magyar királyi méltóságnak az ausztriai fejedelmi méltóságokkal való összeolvadása nem látszott oly közelfekvő veszedelemnek, hiszen Magyarország soha-

sem volt része a római birodalomnak. De Ferencz császár és magyar király 1804-ben felvette az ausztriai császár czímet, 1806-ban pedig letette a római császári czímet s ezzel előállott az a helyzet, hogy az osztrák tartományok jogilag is egy uralkodónak, az ausztriai császárnak a hatalma alá kerültek, azaz külsőleg is megszületett az egységes Ausztria mint állam, mely tényleg már addig is megvolt, noha még ma sincsen meg tulajdonképen.

A dynastia és az osztrák udvari körök arra törekedtek, hogy az ausztriai császári czím Magyarországra is kiterjedjen és Magyarország is beletartozzék az ausztriai birodalomba. Ennek külső kifejezésére állapították meg 1836-ban a császári czímet és czímet akként, hogy abban Magyarország is benne legyen. Magyarország pedig arra törekedett, hogy a maga önállóságát, függetlenségét az ausztriai birodalomtól minél teljesebben kidomborítsa.

Végre 1848-ban az országnak ezt a czélját, mely történeti nagy multjánál fogva is kellett hogy czélja legyen, sikerült elérnie, hiszen életbe léptette a nádor királyi helytartói hatáskörét és a független felelős ministerium intézményét. De ha most az ország tényleg is függetlenné vált az ausztriai birodalomtól, kétszeresen szükségessé vált az, hogy a két egymástól független, de egy személy uralkodása alatt álló állam között a kapcsolatnak megfelelően szerződés szerűen szabályoztassék mindazoknak az ügyeknek az elintézési módja, amelyek a fejedelem személyének közössége folytán csak együttesen vagy egyformán intézhetők.

Az 1848. évi III. t.-cz. elismeri, hogy vannak ily ügyek, mert azt mondja, hogy a felség személye körüli minster mindazokban az ügyekben, a melyek a hazát az örökös tartományokkal közösen érdeklik, befolyván, azokban az országot felelősség mellett fogja képviselni.

De ezeknek az ügyeknek szabatos meghatározása és az elintézés módjának részletes megállapítása elmaradt. És ebben rejlik az 1848. évi törvényalkotás tökéletlensége. Pedig legalább azt, hogy melyek ezek az ügyek, már akkor sem lett volna nehéz meghatározni, hiszen a nőági öröklés megállapítása alkalmával is tisztában voltak már azzal, hogy ezek az ügyek csak azok lehetnek, a melyek az ország és a király idegen országai között való kölcsönös védelemmel állanak összefüggésben, tehát a békére és a háborúra vonatkozó külügyek és a hadvezetés lehettek azok az ügyek, a melyeknek együttes vagy egyforma intézését a két állam kapcsolata mulhatlanul szükségessé tette.

A királyi ház és az udvar ezeket az ügyeket, de másokat is a régi módon akart intéztetni, a nemzet pedig annak elleneszegült és így az összeütközésnek akkor is be kellett volna következni, ha a jóakarat a békés megoldásra sehol sem hiányzott volna. De a törvény homályosságát a viszonyok nemhogy tisztázták volna, hanem még inkább összekuszálták és így jött létre egyrésről az országnak az ausztriai birodalomba való bekebelezésére, másrésről az Ausztriától való teljes elszakadásra és a királyi ház detronizálására irányuló háború, a magyar szabadságharc, mely

idegen beavatkozással legyőztetvén, az absolutismusra és az országnak az ausztriai birodalomba való bekebelezésére, Horvát-Szlavonországoknak, Erdélynek, a Temesi bánságnak és a Szerb vajdaságnak nevezett déli megyéknek Magyarországból történt kiszakítására és a nemzetiségi kérdésnek kiélesítésére vezetett.

De a nemzet passiv ellenállása és a külügyi események meggyőzték a királyi házat arról, hogy az absolutismus sem képes Magyarországot történeti multja és nemzeti hivatása ellenére az ausztriai birodalomba beolvasztani s hogy a nemzettel ki kell egyezkedni, mert különben az ausztriai birodalom is megbomlik. Viszont a nemzet is belátta, hogy engednie kell a 48-ból, ha nemzeti mivoltát meg akarja menteni és állami fejlődését biztosítani.

Deák Ferencz és Andrássy Gyula tehát kezükbe vették az ellentétek kiegyenlítésének nagy munkáját és ha nem is éppen a legtökéletesebben, de az 1867. évi kiegyezéssel mégis úgy oldották meg a jogfolytonosság helyreállítását és az Ausztriához való viszony rendezését, hogy Magyarországnak az ausztriai birodalomtól való jogi függetlenségét megmentették és a nemzeti fejlődésre biztos alapot teremtettek. Nem mondom, hogy jobb kiegyenlítést nem hozhattak volna létre, ha a viszonyok megengedték volna, de mégis létrehozta olyat, a melyet csupán a törvény erejével létrehozni csak lehetett.

Ennek a kiegyezésnek azonban áldozatul esett a magyar alkotmány épületének egyik legstylszerűbb alkotása, egyik leghatalmasabb oszlopa, a magyar érdekek ér-

vényesülésének egyik leghathatósabb tényezője, a nádori méltóság, a melyre nézve kimondotta az 1867. évi VII. t.-cz., hogy mindaddig, a míg a nádori hatáskört a ministeri felelősség elvével összeegyeztetni nem sikerül, a nádori szék betöltése elhalasztatik. És azóta meg sem kísértették a nádori hatáskört a ministeri felelősség elvével megegyeztetni, pedig oly országban, a hol a pártoskodásra nagy a hajlam, mint éppen nálunk s a hol a király más országoknak is fejedelme és így idegenek befolyása alatt is áll, kétszeres szüksége volna a királynak oly tanácsadóra, a ki a pártmozgalmakon is kívül áll és azért mégis a nemzeti bizalom letéteményese.

Az 1867. évi kiegyezés lényege az, hogy a külügy, a hadügyek egy része és az ezekre vonatkozó pénzügy közös ügyek, a melyeket közös ministerek intéznek, de a magyar kormány beleegyezésével, míg a közös ministerek a magyar ügyekbe be nem avatkozhatnak. Ezek a közös ministerek nem a két állam országgyűléseinek, hanem az ezek által a közös ügyek tárgyalására kiküldött delegációknak felelősek.

Ezekén kívül a gazdasági ügyek egy nagy tömege nem feltétlenül, hanem a mennyiben arra nézve a két állam parlamentjei egymással időnként megegyeznek, a szerződés tartamára egyenlő törvények szerint vámterületi közösség mellett a két kormány által egyetértőleg intéztetnek; de ha megegyezés nem létesül, akkor Magyarország ezekben az ügyekben teljesen önállóan intézkedik.

Az 1867. évi kiegyezés tehát pótolta azt a hiányt,

mely az 1848. évi törvényekben megvolt, rendezte a két állam érintkezésének és bizonyos ügyeik együttes elintézésének a kérdését és annak akadályait, hogy Ő felsége magát Magyarország királyává koronáztathassa s hogy az ország területi épsége és az 1848. évi korszakalkotó reformok életbe lépjenek, elhárította.

De az 1848-ban Magyarországtól elszakadt kapcsolt részek, t. i. Horvát-Szlavonországok még nem voltak visszacsatolva s még a koronázásnál sem vettek részt, továbbá az 1848-ban felkorbácsolt nemzetiségi viszályok sem voltak a hazában sem lecsillapítva.

De a csak imént új életre kelt magyar államnak ahhoz, hogy az erőszakosan és 800 év joga és történeti hagyományai ellenére elszakadt Horvátországot a szent koronához való visszatérésre kényszeríthesse, fegyveres ereje nem volt s a fegyver hatalmával való visszakapcsolás nem is vezetett volna ozélra; mert a magyarok gyűlöletének lángja oly hevesen lobogott még a Dráván túl, hogy helyesebbnek látszott, ha azok elébb engedékenységgel lecsillapíttatnak s a szent koronához való visszatérést a horvátok saját akaratukból viszik véghez.

A magyar országgyűlések tehát már 1861 óta a megegyezést hangoztatták s ezen az alapon indultak meg a tanácskozások a magyar országgyűlés és a magyar alkotmányban még el nem ismert horvát-szlavon országgyűlés kiküldöttai között.

A magyar országgyűlés, a mint mondani szokták, fehér lapot adott a horvátoknak, azaz rájuk bízta, hogy ők szabják meg a Magyarországgal való újra-egyesülés

feltételeit s a magyar országgyűlés csak arra szorítkozott, hogy a jogfolytonosság és az állami egység követelményei ezen megegyezésnél szem előtt tartassanak.

Hiszen a horvát autonomia 1848 előtt nem volt egyéb, mint a magyar szent korona egy részének, a magyar állam egy darabjának a megyei autonomiánál kissé szélesebb körű autonomiája, de Horvátországot sem külön fejedelmi hatalom nem illette, sem külön törvényhozása nem volt, hiszen Horvátországban a magyar király uralkodott, a ki mint ilyen, viselte Horvát-Szlavon- és Dalmátországok királyának a czímét, mint a hogy ma is viseli Erdély nagyfejedelmének a czímét és Horvátországra is csak a magyar országgyűlésen alkottattak a törvények. A horvátországi közgyűlés, a melyet ott tartani szoktak, csak a magyar törvényekkel nem ellenkező statutumokat alkothatott, akár csak a magyar megyék, a horvátországi magyar nemesek közgyűlésükön utasítással látták el követeiket, a kiket az országgyűlésre küldöttek, akár a megyék s a magyar anyaországtól való különállásuk csak az volt, hogy kormányzatuk élén a bán állott, a ki mint ilyen magyar zászlósúr, hogy nemesi fölkelésüket külön szervezték, hogy a báni táblában külön bíróságuk volt, a honnan a felebbezés a magyar hétszemélyes táblához ment, hogy lakosai a magyarországi kapuadónak csak a felét fizették; hogy lakosaik határaikon túl törvénybe idézhetők nem voltak s hogy hivatalos nyelvül akkor is a latint használhatták, a mikor Magyarországon az már a magyar volt; végre, hogy területükön a protestansok földbirtokot nem birhattak.

De a nemesség ott is csak magyar nemesség volt, az ország törvényei ott is érvényesek voltak, a magyar kormányzók és azután a magyar ministerek hatásköre oda is kiterjedt, sőt azok a törvények, a melyek a magyar nyelv terjesztésére alkottattak, ott is érvényesek voltak, csupán végrehajtásukra adtak maguk ezek a törvények még hat évi haladékot.

De ama megegyezés szerint, melyre most a két országgyűlés egymással lépett s mely 1868-ban létesült és az ez évi XXX. t.-cz.-be iktattatott, a horvát autonomia jelentékenyen kibővült.

Ez a törvény Horvát-Szlavonországokat külön territoriummal bíró politikai nemzetnek nevezi s ehhez képest azon a területen a horvát nyelvet kizárólagos hivatalos nyelvvé teszi, sőt azt is megengedi, hogy a horvátországi egyének és hatóságok a magyar középonti kormányhoz horvát nyelven fordulhassanak és megkivánja, hogy azokra a magyar kormány ugyanazon nyelven adjon választ; megengedi, hogy a horvátországi képviselők a magyar országgyűlésen és annak delegációjában horvát nyelven szólalhassanak fel és megkivánja, hogy mindazok a magyar törvények, a melyek Horvátországra is kiterjednek, horvát eredeti szövegben is kiadassanak és Ő felsége által aláírva és pecséttel ellátva kihirdetessenek.

Ezekén kívül még a zászlóra és a címerre nézve más kiváltságokat is ad ez a törvény Horvát-Szlavonországoknak. De a legfontosabb az új rendezésben az, hogy ez a törvény a belügyi, a vallás- és közoktatásügyi és az igazságügyi törvényhozást Horvát-

országra nézve kevés kivétellel a magyar országgyűléstől elvonja és a horvát országgyűlés hatáskörébe utalja, ugyanezen ügyekben a kormányzatot a bánra bízva és a horvátországi és a magyarországi királyi bíróságok között minden szervezeti kapcsolatot felbont és a pénzügyi kérdésekben időnkénti megegyezést kíván a két országgyűlés között.

Ez az autonomia tehát sokkal szélesebb körű, mint az, mely a kapcsolt részeket 1848 előtt illette s azzal van biztosítva, hogy ez a törvény csak oly módon a mint létrejött, tehát bizottsági tárgyalások útján és ugyanazon tényezők hozzájárulásával változtatható meg, a melyek kötötték, azaz a horvát országgyűlés hozzájárulása nélkül meg nem változtatható, tehát biztosítja egy kisebbségnek, hogy megakaszthassa a törvény megváltoztatását.

De nem érinti ez a törvény a királyi hatalomnak, a koronának, az állampolgárságnak, szóval magának az államnak az egységét, azaz a szent korona országai ma is a magyar államot alkotják és Horvátország nem állam, hanem annak csak egy része, tartománya.

De ennek a törvénynek tökéletlen szerkezete, hibás terminológiája, rossz kifejezései sok félreértésnek váltak forrásává.

Nem volt szerencsésebb az a rendezése a hatóságok, egyházak és magánosok közéleti nyelvhasználatának sem, mely azért következett be 1868-ban, hogy az itt élő és 1848-ban Magyarország ellen fellázadt idegen népfajok a magyar állam eszméjével kibékítenek.

Az 1868. évi XLIV. t.-cz., mely a nemzetiségi egyenjogúság czímet viseli, abból indult ugyan ki, hogy a magyar honpolgárok összessége alkotja az egységes és oszthatlan magyar nemzetet, melynek a hon minden polgára, bármely nemzetiségű, egyenjogú tagja. Ennél fogva a magyar állam hivatalos nyelve a magyar. De magánosok saját hatóságaikhoz és a kormányhoz saját nyelvükön fordulhatnak és a községek, egyházközségek és felsőbb egyházi hatóságok maguk állapítják meg hivatalos nyelvüket, sőt a törvényhatóságok (vármegyék és városok) is, ha a törvényhatósági bizottság tagjainak egy ötödrésze kívánja, jegyzőkönyveiket a magyar nyelv mellett más nyelven is vihetik és egyik törvényhatóság a másikat annak jegyzőkönyvi nyelvén is megkeresheti, így hát pl. Hunyadmegye esetleg szerb nyelven írhat Bács-Bodrog megyéhez, ha ott a jegyzőkönyvi nyelvek egyike a szerb.

Hogy ez a törvény mennyire érte el czélját, azt a jelen eseményei is mutatják.

A legújabb magyar törvényhozás a történelmi intézmények iránt, melyeknek a múltban a nemzeti állam fenmaradását lehet köszönni, nem mondható éppen hálásnak. Nemcsak a nádori intézményt ejtette el, hanem a megyéket, illetve a törvényhatóságokat is visszafejlesztette. Az 1870. évi XLII. t.-cz., mely a megyék szervezéséről szól, nem a hazai jogfejlődés alapján reformálta a megyét, hanem azon idegen doctrinák alapján, a melyek nem az önkormányzatot kultiváló államokban fejlődtek ki. Az önkormányzati bíróságokat, a választott bírák bíráskodását a bírói hatalomról

szóló 1869. évi IV. t.-cz. a király által kinevezett bírák és bíróságok hatáskörébe utalta; a megye tehát elvesztette részvételét a bíraskodásban. A törvényhozásban való részvételtől már az 1848. évi törvények megfosztották a megyét és így a megyének csak a végrehajtó hatalomban való részvétel maradt meg, de ennek szervezete is oly irányba fejlődött, hogy a megyében tulajdonképpen nem a polgárok kormányozzák magukat, mint 1848 előtt a nemesek, hanem a polgárokat a központi kormány a polgárok által választott megyei tisztviselők által kormányoztatja.

Szóval az alkotmány különösen 1867 óta nagy átalakuláson ment keresztül, abban az irányban, hogy a középponti hatalom megerősödött, az önkormányzat pedig, mely addig éltető eleme volt az alkotmánynak, lehanyatlott.

Lehet, hogy mindez javára fog válni a nemzetnek és a nemzeti állam kifejlődésének, megerősödésének, a vagyonosodásnak és a kulturának; de lehet, hogy mindez elgyöngíti a részeket, elernyeszti az önerőben való bizakodást a nemzet tagjaiban s arra utal mindenkit, hogy mindent az államhatalomtól várjon.

Hogy melyik lesz az igaz, annak jóslásába bocsátkozni nem lehet feladatomban. Adja a gondviselés, hogy ezer év tapasztalását ez a nemzet a maga alkotmányának tökéletesítésére tudja felhasználni. De hogy ezt tehesse, szükséges a múlt fejlődésének ismerete. Ezt akartam tehát tisztelt hallgatóimmal megismertetni, de jövődölésekbe és a mai kornak oly beható kritikájába, mint a hogy azt az előző órákon tettem,

nem bocsátkozhatom. Erre a mai tudomány még mindig képtelen s beismerem Madách szavainak igazságát: hogy a tudomány sántán követi csak

A meglevő ifjú tapasztalást,
S mint bérencz költője a nagy királynak,
Kész commentálni a nagy tetteket,
De megjósolni hivatása nincs.

TARTALOM.

	Lap
Bevezetés	5
I. A szent István-féle királyság	10
II. Az aranybullától az Árpád-ház kihalásáig	31
III. A szent korona kora	55
IV. A független Erdélyország alkotmánya	82
V. A rendi alkotmány kora a királyi Magyarországon	104
VI. A népképviselői alkotmány kora	127
